

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ VA SUV XO`JALIGI VAZIRLIGI

SAMARQAND QISHLOQ XO`JALIK INSTITUTI

«Makroiqtisodiyot» FANIDAN

MARUZALAR MATNI

Samarqand 2015

Maruza matni Samarqand qishloq xo'jalik instituti "Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti boshqaruvi" kafedrası dotsenti, Sh.Xasanov va assistant O.Tursunovlar tomonidan tayyorlangan. Iqtisodiyot va boshqaruv fakulteti uslubiy hayatining 2015 yil 27 avgust 1-son qarori, fakultet ilmiy kengashining 2015 yil 28 avgust 1-son qarori, institute olimlar kengashining 2015 yil 29 avgust 1-son qarori bilan maqullangan.

Taqrizchilar:

1. M.Q.Pardayev, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Mejment va statistika kafedrası professori i.f.d.

2.A.I.Aliqulov Samarqand qishloq xo'jaligi instituti Buxgalteriya xisobi va audit kafedrası mudiri, i.f.d., professor.

1-Mavzu. Makroiqtisodiyotfanigakirish

Reja

1.1. “Makroiqtisodiyot” faniningshakllanishitarixi, predmetivaobyekti.

1.2. “Makroiqtisodiyot” faniningtadqiqotusullari.

1.3. “Resurslar- tovarlarvaxizmatlar” hamda “daromadlar – xarajatlar”ning doiraviyoqimimodeli.

1.1.“Makroiqtisodiyot” faniningshakllanishitarixi, predmetivaobyekti.

Makroiqtisodiyot tahlilining tamal toshlari, J.B.Sey, L.Valras, V.Paretovaboshqa olimlartomonidan XIX asrdanoq qo'yilgan edi.

J.M. Keynse sa'ozining “Tsh bilan bandlilik, foiz vapulning umumiy nazariyasi” (1936 yil)

asari bilan bu jarayonni mantiqiy yakuniga yetkazdi. Shu sababli ham J.M.

Keynsmakroiqtisodiyot fanining asoschisi sifatida tanolinadi.

Makroiqtisodiyot umumiy iqtisodiy nazariyaning bo'limi hisoblanib, unda milliy xo'jalik darajasida iqtisodiyotning fundamental muammolari tadqiq qilinadi.

Makroiqtisodiy nazariyaning ikki ko'rinishi o'zaro farqlanadi:

a) pozitiv makroiqtisodiyot;

b) normativ makroiqtisodiyot.

Makroiqtisodiyot alpiishlabchi qarishining barqaror o'sishini, resurslarning to'liq bandliligini, inflyasiyaning past sur'atlarini va to'lov balansining muvozanatini ta'minlash nuqtai nazaridan mamlakat iqtisodiyoti nibr butun holda tadqiq qiladigan umumiy makroiqtisodiy tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini o'rganadi.

makroiqtisodiyot predmetida o'zarobog'liq uch jihatni ajratib ko'rsatish mumkin.

Bular:

1) milliy iqtisodiyot;

2) davlat tomonidan iqtisodiy siyosatni yuritish va iqtisodiyotni tartibga solish;

3)

jahon xo'jaligi doirasida milliy iqtisodiyotni boshqa mamlakatlari iqtisodiyoti bilan o'zaro munosabatlarini masalasi.

1.2. Makroiqtisodiyot fanining tadqiqot usullari.

Makroiqtisodiyot fanining tadqiqot usullari gailmiy mavhumlashish, analiz va sintez, deduksiya, induksiya, statistik kuzatuv, iqtisodiy matematik model lashtirish usullari kiradi. .

Makroiqtisodiyot fanida agregat kattaliklardan foydalanishga asoslangan tadqiqot usullaridan foydalaniladi.

Агрегатlash,
ya' nibirqanchaiqtisodiyko'rsatkichlarvakategoriylarniyagonamakroiqtisodi
yko'rsatkichyokikategoriyaagumulashtirishorqalimilliyiqtisodiyotdagimakroi
qtisodiyjarayonlarnitadqiqqilishimkoniyatiyuzagakeladi..

Агрегатko'rsatkichlaryordamidaminglabalohidabozorlarnimamlakatningyagonabo
 zorisifatidako'ribchiqishmumkinbo'ladi.

Макroiqtisodiytahliljarayonidaalohidatovarlarvaxizmatlarningbahosi,
 ulargabo'lgantalabvaularnitaklifetishhajmlariko'rsatkichlariemas,
 balkiagregatko'rsatkichlarhisoblanganbaholarningo'rtachadarajasi,
 yalpitalabvayalpitaklifko'rsatkichlaridanfoydalaniladi

Макroiqtisodiytahlildaasosiytadqiqotusulimakroiqtisodiyjarayonlarniagregat
 ko'rsatkichlardanfoydalanganholdaiqtisodiy matematikmodellash tirishdir.

Макroiqtisodiymodellariqtisodiyko'rsatkichlarvajarayonlaro'rtasidagi
miqdoriy, sabab- oqibatbog'lanishlarinimatematikformula,
grafikvachizmalarko'rinishidaifodalaydi.

Bungayalpitalab-yalpitaklif (AD-AS) modelini, Keynsxochini,
 Fillipsegrichizig'ini, IS-LM modelini, iqtisodiy o'sishningDomar,
 XarrodvaSoloumodellariniikel tirishmumkin.

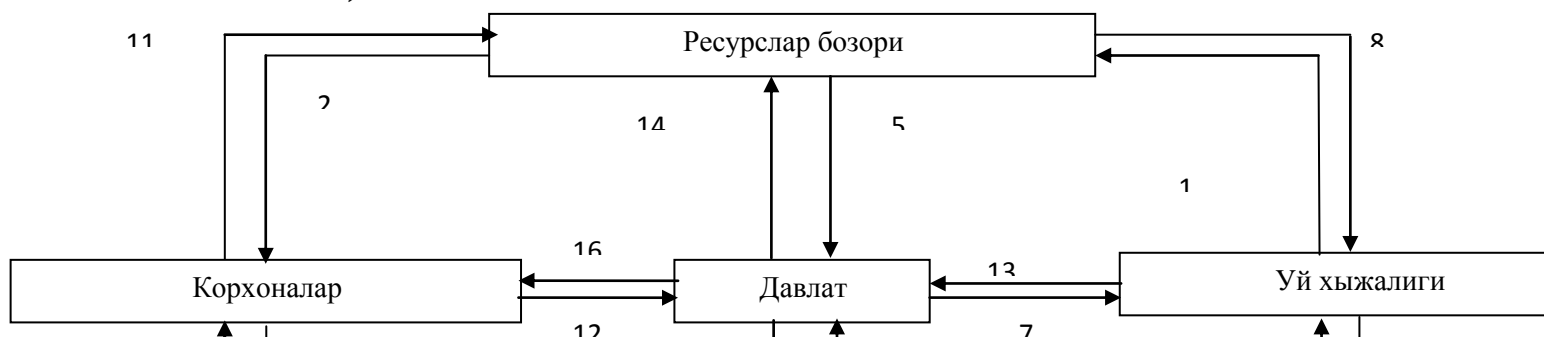
Макroiqtisodiymodellardatashqaridanbelgilanadigan,
 ya'nimodeldatayyorkattaliksifatidaqabulqilinadigan**ekzogeno**'zgaruvchilarhamda
 modelniyechishnatijasidatopiladigan**ichki-endogeno**'zgaruvchilarfarqlanadi.
 Birmodeldaekzogenhisoblangano'zgaruvchi (ko'rsatkich)
 ikkinchimodeluchunenendogenhisoblanishimumkin.

1.3. “Resurslar- tovarlarvaxizmatlar” hamda “daromadlar –xarajatlar”ningdoiraviyoqimimodeli

Harqandayiqtisodiytizimdatovarlarvaxizmatlarnitakrorishlabchiqarishumumi
 yjarayoniniresurslar, tovarvaxizmatlar,
 daromadlarhamdaxarajatlarning**doiraviyoqimimodeli**ko'rinishidasavvurqilishmu
 mkin.

Resurslarhamdatovarlarvaxizmatlaroqimijamitaklifni,
 daromadlarvaxarajatlaroqimijamitalabniko'rsatadi.
 Davlatishtirokimavjudbo'lmaganyopiqtisodiyotdayalpitalabvayalpitaklifningo'za
 rotengbo'lishi
 firmalarniningyalpisotuvi,
 yokiyalpiishlabchiqarishihajmiuyxo'jaliklariningyalpidaromadlari,
 yokiyalpidaromadlarigatengbo'lishishaklidanamoyonbo'ladi.

Buko'rsatkichlaro'rtasidagitenglikningbuzilishiishlabchiqarishningpasayishi,
 inflyasiyavaishsizlikdarajalariningko'tarilibketishigasababbo'ladi.
 Davlatalauvimavjudbo'lganiqtisodiyotdabumodelanchamurakkabko'rinisholadi(
 1.1.chizma).

1.1.-chizma. “Resurslar-tovarlarvaxizmatlar” hamda “daromadlar – xarajatlar”ningdavlataralashuvimavjudiqtisodiyotdagidoiraviyaylanishimode li.

Bunda:

1. Yer, mehnat, kapital.	9.Iste'molxarajatlari.
2. Resurslar.	10.Sotishdantushgandaromad.
3. Tovarvaxizmatlar.	11.Resursxarajatlari.
4. Tovarvaxizmatlar.	12.Soliqlar.
5. Resurslar.	13.Soliqlar.
6. Tovarvaxizmatlar	14.Xarajatlar.
7. Transfertlar.	15.Xarajatlar.
8. Pul daromadlar (ish haqi, renta, foiz, foyda)	16.Subsidiyalar.

Bundayiqtisodiyotdaresurslar -tovarlarvaxizmatlar, daromadlar-xarajatlarninguzluksizharakatihambozormexanizmlariorqali, hamdavlataralashuvibilanta'minlanadi.

Bundahukumatishlabchiqaruvchilarvaiste'molchilarningharakatinibevositaboshqar maydi,

balkiresurslarvatovarlarbozorlaridaqatnashishorqaliularningiqtisodiyfaoliyatigaqul aysharoitlaryaratadi.Davlatkorxonalarvauxyo'jaliklarinisoliqqatortishbilanbirgakor xonalargasubsidiyalarberish, aholigatransfertto'lashorqaliularningishlabchiqarishimkoniyatlarivaxaridgaqodirtal ablarigata'siretadi.

Aynipaytdadavlatresurslarbozoridanhamdatovarlarvaxizmatlarbozoridasotiboluvch isifatidaishtiroketadi.

Davlatο'zishtirokibilanfimalarningishlabchiqarishhajmlarivauxyo'jaliklariningtov arlarvaxizmatlarxaridqilishmiqdolarito'g'risidagiqarorlarior'zaromoskelmaganholla rdaro'yberadiganiqtisodiytebranishlarnitartibgasolibturadi.

Nazoratvamu hokamauchunsavollar

1. Makroiqtisodiyotfanipredmetiningo'zigaxosxususiyatinimadavaumikroiqtisodi yotpredmetidannimasibilanfarqqiladi?
2. Pozitivvanormatvmakroiqtisodiyottushunchalarigaizohbering.
3. kroiqtisodiyotsubyektlariorasidadavlatningroliqanday?

- 4 Agregatko'rsatkichlar degandanimanitushunasiz?
Makroiqtisodiy tahlilda agregatko'rsatkichlardan foydalanish zaruriyatini mauchunyu zagakeladi?
- 5 Makroiqtisodiy modellarning mohiyatiga izohbering.
- 6 Zahiralar nitavsiflovchiko'rsatkichlar va oqimlar nitavsiflovchiko'rsatkichlar o'rtasida qanday bog'liqliklarmavjud?
- 7 "Resurslar- tovarlar va xizmatlar" hamda "daromadlar – xarajatlar" ning doiraviy oqimi modelidagi qarama-qarshi omillarga izohbering.
8. Doiraviy oqimlar modelini doiraviy aylanishti tusini olishining shartlari qanday?

2-Mavzu. Asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va ularni hisoblash

Reja

- 2.1. Milliy iqtisodiyotni tahlil qilishda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar.**
- 2.2. Yalpi ichki mahsulot tushunchasi va uni hisoblashning asosiy shartlari.**
- 2.3. YaIM ni ishlab chiqarish uslubida aniqlash.**
- 2.4. YaIMni xarajatlar bo'yicha hisoblash.**
- 2.5. YaIMni daromadlar bo'yicha hisoblash.**
- 2.6. Milliy hisobchilik tizimidagi boshqa ko'rsatkichlar va ular o'rtasidagi nisbat.**
- 2.7. Nominal va real YaIM.**
- 2.8. Asosiy makroiqtisodiy ayniyatlar.**

2.1. Milliy iqtisodiyotni tahlil qilishda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar

Mamlakat iqtisodiyotirivojlanishini tahlil qilishda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

- Yalpi ichki mahsulot (YaIM), Sof ichki mahsulot (SIM), Yalpi milliy daromad (YaMD), Sof milliy daromad (SMD), shaxsiy daromad (ShD), Shaxsiy tasarrufidagi daromad (ShTD), Iste'mol (S), Jamg'arish (S) ko'rsatkichlarining hajmi va o'sish sur'atlari;
- iqtisodiyotning tarkibi tuzilishi;
- mamlakat eksporti va importi hajmi, tarkibi, YaIMdagi ulush va o'sish suratlari;
- resurslardan foydalanishning samaradorligi va xarakterlovchiko'rsatkichlar (Mehnat unumdorligi, Fond qaytimi);
- davlat byudjeti taqchilligi, deflyator, iste'mol baholari indeksi, inflyatsiyaning o'sish sur'atlari;
- ishsizlik darajasi va ishsizlar soni, aholining ish bilan bandlik darajasi;
- aholining moddiy ne'matlar va xizmatlar iste'moli hajmi, ularning jamg'armalari, ish haqining quyi miqdori va boshqalar.

Davlat byudjeti taqchilligi va inflyatsiya surati kabi ko'rsatkichlar umumiy makroiqtisodiy vaziyatga baho berishda qo'llanilsa, YaIM, SIM, YaMD, SMD,

ShD, ShTD, S, S ko'rsatkichlari milliy ishlab chiqarishning parametrlarini va dinamikasini tahlil etishda foydalaniladi.

2.2. Yalpi ichki mahsulot tushunchasi va uni hisoblashning asosiy shartlari 1993

yilda qabul qilingan BMT MHTning yangi talqiniga ko'ra Yalpi ichki mahsulot (YaIM) asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkich hisoblanadi.

YaIM

mamlakat rezidentlari tomonidan ma'lum muddat davomida ishlab chiqarilgan pirovardt ovarlar va xizmatlar bozori baholarini umumiy yig'indisi dan iborat.

Boshqabirta'rifga ko'ra YaIM-

mamlakat hududida ma'lum muddat davomida yaratilgan qiymatlari yig'indisi dir.

YaIM ning «ichki» deb atalishiga sabab uning mamlakat rezidentlari tomonidan yaratilishidir. Rezident deganda faqatgina mamlakatning yuridik va jismoniy shaxslari tushunilmaydi. Chunki mamlakat yuridik shaxsi boshqa mamlakat hududida bir yildan ortiq faoliyat yuritisa o'sha mamlakat rezidenti deb qaraladi.

YaIM uch xil usul bilan hisoblanadi:

- 1) ishlab chiqarish usuli;
- 2) xarajatlar usuli;
- 3) daromadlar usuli.

Har uchala usul bilan hisoblangan YaIM ko'rsatkichi hajmi statistik xatolar istisno etilganda o'zaro teng bo'lishi lozim. Shu birga birga har uchala usul bilan YaIM ko'rsatkichni hisoblashda o'ziga xos talablarga amal qilinishi talab etiladi.

2.3. YaIMni ishlab chiqarish usulida aniqlash

Ishlab chiqarish usulida hisoblangan YaIM yaki umumiy tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarishning turli bosqichlarida qo'shilgan qiymatlari yig'indisi sifatida aniqlanadi.

YaIMni bu usulda aniqlash statistik jihatdan qulay bo'lish bilan birga uni hisoblashning muhim shartiga amal qilish, ya'ni bir qiymatni ikki bor hisobga olish, yoki oralik mahsulot qiymatini YaIMga kiritib yuborishning oldini oladi.

Qo'shilgan qiymat tovar va xizmatlarning sotish bahosi bilan ularni ishlab chiqarish uchun foydalanilgan xomashyovamateriallarni sotib olishga qilingan xarajatlarni o'rtasidagi farq ko'rinishida aniqlanadi.

2.1-jadval.

O'zbekiston Respublikasida YaIM dinamikasi va ishlab chiqarish tarkibi

	YaIMning ishlab chiqarish tarkibi, %
--	--------------------------------------

Davr- lar	Mos davrlarda joriy baholarda, mlrd.so'm	O'tgan yilning mos davriga nisbatan % (taqqoslama baholarda)	Sanoat	Qishloq xo'ja- ligi	Quri- lish	Xizmatko'rsa- tishsohasi	Sofs
2000	3255,6	103,8	14,2	30,1	6,0	37,2	12,5
2006	20759,3	107,5	21,8	25,1	5,1	37,9	10,1
2007	28186,2	109,5	24,0	21,7	5,5	39,3	9,5
2008	36839,4	109	22,3	19,4	5,6	43,4	9,3

Manba: 1. «O'zbekistoniqtisodiyoti» 2007 yiluchuntahliliysharh. T., 2008 y.
avgust. 9-bet.

2.«O'zbekistoniqtisodiyoti» 2008 yiluchunaxborot-tahliliybyulleteni.
T., 2009 y.
avgust. 6-bet.

2.1-

jadvalma'lumotlarigatayanganholdaO'zbekistonRespublikasidaishlabchiqarilganYaIMningtarmoqtuzilishiniko'ribchiqamiz.

2007 yildaYaIMning 24,0 foizisanoattarmoqlarida, 21,7 foiziqishloqxo'jaligida, 5,5 foiziqurilishsohasidava 39,3 foizixizmat

ko'rsatishsohasidayaratildi.

Iqtisodiyotrivojlanishi,

realsektordaishlabchiqarishsamaradrligioshibborishibilansanoatvaayniqsaxizmatko'rsatishsohalariningYaIMdagiulushiortibborilishijahoniqtisodiytarixidakuzatilganh odisadir. O'zbekiston Respublikasida 2001-2007 yillarda sanoat tarmoqlarining YaIM dagi ulushi ortib borayotganligi progressiv tarkibiy siljishdan dalolat beradi. “Jahon moliyaviy inqirozining salbiy ta'sirlari sanoat ishlab chiqarishida nisbatan ko'proq namoyon bo'lishinatijadauningyalpiichkimahsulotdagiulushio'tganyildagi 24foizo'rniga 2008yilda22,3foizni tashkil etgan. Qishloq xo'jaligi salmog'ining 19,4 foizga qadar pasayishi esa mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti tarkibining takomillashib, unda sanoat, qurilish va xizmatko'rsatishsohalariningulushi yildan-yilga oshib borayotganligini

anglatadi”.^{1[1]}Qo'shilganqiymatlaryig'indisiko'rinishidahisoblanganYaIMtarkibiga sof bilvositasoliqlar, ya'nidavlatbyudjetigatushganqo'shilganqiymatsolig'i, aksizsolig'ivabo'xonabojito'lovlaribilvositasoliqlarbilandavlatbyudjetidanishlabchi qaruvchilargaberilgansubsidiyalaro'rtasidagifarqhamqo'shiladi.

SofsoliqlarningYaIMdagiulushi 2007 yildaO'zbekistonRespublikasida 9,5 foizni,2008 yildaesa 9,3 foiznitashkiletidi.

^{1[1]}Ходиев Б.Ю., Бекмуродов А.Ш. ва бошқалр. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2009. 31-б

Sofsoliqlarning YaIMdagi ulushika mayibborishini ijobiy tendensiyadebbaholash mumkin.

2.4. YaIMni xarajatlar bo'yicha hisoblash

Bu usulyakuniy foydalanish usulideb ham yuritilib, unda YaIMni hisoblash uchun yakuniy mahsulotlarni sotib olishga qilingan barcha xarajatlar o'zaroqo'shib chiqiladi. Buxarajatlar quyidagicha guruhlantiradi:

Uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari (S):

Yalpi ichki xususiy investisiya xarajatlari (I):

Tovar va xizmatlarning davlat xaridi (G).

Sof eksport (Xp): mamlakatning import va eksport operatsiyalari bo'yicha xarajatlar o'rtasidagi farq.

YaIMni xarajatlar orqali hisoblash formulasini quyidagicha tasvirlash mumkin:

$$YaIM = S + I + G + Xp$$

O'zbekiston Respublikasida yaratilgan YaIMning foydalanish (xarajatlarga ko'ra) tarkibi tahlili (2.2.-jadval) shuni ko'rsatadiki uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari YaIM tarkibidagi eng salmoqli komponentkan. Buko'rsatki chning YaIMdagi ulushigako'ra O'zbekiston Rossiya Federatsiyasi, Yaponiya va Fransiya davlatlariga yaqin turadi. Yalpi jamg'arish, yoki yalpi investisiyalar ulushikattaligibo'yicha ikkinchi komponent bo'lib 2007 yilda YaIMning 21,3 %ini (shu jumladan asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalar 22,6 %ni, zahiralarining o'zgarishi -1,3 % nitashkiletgan. Taqqoslov uchun ma'lumotlarni keltiradigan bo'lsak [2002 yil yakunlariga ko'ra] yalpi investisiyalarning YaIMdagi ulushi Rossiya Federatsiyasida 21%ni, Yaponiyada 17 foizni, Fransiya 24%ni, Xitoy Xalq Respublikasida esa 40 foizni nitashkiletgan.

2.2.-jadval.

O'zbekiston Respublikasida YaIMning foydalanish tarkibi (%)

Davr	Yakuniy iste'mol xarajatlari jami, %		Yalpi jamg'arish		Sof eksport
	Xususiy	Davlat	Asosiy kapitalga yalpi ichki investisiya	Zahiralarining o'zgarishi va boshqalar	

2 0 0 0	61,9	18,7	24,0	-4,4	- 0 , 2
2 0 0 1	61,5	18,5	27,9	-6,8	- 1 , 1
2 0 0 2	60,2	18,0	22,1	-0,9	0 , 6
2 0 0 3	55,6	17,4	21,5	-0,7	6 , 2
2 0 0 4	51,9	16,2	23,5	1,0	7 . 4
2 0 0 5	48.4	15.9	22.0	6.0	7 . 7
2 0 0 6	48.2	15.3	21.6	8.0	6 . 9
2 0 0 7	47,9	16.6	23.5	4,7	8 , 3
2 0 0 8	47,1	17,5	25,5	5,5	4 , 4
2 0 0 9	48,0	17,8	29,2	-0,4	5 , 4

Manba: «O'zbekistoniqtisodiyoti» 2008 yiluchunaxborot-tahliliybyulleteni. T., 2009 y. avgust. 6-bet.

Jahonmoliyaviy-iqtisodiyinqirozisharoitidatashqitalabningpasayishisofeksportningmamlakatimizYaIMdagiulushi 2008 yilda 12,8 %gatushibqolishigaolibkeldi.

2.5. YaIMni daromadlar(taqsimotusuli) bo'yichahisoblash.

YaIMni daromadlar bo'yicha aniqlashda yakuniy mahsulotni ishlab chiqarish jarayonida rezident-ishlab chiqarish birliklari tomonidan, qo'shilgan qiymatlar hisobidan, to'langan dastlabki daromadlar qo'shib chiqiladi.

YaIMni daromadlari yig'indisi ko'rinishida hisoblashda asosan quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

-sof bilvostia soliqlar (T_n);

- yollanmaishchilarningishhaqlari (W) va ijtimoiysug'urtaajratmalari;

- Korporasiyalarningyalpi foydasi + nokorporativ korxonalar daromadi (R).

$R =$ Korporasiyalarning sof foydasi (R_1) + nokorporativ korxonalar sof daromatlari(R_2) +amortizasiya (A);

YaIMni daromadlar ko'rinishida yalpi qo'shilgan qiymatni ko'rsatilgan uch guruhga bo'lib topish mumkin:

$$YaIM = T_n + W + R$$

Xarajatlar va daromadlar ko'rinishida hisoblab topilgan YaIM hajmi o'zaro mos keladi. Chunki milliy iqtisodiyot doirasida bir subyekt tomonidan qilingan har qanday xarajat ikkinchi subyekt uchun daromad bo'lib tushadi.

2.6. Milliy hisobchilik tizimidagi boshqa ko'rsatkichlar va ular o'rtasidagi nisbat.

YaMD - mamlakatrezidentlaritomonidan, mamlakatdavamamlakattashqarisida, ishlabchiqarishdaishtiroketishvamulkdanolganboshlang'ichdaromadlariyig'indisidir.

$YaMD = YaIM +$ mamlakat rezidentlaroi tomonidan xorijdan olingan daromadlari - norezidentlarning mamlakatdan xorijga jo'natgan daromadlari.

Sof ichki mahsulot (SIM) va Sof milliy daromad (SMD) ko'rsatkichlariYaIM va YaMD ko'rsatkichlaridan amortizasiya (iste'mol qilingan asosiy kapital) summasi miqdoriga farq qiladi.

$$SIM = YaIM - A$$

$$SMD = YaMD - A$$

Makroiqtisodiy tahlilda shuningdek MHTga kirmagan Shaxsiy daromad (ShD) ko'rsaikichi ham qo'laniladi.

$ShD = SMD - [ISA$ (Ijtimoiy sug'urta ajratmalari) + T (bilvosita soliqlar) + ($R_{1.1}$) korporasiya foydasiga soliqlar) + $R_{1.3}$ (Korporasiya-larning taqsimlanmagan foydasi + biznesning foiz daromadlari) + transfert to'lovlari (TR)+ foizlar ko'rinishida olingan shaxsiy daromad

Foizlar ko'rinishida aholi olgan daromadga davlat qarzlarini bo'yicha olingan foiz daromadlari ham kiritiladi.

ShTD uy xo'jaliklari tomonidan iste'mol (C) va jamg'arish (S) uchun ishlatiladi.

$$ShTD = C + S$$

$$YaMTD = YaMD + \text{Xorijdan olingan sof transfertlar}$$

Xorijdan olingan sof transfertlar = Mamlakat tashqarisidan olingan transfertlar – Mamlakatdan tashqariga berilgan transfertlar)

$$YaMTD = \text{Yakuniy iste'mol} + \text{Milliy jamg'armalar}$$

Yakuniy iste'mol uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlaridan tashqari hukumatning iste'molga xarajatlarini ham o'z ichiga oladi.

2.7. Asosiy makroiqtisodiy ayniyatlar.

Turlari makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, yoki ko'rsatkichlar guruhi, o'rtasida jamg'arish, yoki jamg'arish iqtisodiy qonuniyati hisoblagan o'zaro tenglik makroiqtisodiy ayniyat deyiladi.

Xarajatlar va daromadlar ko'rinishida hisoblagan $Y = I + M$ ko'rsatkichlarining o'zaro tengligi asosiy makroiqtisodiy ayniyat hisoblanadi.

$$Y = C + I + G + X_n$$

Ikkinchi birmakroiqtisodiy ayniyat investitsiyalar va jamg'armalar o'rtasida tenglik hisoblanadi.

Aytaylik, mamlakat iqtisodiyotidagi, ya'ni eksport-import aloqalari yo'lga qo'yilgan, soliqlar va transfer to'lovlari ko'rinishida davlat aralashuvini jamg'arish. Bunday holatda jamg'arish tushunchasi murakkablashib, quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$S = S_p + S_d + S_x$$

Bu yerda: S_p - xususiy jamg'armalar;

S_d - davlat jamg'armalari;

S_x - boshqa mamlakatlar jamg'armalari.

Bunda xususiy jamg'armalar daromadlar (U), transfert to'lovlari (TR), davlat zayomlari bo'yicha foizlar yig'indisidan (N) soliqlar (T) va iste'mol (S) xarajatlari yig'indisini ayirish natijasiga teng bo'ladi.

$$S_p = (U + TR + N - T) - C$$

Davlat jamg'armalari quyidagi miqdorga teng bo'ladi:

$$S_d = (T - TR - N) - G$$

Agar davlat jamg'armalari nolga teng bo'lsa, davlat byudjeti muvozanatlashgan, jamg'arishning manfiy miqdori byudjet taqchilligini (BT) bildiradi:

$$BT = - S_d$$

Bu yerda: BT – byudjet taqchilligi miqdori.

Boshqa mamlakatlarning jamg'armalari tashqi dunyoning bizning importimiz hisobiga olgan daromadlaridan ularning bizning eksportimizga sarflangan harajatlarini ayirib topiladi.

$$S_x = M - X \text{ yoki } S_x = -X_n$$

Agar mamlakat eksportiga nisbatan ko'proq import qilsa, unda daromadlarning bir qismi xorijda qoladi va keyinchalik undan xorijiy sheriklar tomonidan mamlakatimizda ko'chmas mulk va moliyaviy aktiv sotib olishda foydalaniladi.

Har qanday holatda ham barcha turdagi jamg'armalarning umumiy yig'indisi investisiyalarga teng bo'ladi:

$$S_p = S_d + S_x = (U + TR + N - T) - C + (T - TR - N) - G + (-X_n)$$

yoki

$$S_p + S_d + S_x = U - C - G - X_n$$

$$S = C + I + G - X_n - C - G - X_n$$

$$S = I$$

Demak, iqtisodiyotdagi investisiya xarajatlari nafaqat ichki jamg'armalar hisobiga, balki tashqi dunyo jamg'armalari hisobiga ham amalga oshirilishi mumkin. Mamlakatda investorlarga kafolatlangan yuqori foyda olishi uchun yaratilgan shart-sharoitlar xorijiy investorlar oqimining o'sishiga olib keluvchi muhim shartlardan biridir.

2.8. NominalvarealYaIM.

Iqtisodiyotdadoimiyinflyasiyajarayoniningmavjudligimakroiqtisodiyko'rsatkichlarnitaqqoslamabaholardahisoblashnizaruretibqo'yadi. Chunki, inflyasiyaiqtisodiyotningrealholatinibuzibko'rsatadi. Iqtisodiyotnitahlil qilish, muammolarnianiqlashhamdaboshqaruvqarorlariniqabulqilishniqiyinlashtiradi. Buvazifanibajarishuchunjoriybaholardahisoblangannominalko'rsatkichlardanemas, balkitaqqoslama (bazis)

baholardahisoblanganrealko'rsatkichlardanfoydalanishzarur.

Baholarindeksiniyokiinflyasiyadarajasinihisoblashuchun: deflyator;

iste'molnarxlariindeksi(Laspeyresindeksi);

sanoatishlabchiqarishbaholariindekslarinihisoblanishilozim.

Deflyator ko'rsatkichi quyidagi formula bilan hisoblaganadi:

$$\sum Q_1^i P_1^i$$

$$\text{Deflyator} = \frac{\sum Q_1^i P_1^i}{\sum Q_1^i P_0^i} \cdot 100$$

$$\sum Q_1^i P_0^i$$

Nominal YaMM

$$\text{Real YaIM} = \frac{\text{Nominal YaMM}}{\text{Deflyator}} \cdot 100$$

Deflyator

Iste'mol narxlari indeksi quyidagicha aniqlanadi:

$$\sum Q_0^i P_1^i$$

$$\text{INI} = \frac{\sum Q_0^i P_1^i}{\sum Q_0^i P_0^i} \cdot 100$$

$$\sum Q_0^i P_0^i$$

Bu yerda:

Q_0^i – bazis yilda bozor savatiga kiritilgan i – tovar va xizmatlar hajmi;

P_1^i – i – tovarning joriy yildagi bahosi;

P_0^i – i – tovarning bazis yildagi hajmi.

Sanoat ishlab chiqaruvchilar baho indeksi iste'mol narxlari indeksi singari hisoblanadi. Lekin bozor savatiga sanoat mahsulotlarigina kiritilib ular ulgurji baholarda hisoblanadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Milliy iqtisodiyotni tahlil qilish uchun foydalaniladigan ko'rsatkichlardan qaysilari makroiqtisodiy ko'rsatkichlar hisoblanadi?

2. Qo'shilgan qiymat, yakuniy mahsulot, oraliq mahsulot ko'rsatkichlarini tavsiflab yeflyat.

3. Nima uchun YaIM ko'rsatkichini qayta hisoblashdan ehtiyot bo'lish zarur va bunga qanday erishiladi?

4. YaIMni xarajatlar bo'yicha hisoblashda qo'llaniladigan komponentlar tarkibini sanab o'ting.

5. O'zbekiston Respublikasida YaIMning ishlab chiqarish strukturasi tahliliy sharh yeflyat.

5. YaIMni taqsimot usulida aniqlashda MHTning yefl talqinida keltirilgan hamda iqtisodiy adabiyotlarda qo'llab kelinayotgan uslublardagi farqlarni tushuntirib yeflyat.

6. YaMD ko'rsatkichi qanday hisoblanadi va YaIM ko'rsatkichidan nimasi yeflya farq qiladi?

7. ShD, ShTD, YaMTD ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik va farqlar nimada?

8. Baholar indekslarini va real YaIM ni hisoblash zaruratini asoslab yeflyat?

9. YaIM yeflyator iva iste'mol narxlari indeksi ko'rsatkichlarining farqlarini izohlang.

3-Mavzu: Bozoriqtisodiyotining davriy rivojlanishi. Ishsizlik.

Reja

3.1. Iqtisodiy davrlar va iqtisodiy tebranishlarning sabablari.

3.2. Ishsizlik tushunchasi va ishsizlik darajasining o'lchanishi.

3.3. Ishsizlikning iqtisodiy oqibatlari. A. Ouken qonuni.

3.4. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining kelib chiqish sabablari, namoyon bo'lish shakllari va ishsizlik darajasigata'siri.

3.1. Iqtisodiy davrlar va iqtisodiy tebranishlarning sabablari

Ishlab chiqarish,

bandlilik va inflyatsiya darajasining davriy tebranishiga iqtisodiy davr (sikl)lar deyiladi.

Ayrim iqtisodiy davrlar boshqalaridan o'tish davrining davomiyligi va faolligi bilan farq qiladi. Shunga qaramasdan ularning barchasi bir xil bosqichlardan tashkil topadi.

Iqtisodiy davrlar to'rt tabosqichga bo'linadi: «cho'qqi», pasayish (resessiya), pasayishning quyinuqtasidagi turg'unlik, ko'tarilish bosqichi.

Iqtisodiy davrlar bir xil bosqichlarga ega bo'lsada,
 ammu ular davomiyligiga va faolligiga ko'ra zaror qilib turadi.
 Shuning uchun ham iqtisodchilar, bu jarayonlarni iqtisodiy davrlar deb emas,
 balki iqtisodiy tebranishlar deb atash to'g'ri bo'ladideb hisoblashadi.
 Iqtisodiy tebranishlarning asosiy sabab sifatida iqtisodchilar uchun omilni ko'rsatadi:
 1) texnika va texnologiyalardagi yberadigan o'zgarishlar;
 2) siyosiy va tasodifiy vaziyatlar;
 3) monetar omillar.
 Barcha iqtisodchilar, ishlab chiqarish va bandlik darajalarini altpitalab va boshqacha aytganda altpixarajatlar
 miqdoriga bog'liq, degan fikrni qo'llab-quvvatlaydilar..
 Iqtisodiy tebranishlarning sabablarini, ularga sirtuvchi omillarni o'rganish,
 iqtisodiy tebranishlarning amplitudasini qisqartirish barcha hukumatlar makroiqtisodiy siyos
 satining muhim maqsadlaridan biridir.

3.2. Ishsizlik tushunchasi va ishsizlik darajasining o'lchanishi.

Ishchi kuchi yoki iqtisodiy faol aholi deganda mehnatga layoqatli yoshdagi ishlayotgan va ishsiz yurgan aholining umumiy soni tushuniladi.

Ishchi kuchiga bo'lgan talab miqdorining ishchi kuchi taklifi miqdoridan kam bo'lishi ishsizlikni keltirib chiqaradi.

Ishsizlar – bu, ishchi kuchining bir qismi bo'lib, ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo'lmagan, lekin ishlashni xohlovchi va faol ish qidirayotgan aholidir.

Ishsizlik darajasi deb ishsizlarni ishchi kuchiga nisbatiga (%) hisobida aytiladigan uniq quyidagi formulalar bilan aniqlash mumkin:

$$\text{Ishsizlik darajasi} = (\text{ishsizlar soni} / \text{ishchi kuchi soni}) \times 100$$

Ishsizlikning quyidagi turlari mavjud:

-friksion ishsizlik;

-tarkibiy ishsizlik;

-davriy ishsizlik.

To'laish bilan bandlik ishchi kuchining 100 foizish bilan ta'minlanganligini bildirmaydi. Aksincha, friksion va strukturali ishsizlik o'ljisiz hol bo'lganligini hisobga olsak, biz mutlaq to'laish bilan bandlikka erishib bo'lmagligini tushunamiz.

To'laish bilan bandlik davridagi ishsizlik, **ishsizlikning tabiiy darajasi** deyiladi. Bunga ishqidiruvchilar soni bo'shish joylari soniga muvofiq kelsagina erishish mumkin. Ishsizlikning tabiiy darajasi friksion va tarkibiy ishsizlik yig'indisiga teng bo'ladi.

Ishsizlikning tabiiy darajasi doimiy emas, chunki iqtisodiy vaziyat, qonun va milliy an'alar bilan bog'liq holda o'zgarib turadi.

3.3. Ishsizlikning iqtisodiy oqibatlari. A. Ouken qonuni.

Makroiqtisodiy beqarorlik tufayli, iqtisodiy pasayish davrida mamlakat o'ziq iqtisodiy potensialini to'liq ishga solmasdan, yaratilgan haqiqiy YaIM hajmi (Y_h) potensial YaIM (Y_p) hajmidan ortda qoladi. Y_a ni YaIM ning uzilishi (Y_{UZ}) ro'y beradi.

$$Y_{UZ} = \frac{Y_h - Y_p}{Y_p} \cdot 100$$

Potensial YaIM deganda mamlakatdagi ishlab chiqarish resurslaridan to'liq oydalanilgan sharoitda mumkin bo'lgan ishlab chiqarish hajmi tushuniladi.

Potensial YaIM ni hisoblashda mamlakatda ishsizlik mutlaq oyo'q deb bemas, balki mavjud, biroq tabiiy darajada, deb hisoblanadi.

Ishsizlik darajasining oshishini natijasida iqtisodiyot potensial YaIM hajmidan kam mahsulot yaratadi.

Oukenqonuniga ko'ra, ishsizlikning haqiqiy darajasi uning tabiiy darajasidan bir foiz ga oshib ketse, ya'ni davriy ishsizlik 1 foizni tashkil etsa, milliy iqtisodiyot YaIM ni 2,5 foizga kam yaratadi.

Oukenqonuni ishsizlikning turli darajalaridagi mahsulot yo'qotishlarini hajmining qancha oshib ketishini beradi. Hozirgi kunda β koeffitsiyentide batalgan bu koeffitsiyent miqdori 2 foizdan 3 foiz oralig'ida deb hisoblanadi.

Oukenqonunini formulada quyidagicha tasvirlash mumkin:

$$Y_{UZ} = -2,5 [u - u^*]$$

Buyerda: u^* – ishsizlikning tabiiy darajasi;

u – ishsizlikning haqiqiy darajasi.

YaIM Muzilishini ifodalaydigan formulabilan Oukenqonunini formulasini umumlashtirib quyidagi formulani olamiz:

$$\frac{Y_h - Y_p}{Y_p} \cdot 100 = -\beta [u - u^*]$$

3.4. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining kelib chiqish sabablari, namoyon bo'lish shakllari va ishsizlik darajasiga ta'siri.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi Amerika Qo'shma Shtatlarida ipotekalik kreditlashtirish tizimida ro'y bergan tanglik holatidan boshlandi.

AQSh iqtisodiyoti yaratilgan sharoitlarni tufayli arzon kredit resurslariga to'yinib, Federal zahiratizimi (FZT) amalga oshirayotgan pul-kredit siyosatini o'zgartirishga olib keldi. Natijada 2004-2006 yillarda Federal zahiratizimi foiz stavkalarini 6,25% gacha ko'tardi. Kreditlarning qimmatlashuvi aholini ipoteka gajisbatantalarining pasayishiga vakreditlarni qaytarish bo'yicha qarzdorlarni to'lovining qisqarishiga olib keldi. Pirovard natijada

2007

yilboshida AQShda aholining ipoteka kreditlarini qaytarish bilan bog'liq muammokuch aydi.

Qarzdorlarning ko'chmas mulk garov bilan olingan kreditlarni qaytarishdanki' rati'lov larni to'lashdan bosh tortish holati keng aydi.

Banklarning to'lov qobiliyatiga ega bo'lmagan mijozlarning ko'chmas mulklarini qayta sotuvga qo'yish natijasida ipoteka bozorida gitaklik ko'payib, bozordagi narxlarning keskin pasayishiga olib keldi.

Pirovard natijada

2007

yilboshida AQShda aholining ipoteka kreditlarini qaytarish bilan bog'liq muammokuch aydi.

Qarzdorlarning ko'chmas mulk garov bilan olingan kreditlarni qaytarishdanki' rati'lov larni to'lashdan bosh tortish holati keng aydi.

Banklarning to'lov qobiliyatiga ega bo'lmagan mijozlarning ko'chmas mulklarini qayta sotuvga qo'yish natijasida ipoteka bozorida gitaklik ko'payib, bozordagi narxlarning keskin pasayishiga olib keldi.

Aksariyat moliyachi-

iqtisodchilar vujudga kelgan moliyaviy inqirozning haqiqiy sabablaridan bir sifatida riv o'lingan mamlakatlarda iqtisodiy o'tni haddan ziyod ortiqcha erkinlashtirish siyosatining «mevasi» ekanligini, ya'ni «o'z-o'ziniboshqaruvchi bozor» g'oyasini ilgari surish orqali davlatning milliy iqtisodiyotga xusus an moliyaviy bozorl arga aralashuvini cheklaganligi bilan ham izohlam oqdalar.

Yuzaga kelgan global moliyaviy

iqtisodiy inqiroz jahonning asosiy moliyaviy markazlari hisoblangan yirik fond bozorlarini o'z ichiga oluvchi mamlakatlarda iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi.

Uning o'zigaxo'sxususiyatidagi, moliyaviy inqiroz in flyasiya, qator banklar va moliyaviy muassasalarning tanazzulga yuz tutish ta'sirida ishsizlik, ishlab chiqarish sur'atlarining pasayishi va boshqalar negizida iqtisodiy inqiroz shaklida kuc hayib bormoqda. Bundanki' rinadiki,

hozirgi jahon moliyaviy inqirozining o'zigaxo'sxususiyati

buuning iqtisodiyotning moliyaviy sektoridan boshlanib, real sektoriga o'tganligidir.

Global inqiroz bo'yicha ko'psonlinashlarni ta'hlil qilish shuni ko'rsatdiki,

dunyo ning rivojlangan davlatlari uchun inqirozning harakat nuqtasi moliyaviy bozorlarni ng beqarorligi bo'ldi va inqirozning rivojlanishi xemasiquyida giko'rinishdabo'ldi:

Moliyaviy bozorlarning beqarorligi

→

Kreditlarning qisqartirilishi va iste'molning pasayishi → Ishlab chiqarish va eksport ning qisqarishi, ishsizlikning o'sishi.

Hukumatlar darajasida inqirozdan chiqish bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqishda bandlik masalalarini,

talabni rag'batlantirish orqali ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirishga qaratilgan keskin choralar niko'rish masalasini ko'ndalang qilib qo'y moqda.

.

Nazarot va muhokama uchun savollar

1. Iqtisodiytebranishlarning sabablarini qanday izohlaysiz?
2. Ishsizlikning qanday turlari mavjud? Ishsizlik darajasi qanday aniqlanadi?
3. Ishsizlikning tabiiy darajasi, ishbilanto'liq bandlik tushunchalariga tavsif bering.
4. Potensial YaIM ko'rsatkichini izohlab bering.
5. Makro darajada ishsizlikning iqtisodiy oqibatlarini qanday o'lchash mumkin?
6. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining kelib chiqishiga qaysi holatlar sabab bo'ldi?
7. Moliyaviy inqirozning ishsizlik darajasiga ta'siri qay tariqaro'y beradi?

4-Mavzu. Inflyasiya va aksilinflyasiya siyosati

Reja

- 4.1. Inflyasiyaning mohiyati va hisoblanish usullari.**
- 4.2. Inflyasiyaning turlari. Talabvataklif inflyasiyasi.**
- 4.3. Inflyasiya va ishsizlik o'rtasidagi bog'liklik. Fillipsegrichizig'i.**
- 4.4. Aksilinflyasiya siyosati va jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida uni amalga oshirish xususiyatlari.**

4.1. Inflyasiyaning mohiyati va hisoblanish usullari.

Inflyasiya (lotincha inflatio - shishish, bo'rtish, taranglashish) - ma'lum davr mobaynida mamlakatdabaholaro'rtacha (umumiy) darajasining barqaror o'sishi, pulning xarid qobiliyatini uzoq muddatlipasayishi.

Umuman olganda inflyasiya pul muomalasi qonunlarining buzilish shakli sifatida makroiqtisodiy muvozanatning buzilishini, talabvataklif nomutanosisibligini anglatadi.

Keynschiarmaktabinamoyondalaribunday nomutanosisiblikning sababito'liq bandlik sharoitida talabning haddan ziyod bo'lishida ebbilishadi.

Boshqacha aytgandayal pitalabniko'paytirish inflyasiyaga olib kelmaydidebbhisoblashi shadi.

Neoklassikiyondoshuv tarafdorlari inflyasiyaning manbai ishlab chiqarishning haddan ziyodo'sishida, ishlab chiqarish xarajatlarining ko'payishida ebbilishadi. Demak keynschilar inflyasiya gatalab tomonidan, neoklassiklar esa taklif tomonidan yondoshishadi.

Inflyasiya nafaqat pul muomalasi ning izdanchiqishi, balki butun takrorishlab chiqarish mexanizmining kasali, makroiqtisodiy buzilishlarning natijasidir.

Baholarning o'sishi, pul birligi xarid qobiliyatining pasayishidan tashqari inflyasiya namoyon bo'lishining quyidagi uch belgisi ham bor. Bular:

- 1) valyutakururlarining o'zgarishi;
- 2) kredit berish shartlarining qimmatlashuv va muddatlarining qisqarish tomon o'zgarishi;
- 3) kundalik ehtiyoj mollari daniboratiste'molsavatibahosining o'sishi.

Inflyasiya bahoindekslari

deflyator va iste'mol narxlar indeksiyordamida aniqlanadi.

Baholaro'rtacha (umumiy) darajasining nisbiy o'zgarishi **inflyasiya darajasi (baholarning o'sish sur'ati)** deb ataladi. Makroiqtisodiy modellarda inflyasiya darajasi quyidagicha ifodalanishi mumkin:

$$\pi = \frac{P - P_{-1}}{P_{-1}}$$

bunda: π – yillik inflyasiya sur'ati;

P - joriy yilning narxlar indeksi; P_{-1} - o'tgan yilning narxlar indeksi.

4.2. Inflyasiyaning turlari. Talab va taklif inflyasiyasi.

Talab inflyasiyasi iqtisodiyotda talab keskin oshib ketishi va uni ishlab chiqarishning real hajmi bilan qondirish mumkin bo'lmay qolgan sharoitlardakelib chiqadi. Ya'ni, to'liq bandlikka yaqin sharoitda iqtisodiyotning ishlab chiqarishi koniyatlar o'sib borayotgan talabni qondirolmaydi.

Ortiqchatalab besaroit tovarlar bahosining ko'payishiga iqtisodiy bosim beradi va talab inflyasiyasikelib chiqadi.

Taklif inflyasiyasi bu,

mamlakat iqtisodiyotida tovar va xizmatlarning taklifining kamayishi natijasida tovar va xizmatlar baholarining oshishidan paydobo'ladi. Bunday hollarda ortiqcha talab bo'lmasa ham tovarlarning baholari oshib boradi. Hatto ish bilan bandlik va YaIM ishlab chiqarish kamaygan yillari tovarlarning bahosi oshadi. Jami taklif qisqarishining asosiy sababi mahsulot birligiga sarflangan xarajatlarning o'sishi hisoblanadi. Bunda nominal ish haqi, xom ashyo va yoqilg'i narxlarining oshishi natijasida ishlab chiqarish tannarxi ham oshadi.

Taklif inflyasiyasining kelib chiqishiga, shuningdek, taklif mexanizmining buzilishi ham ta'sir qiladi. Taklif mexanizmi esa tasodifiy holda asosiy ishlab chiqarish omillari bahosining keskin ko'payishidan kelib chiqadi.

Inflyasiya nireal daromadlar darajasigata'siri u kutilayotgan yoki kutilmayotganig aham bog'liq.

Kutilayotgan inflyasiya sharoitida daromad oluvchi inflyasiyaning u kutilayotgan daromaddagata'sirinikamaytirish, ya'nireal daromad darajavsini saqlab qolish chorasini ko'radi.

Bu uchun Fisher tenglamasidan foydalanish mumkin:

$i = r + \pi_{kut.}$, bu yerda i - nominal foiz stavkasi; r - real foiz stavkasi; $\pi_{kut.}$ - kutilayotgan inflyasiya darajasi.

Inflyasiya sur'ati 10 foizdan oshganda Fisher tenglamasi quyidagi ko'rinishni oladi:

$i - \pi_{kut.}$

$$r = \frac{i - \pi_{kut.}}{1 + \pi_{kut.}}$$

Kutilmagan inflyasiya daromadlarning debitorlar va kreditorlar o'rtasidak kreditorlar foydasiga qayta taqsimlaydi.

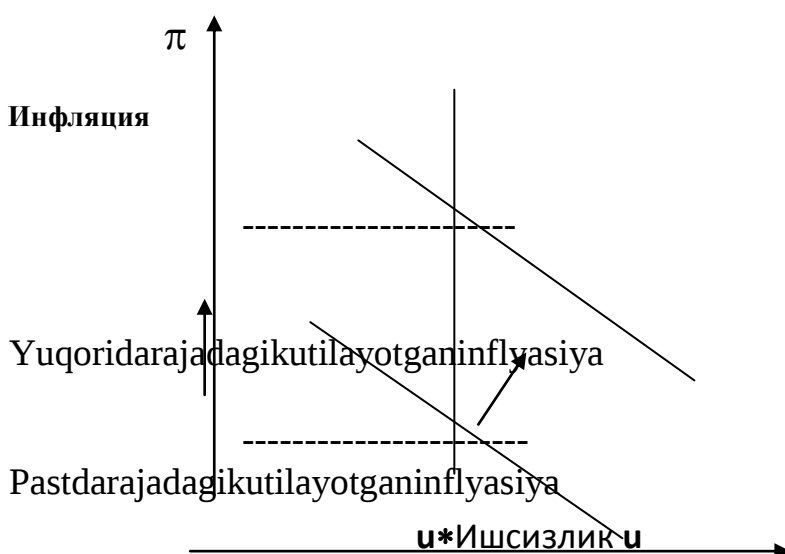
Shuningdek kutilmagan inflyasiya daromadlarni qayd qilingan daromad oluvchilar vaqa

ydqilinmagandaromadoluvchilaro'rtasidakeyingilari foydasiga qaytataqsimlaydi.
 Talabvataklifinflyasiyasiniqat'iychegaralashqiyin.
 Ba'zidabuikkiturdagiinflyasiyabir-biribilanqo'shilibketadi.

4.3. Inflyasiyavaishsizliko'rtasidagibog'liklik. Fillipsegrichizig'i.

Iqtisodiyoto'zrivojlanishidapotensialdarajagayaqinlashganshariotdayokiband
 lilikdarajasinioshirishyoxudinflyasiyadarajasinipasaytirishkabimuqobilvariantlarda
 nbirinitanlashgamajburbo'linadi.
 Chunkiqisqamuddatlidavrdaishsizlikvainflyasiyadarajalario'rtasidateskaribog'liqli
 kmavjudIshsizlikvainflyasiyako'rsatkichlaro'rtasidagio'zarobog'liqlikingliziqtisod
 chisiA.V.Fillipstomonidananiqlanganva**Fillipsegrichizig'i** (4.1 -chizma)
 debataladi.

Fillipsegrichizig'iishsizlikvainflyasiyadarajalario'rtasidagiteskaribog'lig'likni
 xarakterlaydi.

4.1.-chizma. Fillipsegrichizig'i

Mamlakatiqtisodiyotiningxususiyatigako'ra, shuningdek,
 inflyasiyaningqaysiturimavjudligigaqarabFillipsegrichizig'idagiinflyasiyavaishsizli
 kdarajalariningkombinasiyasifarqqilishimumkin.
 Bundaytanlovkutilayotganinflyasiyaningsur'atigabog'liq.
 Kutilayotganinflyasiyadarajasiqanchalikiyuqoribo'lsaishsizlikningharqandaydarajas
 ida (sur'atipastbo'lganinflyasiyadarajasiganisbatan)
 haqiqiyinflyasiyadarajasiyuqoribo'ladi.
 Ishsizlikdarajasivainflyasiyasur'atiningmaqbulmiqdorlariquyidagiformulako'rinish
 idatasvirlanishimumkin:

$$\pi = \pi_{kut} + f \left(\frac{Y_h - Y_p}{Y_p} \right) + \varepsilon$$

Buyerda π - inflyasiyaninghaqiqiydarajasi;
 inflyasiyaningkutilayotgandarajasi;

π_{kut} -

$$f \left(\frac{Y_h - Y_p}{Y_p} \right) + \varepsilon - \text{talab inflyasiyasi};$$

f - Fillipsegrichizig'ining og'ish burchagini belgilovchi empirik koeffitsient;

ε - tashqibahoshoki (taklif inflyasiyasi).

Ouken qonuniga ko'ra Y_a M ning uzilishi, ya'ni $(Y_h - Y_p) / Y_p$ miqdor davriy ishsizlikning o'zgarishiga bog'liqligi sababli qisqamuddatli Fillipsegrichizig'ini tenglamasini quyidagicha tasvirlash mumkin:

$$\pi = \pi_{kut} - \beta [u - u^*] + \varepsilon$$

Keltirilgan tenglamadanko'rinib turibdiki,

haqiqiy inflyasiya darajasini miqdorikutilayotgan inflyasiya darajasiga hamdata tashqibahos hoklarida rasibilantog'ribog'liqlikka,

davriy ishsizlik darajasibilanesateskaribog'likka ega ekan.

Hukumat Fillipsegrichizig'iga asoslanib, qisqadavruchun, iqtisodiy siyosat maqsadlaridan kelib chiqib ishsizlik va inflyasiya darajalarining istalgan kombinatsiyasini tanlash mumkin.

4.4. Aksil inflyasiya siyosati va jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida uning amalga oshirish xususiyatlari.

Aksil inflyasiya siyosati baholar umumiy darajasini barqarorlashtirish, inflyasion keskinlikni yumshatishga o'naltirilgan makroiqtisodiy siyosat.

Aksil inflyasiya siyosati inflyasiyani yuzagakeltirgan sabablarni tugatishga qaratilgan faol va inflyasiya sharoitlariga moslashishga qaratilgan passiv ko'rinishdabo'lishi mumkin.

Aksil inflyasiya siyosati o'zicha quyidagilarni oladi:

-yalpitalabni tartibga solish;

-yalpita klifni tartibga solish.

Keynschi iqtisodchilar birinchi yo'nalishtara fdorlaribo'lib, ularda davlat buyurtmasi va arzon kredit hisobiga samaralitalab nishakllantirishasosida yalpi taklif darajasiniko'tarish mumkin deb hisoblashadi.

Hukumatninbutadbirlariqtisodiy pasayishni qisqartiradiva ishsizlikni kamaytiradi.

“Aksil inflyasiya siyosati ning monetaristik yo'nalish tara fdorlarik eynchalik, keynschilarning inflyasiyaga qarshik urashbo'yichata kliflarido imosamaraberavermaga chvakamchiliklari yuzagachiqibqolgachyuzagakeldi. Jumladan, birqatormamlakatlar davadlatqarzi haddan oshib ketdi.

Bunday sharoitda monetaristlar radikalasil inflyasiya usullarini taklif etishdi.

Ularyalpitalabni konfiskasiyatipidagipulislohotio'tkazish hisobiga cheklash va byudjet aqchilligini ijtimoiy dasturlarni qisqartirishni kamaytirishni taklif etishdi”^{*}.

Monetaristlar inflyasiya aynan pul bilan bog'liq hodisabo'lganligi sababli shok terapiyasi pul massasining o'sish sur'atlarini keskin qisqartiradiva inflyasiya sur'atlarini tushiradide

^{*} Агапова Т.А. Серегина С.Ф. Макроэкономика: Учебник. - 7-е изд. перераб. и доп. - М.: Издательство “Дело и сервис”, 2005. с. 214.

bhisoblashadi.

Ammobundaishlabchiqarishkeskinpasayishivabandlilikqisqarishimumkin.

Monetaristlartomonidantaklifqilinayotganaksilinflyasiyasiosatiningyanabirko'rinishi - inflyasiyasur'atlariniastasekinlikbilanpasaytiribborish (graduallash) usulidir. Buusuldainflyasiyasur'atlaripulmassasiniko'pmarotalaba, lekinozozdankamaytirishorqalipulmassasiningo'sishsur'atinipasaytirishniko'zdatutadi.

Graduallashusuliinflyasiyaniastasekinlikbilanpasaytiraboribiqtisodiyotdachuqurpasayishnioldiniolishimkoniniberadi.

Graduallashusuliniqo'llashpulmassasivabaholardarajasiningyilliko'sishsur'ati 20-30 foizdanoshmagandamuvaffaqiyatlibo'ladi, debhisoblanadi.

“Soliqlartarkibinio'zgartirish, yalpisoliqtushumlaridagito'g'ridan-to'g'risoliqlarningulushinikamaytirish, bilvositasoliqlarulushiniko'paytirish, soliqstavkalarinipasaytirish, ularningrag'batlantirishfunksiyalarinikuchaytirish, davlatbyudjetixarajatlarinipasaytirishkabilarhaminflyasiyagaqarshikurashtadbirlarihisoblanadi”^{*}.

Aksilinflyasiyasiosatininguyokibuturinitanlashinflyasiyajarayonlariningxususiyatigabog'liq.

Inflyasiyaningyuqorisur'atlarinioldiniolishhuchunhukumatquyidagilarnita'minlashike-rak:

- samaralisoliqtiziminivadavlatxarajatlariningbaaqarorligini;
- pulmassasivamilliydaromadningbirmaromdagio'sishsur'atlarini;
- “inflyasiyaniimportqilish” gayo'lqo'ymaslik.

Jahonmoliyaviy

- iqtisodiyinqirozisharoitidainflyasiyagaqarshichoratadbirlarnikeskinamalgaoshirishzaruratiyanadakuchaydi

O'zbekistonRespublikasidaqabulqilinganInqirozgaqarshichora-tadbirlardasturidako'zdatutilganvazifalarniamalgaoshirish, jumladanishlabchiqarishnimodernizasiyavatexnikaqaytaqurollantirishniizchilDavomettirish, energetikatiziminimodernizasiyaqilish, asosiysanoattarmoqlaridamahsulottannarxini 20 foizgaqisqartirish, kommunalxizmatlarbaholario'sishinicheklashmexanizminishakllantirish, banktiziminiyanadatakomillashtirish, ishlabchiqarishnimahalliyashtirishv.h.k.larinflyasiyasur'atlarinicheklashimkoniniberadi

Nazarotvamuhokamauchunsavollar

1.

Inflyasiyaningmohiyatifaqatginamuomaladagipulmassasiningortiqchaligibilanzohl-anishito'g'rimi?

2.

Inflyasiyanitushuntiribberishgakeynchilarningvaneoklassiklarningyondoshuvlariqan-dayfarqqiladi?

^{*} Киселёва Е.А. Макроэкономика. /Экспресс курс: учебное пособие- М.: КНОРУС, 2007, с.62.

3. . Talabinflyasiyasiqandaysodirbo'ladi?
4. .Fillipsegrichizig'iqaysiko'rsatkichlaro'rtasidagibog'liqlikniko'rsatadi?
Bubog'liqlikqandaytavsiflanadi?
5. Aksilinflyasiyasiosatiningmohiyatinitushuntiribbering.
6. Jahonmoliyaviy-
iqtisodiyinqirozisharoitidainflyasigaqarshikurashsiyosatiningxususiyatlarinimada?

5-Mavzu. Yalpitalab-yalpitaklif modeli

Reja

5.1. Yalpitalab-yalpitaklifmodeligaumumiytavsif. Yalpii talab tushunchasi vagrafigi.

5.2. Yalpi talabning baho va bahodan boshqa omillari.

5.3. Yalpitaklif grafigivaomillari.

5.4. AD-AS modelidamakroiqtisodiy muvozanat.

**Makroiqtisodiy muvozanat buzilishining jahonmoliyaviy-
iqtisodiy inqiroziyuzagakelishigata'siri.**

5.1. Yalpitalab-yalpitaklifmodeligaumumiytavsif. Yalpii talab tushunchasi vagrafigi.

Makroko'lamdamilliyishlabchiqarishhajminingozgarishibilanbirgabaholarum umiydarajasiningozgarishio'rtasidabog'liqliknitadqiq qilish, nimauchunmilliyishlabchiqarishhajmiayrimdavrlardabarqaroro'sishi, ba'zidavrlardaesapasayibketishniizohlabberishuchunyalpitalab - yalpitaklif (AD-AS aggregate demand- aggregate supply) modelidanfoydalanamiz.

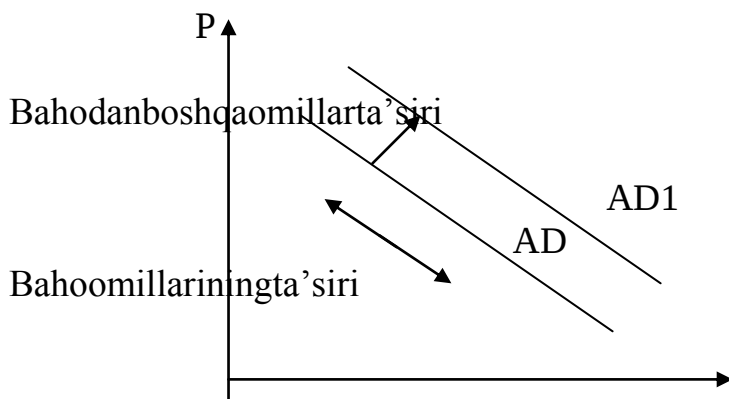
Makroiqtisodiyotda AD-AS
modeliishlabchiqarishhajmlarivabaholardarajalariningtebranishlarinihamdaularo'zgarishiningoqibatlarinio'rganishuchunbazaviymodelbo'libhisoblanadi.

Yalpitalab — uyxo'jaliklari, korxonalar, hukumatvachetellikxaridorlarningbaholarningma'lumdarajasidaiqtisodiyotdaishlab chiqarilganyakuniytovarlarvaxizmatlarningumumiyhajmigabo'lgantalabidir.

Formulako'rinishidayalpitalabni quyidagichatasvirlash mumkin:

$$AD = S + I + G + X_n.$$

Baholardarajasivatalabqilinganyalpiichkimahsulothajmio'rtasidagibog'liqlikni ifodaetuvchichizi qyalpitalabegrichizig'idebataladi. (5.1.-chizma).

5.1.-chizma. Yalpitalabegrichizig'i

Milliybozorda AD-egrichizig'iningtrayektoriyasini, ya'niuningquyigaegilganligini, avvalopulningmiqdoriynazariyasitenglamasiyordamidaizohlashmumkin:

$$M V = Y P$$

Buyerda: M – muomaladagipulmiqdori; V – pulningaylanishtezi; R – iqtisodiyotdagibaholardarajasi (baholarindeksi); Y – talabqilinayotganrealishlabchiqarishhajmi.

Butenglamadan:

$$P = M V / Y \text{ va } Y = M V / P$$

tenglamalarnikeltiribchiqaramiz. Butenglamalardanko'rinadiki, baholardarajasiqanchaoshsa, realYaIMhajmigatalabshunchapastbo'ladi, ya'nipulmassasi (M) vauningaylanishtezi (V) o'zgarasbo'lsabaholardarajasivayalpitalabo'rtasidateskaribog'liqlikmavjudbo'ladi.

5.2. Yalpi talabning baho va bahodan boshqa omillari

Baholar darajasi va yalpi talab o'rtasidagi teskari bog'liqlikquyidagi baho omillari bilan izohlanadi:

1. Foiz stavkasi samarasi;
2. Boylik samarasi yoki real kassa qoldiqlari samarasi;
3. Import xaridlar samarasi.

Foiz stavkasi samarasi shuni bildiradiki, yalpi talabning egri chiziq bo'yicha surilishi narxlar darajasi o'zgarishining foiz stavkasiga bo'lgan ta'siriga bog'liq.. Buni quyidagi mantiqiy chizma ko'rinishida tasvirlash mumkin:

$$P \uparrow \rightarrow M_D \uparrow (M_S \text{ const}) \rightarrow R \uparrow \rightarrow I \downarrow \rightarrow AD \downarrow$$

Boyliksamarasi yoki real kassa qoldiqlari samarasi shuni bildiradiki, narxlar darajasining oshishi, jamg'arilgan moliyaviy aktivlari (omonatlar, obligasiyalar) real xaridqobiliyatini pasaytirib yuboradi. Bunday sharoitda aholi moliyaviy aktivlarning real qiymatini titiklash uchun joriy daromadidan iste'mol xarajatlari miqdorini qisqartiradi. Iste'mol xarajati yalpi talabning bir qismi bo'lganligi tufayli uning kamayishi ADning pasayishiga olib keladi.

Moliyaviy

$$P \uparrow \rightarrow \text{aktivlarning} \downarrow \rightarrow \{S \downarrow (S \uparrow)\} \rightarrow AD \downarrow$$

real qiymati

Import xaridlar samarasi shuni bildiradiki, biror mamlakatdagi tovar va xizmatlarning ichki narxlaritashqi narxlarga nisbatan oshib bo

rsa,
shumamlakatdaishlabchiqarilayotgantovarvaxizmatlarga talab kamayadivao'znavbat idashumamlakatdaimportmahsulotlargabo'lgantalaboshadi.

$$P \uparrow \rightarrow \{X \downarrow (M \uparrow) \rightarrow X_n \downarrow \rightarrow AD \downarrow$$

Yalpitalabningbahogabog'liqbo'lmaganomillariqaquyidagilarnikiritamiz:

1. Iste'mol xarajatlaridagi o'zgarishlar:

2. Investisiyaxarajatlaridagio'zgarishlar:

3. Davlatxarajatlariningo'zgarishi.

Masalan,

harbiyxarajatlarvayangikasalxonavaboshqamuassasalarqurishgaqarorqilinganda.

4. Sofeksporthajmidagio'zgarishlar.

Yalpitalabningbahogabog'liqbo'lmaganomillari ta'sirida AD egrichizig'io'ngg ayokichapgasiljiydi (5.1.-chizma).

Natijadama'lum bahodarasigamoskeluvchitalabqilinayotganyalpiichkimahsulotha jmi o'zgaradi.

Pultaklifining, pulningaylanishte zliginingoshishi, boshqadavlatlarmilliydaromadiningoshishi, milliyvalyutakursiningma'lummiqdordapasayishi (bulareksportningortishi, importningpasayishigaolibkelishitufayli) oqibatidasofeksportningpasayishivayalpixarajatlarturlikomponentlariningoshishi AD egrichizig'iningo'nggasiljishigaolibkeladi

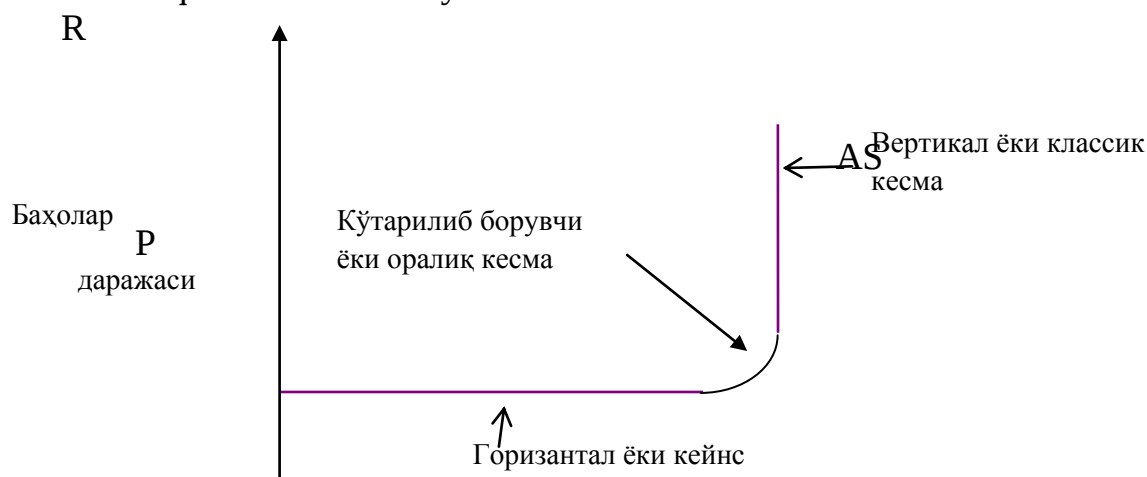
5.3. Yalpitaklifgrafigivaomillari.

Yalpitaklifdegandamuayyanbaholardarajasidaishlabchiqarilishivataklifqilinis himumkinbo'lgantovarvaxizmatlarningrealhajmitushuniladi. Yalpi taklif tushunchasi ko'pincha yalpi ichki mahsulot sinonimi sifatida qo'llaniladi.

Yalpitaklif (AS) egrichizig'ialohidatovartaklifiegrichizig'idanfarqqilibuchqismdan, gorizontalyokikeynskesmasi, ko'tarilibboruvchiyokioraliqkesmahamdavertikalyokiklassikkeshadaniborat (5.2.-chizma).

Yalpitaklifningkeynskesmasiiqtisodiyotpasayishbosqichidabo'lganvakattami qdordagiresurslardanfoydalanilmagansharo'itniko'rsatadi. Bukesmadamilliyishlabchiqarishhajmio'shishibaholardarajasio'zgarmayqolganshar oitdaro'yberadi.

Yalpitaklifiegrichizig'ining**Keynskesmasida**iqtisodiyotninisbatanqisqamuddat daamalqilishinixarakterlaydi.

Y

5.2.-chizma. Yalpitaklifegrichizig'i.

Vertikalyokiklassikkesda iqtisodiyot to'liq bandlik sharoitiga yoki iishsizlikning tabiiy darajasiga erishgan vaziyatni ko'ramiz. Iqtisodiyot egri chiziqlarining bu kesmasida o'zining ishlab chiqarish potensialidagi o'zgarishlar o'ladi.

Oraliq kesma

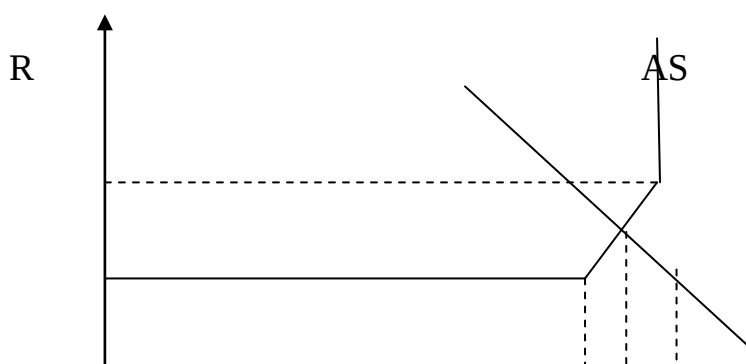
Iqtisodiyot ko'tarilish bosqichida o'lgan vaziyatni aks ettiradigan bu kesmada ishlab chiqarish haqiqiy hajmining o'sishini darajasining o'sishiga mos ravishda o'sib boradi.

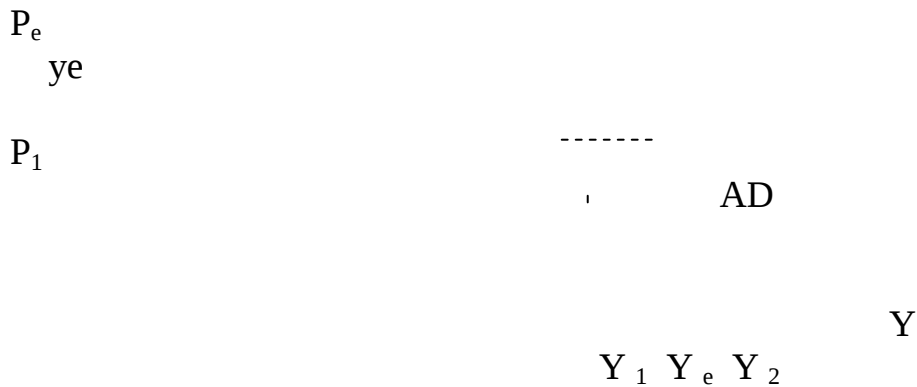
5.4. AD-AS modelidagi makroiqtisodiy muvozanat.

Makroiqtisodiy muvozanat buzilishining jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroziyuzagakelishigata'siri.

AD va AS egri chiziqlarining kesishish nuqtasi ishlab chiqarishning muvozanatli hajmi va baholarning muvozanatli darajasini belgilaydi. Baholarning muvozanatli darajasida gandal baholarning shunday darajasitushuniladiki, unda jam'at talab va taklif bir-biriga mos kelish yoki teng bo'lishi kerak. Modeldagi makroiqtisodiy muvozanatga erishish mexanizmining asosiy laboratoriyasida ko'rib chiqamiz (5.3.-chizma). Dastlab muvozanat yenuqtasida o'rnatilgan. Baholarning muvozanatli darajasini yalpi ishlab chiqarish hajmining muvozanatli hajmi arimosravishda Pyeva Yyela bilan belgilangan. Nima uchun Pyenarxlarning muvozanatli darajasini va Yyee sayalpi ishlab chiqarishning muvozanatli hajmini bildirishiniko'rsatishimiz uchun baholarning muvozanatli darajasi Pyeemas, balki P_1 deb hisoblaymiz.

Baholarda darajasi P_1 bo'lgan vaziyatda ishlab chiqaruvchilari yalpi ishlab chiqarish hajmini Y_1 miqdoridan oshirmaydi. Iste'molchilar baholarda darajasi P_1 bo'lganda mahsulotlarni Y_2 darajada sotib olishga tayyor turadi. $AD > AS$ bo'lganligi tufayli iste'molchilar

5.3.-chizma. Yalpitaklifegrichizig'ining oraliq kesmasidagi muvozanat

o'rtasidagi raqobat baholarda rajasini Pyegachasuradi. Baholarda rajasining P_1 dan Pyegachako'tarilishi ishlab chiqarish hajmini Y_1 dan Yyegacha oshirishga va iste'molchilartalabini Y_2 dan Yyegachakamayishga olib keladi. Natijada AD va AS egrichiziqlari yenuqtadakesishadi. Demak, aynan Reba hobaholarning muvozanatli darajasivayemuvozanatnuqtasidir.

Yalpitaklifvayalpitalabo'rtasidagi muvozanatning buzilishi makroiqtisodiy beqarorlikni keltirib chiqaradi. Jumladan "jahon moliyaviy inqirozining yuzag kelishida asosiy sabab moliyaviy resurslar bilan real ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi mutanosiblikning keskin buzilishi hisoblanishini ta'kidlash lozim. Pul muomalasi qonunlaridan ma'lumki, iqtisodiyotsog'lomvabarqaroramalqilishi uchun muomala gachiqarilayotgan pul massa sibilantovarvaxizmatlar ishlab chiqarish real hajmi o'rtasidamuayyannisbatga amalqilinishilozim. Biroq, milliy iqtisodiyotlarning baynalminallashuvivagloballashuvjarayonlaripulmuomalasi ningamalqilishigahamo'zta'sirinio'tkazib, dastlabayrimmamlakatlar, masalan AQShda, keyinchalik ko'plab mamlakatlarda mazkur qonungari oyaqilishning zaiflashuviga, keyin esa umumiy tiborga o'lmaslikka qadar olib keldi"^{2[2]}.

Natijadamuomaladagipul massasi (yalpitalab) tovarlarvaxizmatlarhajmi o'rtasidamuvozanat buzildi, vamoliyaviy inqiroziqtisodiy inqirozga aylandi.

Nazarot va muhokama uchun savollar

1. Yalpitalabgavauning komponentlarini ta'rif bering.
2. Yalpitalabegrichizig'iquyiga egilgan trayektoriyaga egabo'lish sababini nimada?

^{2[2]} Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, У.В.Фофуров, Б.К.Тухлиев. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2009. , 14- б.

3. Yalpitalabningboshqaomillargavaularning egrichizig'igata'sirigaizohbering. AD
4. Yalpitaklifegrichizig'ishakliqaysisabablargako'ramurakkabko'rinishgaega?
5. modelidagimakroiqtisodiymuvozanatholatinivauningshartlarinitushuntiring. AD-AS
6. Yalpitalabo'zgarishimodeldagimuvozanatholatigaqandayta'sirko'rsatadi?
7. Yalpitaklifo'zgarishimodeldagimuvozanatholatigaqandayta'sirko'rsatadi?

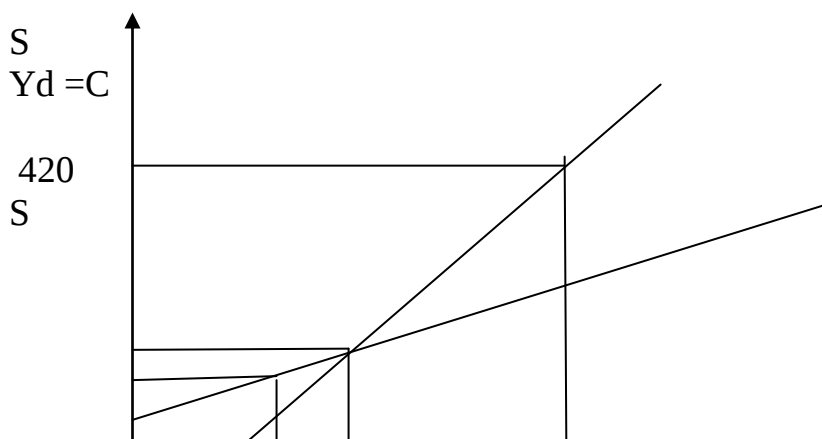
6-Mavzu: Iste'mol, jamg'arish va investisiya funksiyalari

- 6.1. Iste'mol va jamg'arish, ularning grafiklarivafunksiyalari.
6.2. Iste'molvajamg'arishgao'rtachahamdachegaralanganmoyillik.
6.3. Investisiyalarning mohiyati, grafigi va funksiyasi.
6.4. Investisiyalar dinamikasini belgilovchi foiz ctavkasidan boshqa omillar.
Akselerator modeli.

6.1. Iste'mol va jamg'arish, ularning grafiklarivafunksiyalari.

Uyxo'jaliklaritasarrufidagidaromadningiste'molqilinmasdanqolganqismiularn
ingjamg'armalarinitashkiletadi.

Keynsuyxo'jaliklariningiste'molxarajatlarivajamg'arishlarihajminibelgilovchiasosi
yomilularningishlabchiqarishdaishtiroketishdanolingandaromadlari,
vanadaaniqrog'itasarrufidagidaromaddebhisoblaydi

ye
390
375

a

Yd

370 390 430

6.1.-chizma. Iste'mol grafigi

Uyxo'jaliklaritasarrufidagidaromadlar 390 sh.b.katengbo'lganda, uningmiqdoriiste'molmiqdoribilantenglashadi.

Bumiqdorbo'sag'aviydaromaddebyuritiladi (61. chizma).

Bo'sag'aviynuqtadanquyidahaqiqiyiste'moldaromaddanoshig.

Buvaziyatinsonlarningqarzhisobigahayotkechirishinibildiradi. ye–nuqtadayuqoridahaqiqiyiste'moldaromadkamhamdaularo'rtasidagifarqjamg'ari shnitashkiletadi.

Haqiqiyiste'molto'g'richizig'iiste'molhajminibelgilovchivertikalo'qni~~a~~nuqtadakesi bo'tadi.

Buholuyxo'jaliklariumumandaromadolmaganlaridahamma'lummiqdordaiste'molqilishlarinianglatadi. **a** – nuqtaesaavtonomiste'molhajminibildiradi.

Iste'molfunksiyasiniyozamiz:

C = a + b Yd , buyerda: a – avtonomxarajatlar; Yd – tasarrufidagidaromad(**Yd = Y-T**), buyerda: T – soliqlar;

b – iste'molhajminingtasarrufidagidaromadgabog'liqliginiifodalovchikoeffisiyent, boshqachaaytgandaiste'molgachegaralanganmoyillik.

ΔS

$$b = \frac{\Delta S}{\Delta Yd} \cdot 100$$

ΔYd

Demak, iste'molhajmiavtonomiste'molga, tasarrufidagidaromadhajmigavaiste'molhajminingtasarrufidagidaromado'zgarishigata'sirchanligigabog'liq.

Jamg'arishgrafiginihamiste'molgrafigigao'xshabalgebraikifodalashmumkin, ya'nijamg'arishfunksiyasiquyidagiko'rinishgaega:

$$S = -a + (1 - b) Yd$$

Iste'molvajamg'arishhajmigatasarrufidagidaromadnamikasidantashqariquyidagiomillar, to'g'rirog'ibuomillardagio'zgarishlarhamta'sirko'rsatadi:

1. Uyxo'jaliklaridaromadlari.
2. Uyxo'jaliklaridato'planganmulkhajmi.
3. Baholardarajasi.
4. Iqtisodiykutish.
5. Iste'molchilarqarzlarihajmi.
6. Soliqqatortishhajmi.

6.2. Iste'mol vajamg'arishgao'rtacha hamdache garalangan moyillik.

Iste'molga o'rtacha moyillik deganda sarrafidagi daromadda iste'mol xarajatlari ulushitushuniladi, ya'ni:

S

$$APC = \frac{S}{Y_d} \cdot 100$$

Yd

bunda: APC – (average propensity to consume) iste'molga o'rtacha moyillik.

Tasarrufidagi daromadda jamg'arish ulushini jamg'arishga o'rtacha moyillik deb ataladi, ya'ni:

S

$$APS = \frac{S}{Y_d} \cdot 100$$

Yd

Bunda: APS (average propensity to saving) – jamg'armaga o'rtacha moyillik.

Iste'moldagi o'zgarishlarning shu o'zgarishni keltirib chiqargan tasarrufidagi daromad o'zgarishdagi ulushi iste'molga chegaralangan moyillik deyiladi.

ΔS

$$MPC = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d} \cdot 100$$

Δ Yd

Buyerda: MPC (marginal propensity to consume) – iste'molga chegaralangan moyillik.

Jamg'arishdagi o'zgarishning ixtiyoriy daromad o'zgarishdagi ulushi jamg'arishga chegaralangan moyillik deyiladi.

Δ S

$$MRS = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d} \cdot 100$$

Δ Yd

. Daromadning o'sgan qismi yoki iste'molga, yoki jamg'armaga sarflanadi. Shu sababga ko'ra iste'mol vajamg'arishgao'rtacha moyillik ko'rsatkichlari yig'indisi 100% ga yoki ko'effitsiyent ko'rinishida 1 ga teng bo'ladi.

$MRS + MRS = 100\%$ yoki 1.

MRS va MRS anchabarqaror ko'rsatkichlar bo'lib, juda sekin o'zgarishga uchraydilar.

6.3. Investisiyalarning mohiyati, grafigi va funksiyasi.

Investisiyalar yoki kapital qo'yilmalar – bu, hali buyumlashmagan, lekin ishlab chiqarish vositalariga qo'yilgan kapitaldir.

Makroiqtisodiy tahlilda eng ko'p duch kelinadigan urushdagi investisiyalar investisiyalash obyekti ga ko'ra turgabo'linadi.

1. Ishlab chiqarish investisiyalari;
2. Tovar-moddiy zahiralariga investisiya;
3. Uy-joy qurilishiga investisiya.

Makroiqtisodiy tahlilda investisiyalar dinamikasini belgilovchi omil sifatida real foiz stavkasi qaraladi.

Avtonom investisiyalarning grafigi investisiyalar hajmi foiz stavkasi dinamikasiga teskari proporsional tarzda o'zgarishini ko'rsatadi.

Avtonom investisiya funksiyasi quyidagi ko'rinishga ega:

$$I = ye - dR$$

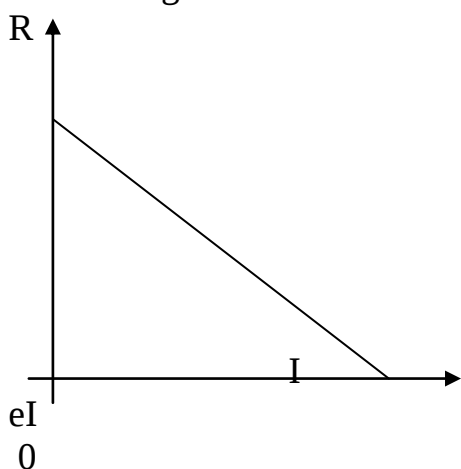
Bu yerda: I – avtonom investisiya xarajatlari;

e – foiz stavkasi 0 ga teng to'lgandagi investisiya xarajatlarining maksimal hajmi. U tashqi iqtisodiy omillar, resurs imkoniyatlari, yer, foydali qazilma boyliklari va boshqalar bilan belgilanadi;

R – real foiz stavkasi;

d – investisiyalarning real foiz stavkasi dinamikasi o'zgarishga ta'sirchanligini miqdoriy belgilovchi empirik koeffitsiyent.

Grafikdan ye nuqtasi shuni bildiradiki, banklar nolga teng foiz stavkasi bilan kredit berganlaridahamdaularningkreditresurslaricheksiz

6.2.-chizma. Avtonom investisiyalar grafigi

ko'pbo'lganda ham mamlakatdagi boshqa resurslari miqdorining cheklanganligi tufayli investisiya xarajatlari ma'lum miqdor bilan chegaralanadi.

6.4.Investisiyalar dinamikasini belgilovchi foiz ctavkasidan boshqa omillar. Akselerator modeli.

Investisiyalar dinamikasini belgilovchi eng muhim omillardan biri bo'lib kutilayotgan sof foyda normasi hisoblanadi. Agar real foiz stavkasi bilan investisiya xarajatlari miqdori o'rtasida teskari bog'liqlik bo'lsa, kutilayotgan sof foyda normasi (KSFN) dinamikasi bilan investisiya xarajatlari o'rtasida to'g'ri bog'liqlik bor.

Investisiya xarajatlari dinamikasiga ta'sir etuvchi boshqa omillar quyidagilar kiradi:

1. Soliqqa tortish darajasi;
2. Ishlab chiqarish texnologiyalaridagi o'zgarishlar;
3. Mavjud bo'lgan asosiy kapital miqdori;
4. Investorlarning kutishi;
5. Yalpi daromadlarning o'zgarishi.

Investisiyalar hajmining YaMM yoki daromadlar darajasiga bog'liqligini akselerator modeli aks ettiradi:

$I = f(Y)$, ya'ni investisiyalar (I) YaMM (Y)ning funksiyasi ekan.
Akselerator modelining to'liqroq ko'rinishi quyidagicha bo'ladi:

$$I = I_{reja} + \gamma Y_t - \gamma Y_{t-1}$$

$$\gamma = \frac{\Delta I_t}{\Delta Y_t} = \frac{I_t - I_{t-1}}{Y_t - Y_{t-1}}$$

I_{reja} – rejalashtirilgan investisiyalar; Y – YaIM (daromad) hajmi.

Akselerator modelini hisobga olib, investisiya funksiyasini quyidagicha yozish mumkin:

$$I = y_e - dR + \gamma Y$$

YaIM hajmi oshish korxonalar foydasining ko'payishiga olib keladi.

Korxona foydasi investisiyalarning manba ekanligini hisobga olsak, buholatda investisiya xarajatlari oshadi..

O'zbekiston Respublikasida olibborilgan oqilonamaki iqtisodiy siyosat natijasida yuzaga kelgan qulay investisiya muhiti yaxshilandi.

Jumladan siyosiy va iqtisodiy barqarorlikning ta'minlanganligi, soliq yukining pasaytirilishi, bozor infratuzilmasining rivojlantirilishi, bank tizimining mustahkamlanishi va bakkfoiz stavkalarining pasaytirilishi, investorlarga keng imtiyoz va kafolatlar tizimining yaratilganligi amalakatimiz iqtisodiyotiga jalb qilinayotgan investisiyalar hajmining o'sishiga olib keldi

2008 yildagi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz o'z berganligiga qarab asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalar 2007 yilga nisbatan 128,3 foiz gao'sdi. 2009 yilda asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalar hajmi 24,8 foiz gao'sdi.

Nazorat va muhokama chun savollar

1. Daromad, iste'mol vajamg'armalari o'rtasidagi o'zarobog'liqlikka izoh bering?
2. Avtonom iste'mol kategoriyasining mohiyatini tushuntirib bering.
3. Iste'mol vajamg'arish grafiklarini izohlang.
4. Iste'mol vajamg'armaga o'rtacha va chegaraviy moyillik ko'rsatkichlarini izohlab bering?
5. Qaysi mablag'larni investisiya tarkibiga kiritamiz?
6. Akselerator modelini tushuntirib bering.
7. Kutilayotgan sof foyda normasi o'zgarishi qaysi sabablarga ko'ra o'zgaradi va u investisiya hajmiga qanday ta'sir ko'rsatadi.

7-Mavzu:

Keynsning tovarlar va xizmatlar bozorida makroiqtisodiy muvozanat modeli

Reja

- 7.1. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat nazariyasi asoslari.
- 7.2. Haqiqiy va rejalashtirilgan xarajatlar.
- 7.3. «Keyns xochi». Ishlab chiqarish hajmining muvozanat darajasiga erishish mexanizmi.
- 7.4. Avtonom xarajatlar multiplikatori.
- 7.5. Resession va inflyatsion uzilish

7.1. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat nazariyasi asoslari.

Klassik maktab namoyondalari bozorlar va baholarning umumiy muvozanat nazariyasini yaratdilar.

Klassik iqtisodchilar fikriga ko'ra $AD \neq AS$ holati ro'y bermaydi, umumiy xarajatlarning miqdori yetishmay qolgan, ya'ni $AD < AS$

holati ro'y bergan sharoitda hambaho, ish haqi va foiz stavkasini bida shtaklar ishga tushadigan darajadagi xarajatlarning miqdorining kamayishi ishlab chiqarishning real hajmi, bandlik va real daromadlarning miqdorining kamayishiga olib kelmaydi.

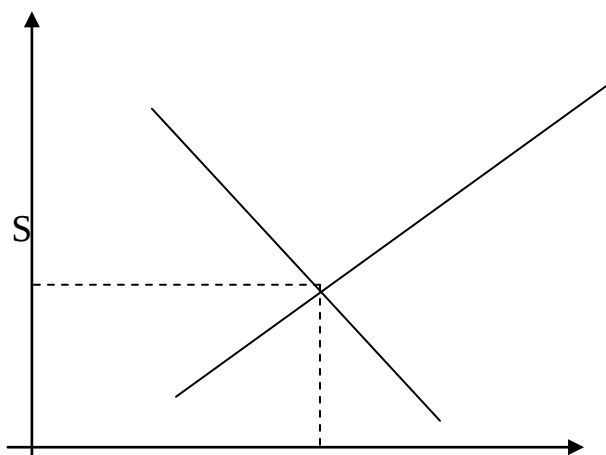
Klassik dixotomiy konsepsiyasida – ikki parallel bozor, real va pul bozori alohida-alohida amal qiladi, ular o'rtasidagi muvozanat avtomatik barqarorlashtirgichlar orqali ta'minlab turadideb hisoblanadi.

Pul bozori investisiya va jamg'armalar tengligini hamda to'liq bandlik sharoitini ta'minlaydi.

Iqtisodiyotda yaratilgan daromadlarning bir qismi jamg'arilishi yalpi pul labning yalpi pul fnoqplashi uchun yetishmasligiga olib kelmaydi, chunki har bir jamg'arilgan so'm tadbirkorlarning tomonidan investisiya lanadi, debta'kidlashadi.

Agarda, tadbirkorlar uy xo'jaliklarining jamg'armalarining miqdoridagi investisiya qilishsa, ishlab chiqarish hamda bandlik darajalaridagi o'zgarishlar bo'lib qoladi.

Klassik iqtisodchilarning ta'kidlashlaricha, kapitalizmning o'ziga xos pul bozori mavjud va bu bozor jamg'armaviy investisiyalarning tengligini ta'minlaydi. Bunda tenglashtiruvchi omil rolini foiz stavkasini o'ynaydi (7.1-chizma).

R

I

I, S

I=S

7.1.-chizma. Jamg'arish-investisiya grafigi.

Keynsmakroiqtisodiy muvozanatgato'liqbo'lmagan bandlik sharoitidahamerishi shmumkinligini, to'laish bilan bandlik qonuniy holatemasligini, balki tartibgasolin maganiqtisodiyotdatasodifiyro'yberishigina mumkinligini isbotlab berdi.

Keynschilar fikricha esa, foiz stavkasi emas, balki aholining ixtiyoridagi daromadi iste'mol va jamg'arish dinamikasini belgilab beradi. Keltirilgan nazariy asoslarga tayangan holda Keyns o'zining makroiqtisodiy muvozanat modelini ishlab chiqdi.

7.2. Haqiqiy varejalashtirilgan xarajatlar.

“Haqiqiy investisiyalar rejalashtirilgan varejalashtirilmagan investisiyalar miqdorini o'zichiga oladi. Rejalashtirilmagan investisiyalar gatar – moddiy zahiralarga (TMZ) investisiyalardagi kutilmagano'zgarishlarni kiradi. Ushbu rejalashtirilmagan investisiyalarni tenglashtiruvchi mexanizmsifatida jamg'arman va investisiyalar miqdorining o'zarobir-biriga mos kelishiga olib keladigan makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlaydi”^{3[3]}.

Firmalarni omonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotishdagikutilmagano'zgarishlarni o'zgarman moddiy zahira sigari rejalashtirilmagan investisiyalar qilishiga olib kelsa, haqiqiy xarajatlarni rejalashtirilgan xarajatlardan farq qiladi.

Rejalashtirilgan xarajatlarni funksiyasi : $Y_e = S + I + G + X_p$ ko'rinishiga ega. Dek makuning grafigi iste'mol funksiyasi ($S = a + v(U - T)$) grafigiga nisbatan $I + G + X_p$ miqdorda yuqoriga surilgan bo'ladi. Keltirilgan X_p -sof eksport bo'lib, uning funksiyasi esa quyidagi ko'rinishga ega:

$X_p = g - m'Y$

Buyerda : g – avtonom sof eksport;

^{3[3]}Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика: Учебник. -7-е изд. перераб. и доп.- М.: Издательство “Дело и сервис”, 2005., 114-с

m' - importga chegaralangan moyillik; Y – daromad.

Importgachegaralangan moyillik import xarajatlaridagio'zgarishmiqdorinibunga sababbo'lgang'daromadlardagio'zgarishmiqdorigabo'libtopiladi.

$$m' = \Delta M / \Delta Y;$$

Buyerda: ΔM - importgaxarajatlarning o'zgarishi;

ΔY - daromadlarning o'zgarishi.

Yalpi daromadlarning oshishi bilan import ham oshadi. Chunki, bunda iste'molchilar va investorlar hammilliy ham import mahsulotlarga bo'lgan xarajatlari miqdorini oshiradilar.

Keynsning makroiqtisodiy muvozanat modeliniko'ribchiqish jarayoninisoddalashtirish uchun so'feksport miqdoriyalpida daromadlar o'zgarishigabog'liqemasdebolinadi. (Y)

Shuning uchun so'feksport to'lig'icha avtonom xarajatlarmi qdoriga qo'shiladi, ya'ni avtonom xarajatlar ($a + I + G + X_p$) yig'indigatengdebolinadi.

7.3. «Keynsxochi». Ishlab chiqarish hajmining muvozanat darajasiga erishish mexanizmi

Rejalashtirilgan xarajatlarchizig'ihqiqiy varejalashtirilgan xarajatlarchizig'ibirigatengbo'lgan ($Y = Y_e$) chiziqni qaysidir anuqtada kesibo'tadi. Quyidakeltirilgan 7.2.-

chizmadatovarlar va xizmatlar bozoridagisqamuddatlimuvozanatga erishish mexanizmitasvirlanganbo'lib, u «Keynsxochi» nomini olgan. $Y = Y_e$ chiziqdahaqiqiy investisiyalarmg'armalartengligisaqlanadi.

anuqtada esa daromadlar rejalashtirilgan xarajatlarchizig'ibirigatengbo'ladi. Shuningdek, buyerdarejalashtirilgan hamdahaqiqiy investisiyalarning o'zarotengligiga erishiladi.

Ya'ni, makroiqtisodiy muvozanat ta'minlanadi.

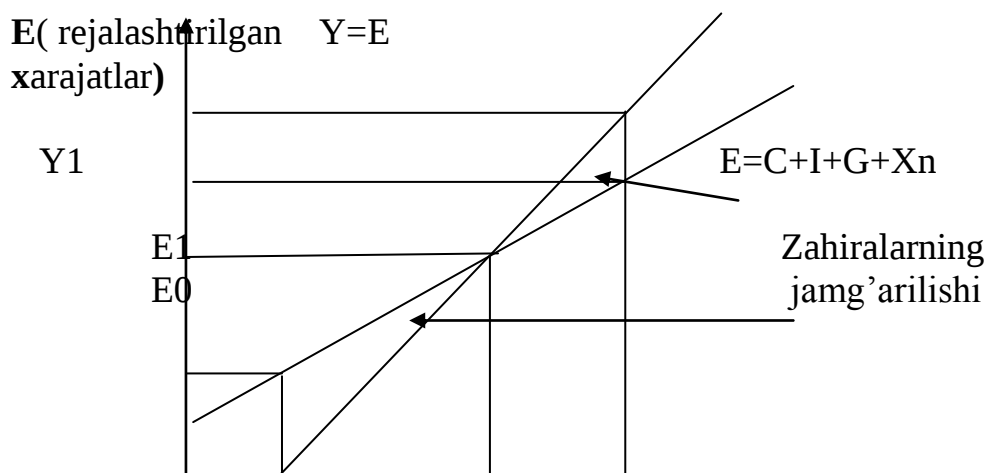
Agarda, ishlab chiqarishning haqiqiy hajmi uning muvozanat darajasi (Y_0)danko'pbo'lsa,

iste'molchilar mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilartaklif qilgan nisbatan kam sotib oladi ($AD < AS$). Cota'lmagan mahsulotlar TMZ ko'rinishiga egabo'ladi.

Zahiralarning o'sishifirmalarda ishlab chiqarish hamdabandlik darajalarinipasaytirishi gaolibkeladi. Buesa Y_1 hajmini Y_1 dan Y_0

gachakamayishigaolibkeladivadaromad varejalashtirilgan xarajatlarchizig'itenglashadi.

O'znavbatidayalpi talabvataklifning tenglashishiga ($AD = AS$) erishiladi.

kamayishi

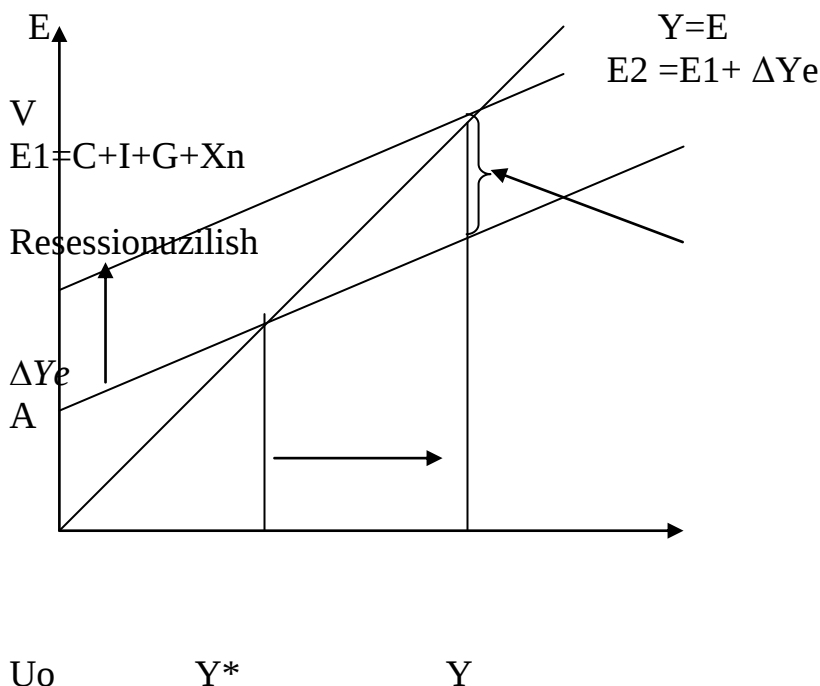
Ushbutarkibdagibirortaomilningmiqdoriningo'sishirejalashtirilganxarajatlaregric
hizig'iniyuqorigasuradivaaksinchakamayishipastgasurilishgaolibkeladi.

Avtonom xarajlar multiplikatorimiqdorining kattayoki kichikligi byudjet soliqlik osatisamaradorligigata'sirko'rsatadi. Davlato'z xarajatlarini oshirayotganda, yoki investisiya xarajatlarini oshirish choralarini ko'rayotganda,

buxarajatlarjamitalabniqanchamiqdorgaoshiribyuborishimumkinliginihisobgaolishi zarur.

7.5. Resession va inflyasion uzilish.

Agarda ishlab chiqarishning haqiqiy hajmi (U_0) potensial (U^*) hajmidan kam bo'lsa, jami talab samarasiz hisoblanadi. Ya'ni, $AD=AS$ tenglikka erishilganbo'lsada, yalpixarajatlarmiqdoriresurslariningto'liqbandligidarajasinita'minlamaydi. Yalpitalabningyetishmasligiiqtisodiyotgadepressivta'sirko'rsatadi.

7.3.-chizma.

Ishlabchiqarishninghaqiqiyvapotensialhajmio'rtasidagireseeyessionuzilish.

YaMM

(YaIM)nito'liqbandlilikningnoinflyasiondarajasigaqadaro'stirishuchunjamitalab (jamixarajatlar) ko'paytirilishizarurbo'lganmiqdorresessionuzilishdeyiladi (15-chizma).

Ishlabchiqarishdato'liqbandlikkaerishishvaresessionuzilishniyo'qotishuchunjamitalabnirag'batlantirishvamuvozanatni «A» nuqtadan «V» nuqttagachasurishlozim.

Buyerdamuvozanatliyalpidaromadningo'sishi ΔU quyidagigatengbo'ladi:

$\Delta U = \text{Resession uzilish miqdori} \times \text{Avtonom xarajatlar multiplikatori miqdori}$

YaIMnito'liqbandlilikningnoinflyasiondarajasigachapasaytirishuchunjamitalab (jamixarajatlar) kamayishizarurbo'lganmiqdorinflyasionuzilishdeyiladi.

$\Delta U = -\text{Inflyasion uzilish miqdori} \times \text{Avtonom xarajatlar multiplikatori miqdori}$

Keynsning makroiqtisodiy muvozanat modeli yalpi talab- yalpi taklif modelini qisqa muddatli makroiqtisodiy siyosat maqsadlarida aniqlashtirgan bo'lib, uning xususiy holi hisoblanadi. Yalpi talab va yalpi taklif modelidan farqli o'laroq bu modelda baholar darajasi va ish haqi o'zgarish miqdorlar hisoblanadi. Ayni shu sababga ko'ra tovar moddiy zahiralarining o'sishi qisqa muddatda makroiqtisodiy muvozanatga erishishni belgilovchi omil bo'ladi.

Nazoratvamu hukama uchun savollar

1. Makroiqtisodiy muvozanat to'g'risida klassik nazariyaning mohiyatini tushuntirib bering.
2. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat nazariyasini mohiyatini madavak klassik nazariya riyasidan prinsipial farqlarini madavak?
3. Avtonom xarajatlar deganda nimani tushunasiz?
4. Haqiqiy va rejalashtirilgan xarajatlarga ta'rif bering.
5. Keyns xochin omli modelda makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlovchi mexanizmga izoh bering.
6. Multiplikativ samara nima sababdan ro'y beradi.
7. Resession uzilish qanday vaziyatlarda ro'y beradi va u qay tariqa bartaraf qilinadi?
8. Inflyasion uzilish qanday vaziyatlarda ro'y beradi va u qay tariqa bartaraf qilinadi?
9. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat modeli va AD-AS modelini taqqoslang.

8-Mavzu: Pulga talab funksiyasi (2 soat)

Reja

8.1. Pul tushunchasi va uning funksiyalari. Pul agregatlari.

8.2. Pulga talabning klassik nazariyasi.

8.3. Pulga talabning keynschan nazariyasi.

8.1. Pul tushunchasi va uning funksiyalari. Pul agregatlari.

Pul — iqtisodiyot subyektlarining mulkining birturib bo'lib, mulkning boshqaturlaridan ikkita xususiyatiga ko'ra farq qilad: birinchidan, pul yuqorilik va dilliliklar, ya'ni qisqa muddatda, sezilarli sif - xarajatlar bilan boshqabuyumga ayirib boshlanish qobiliyatiga ega; ikkinchidan baholar o'zgarish bo'lgan sharoitda pul yoki hiyech qanday daromad keltirm aydi.

Odatda pulning uchta sosiy funksiyasi mavjud deb qaraladi.

Bular : **1) to'lov vositasi (almashinuv vositasi); qiymat o'lchov vositasi, jamg'arish (boylik to'plash) vositasi.**

Pulning yuqorilik vidliligi va qiymat nisaqlab turish xususiyatlar barcha turdagi to'lov vositalarida bir xil emas.

Naqd pullar va muddatsiz depozitlarning likvidliligi darajasini muddatli depozitlarga yoki veksellarga qaraganda yuqoriroq.

Shu sababli pul massasi likvidlik darajasining pasayib borishi tamoyiliga asoslangan agregatlarga bo'linadi. Rivojlangan mamlakatlarda pul massasi aniqlashda - M1; M2; M3; M4 deb belgilanadigan pul agregatlari foydalaniladi.

Pul agregatlarining tarkibi va miqdori turli mamlakatlarda o'zaro farq qilish mumkin. Quyida umumlashtirib olingan pul agregatlarining tarkibi keltiramiz:

“M0 - bank tizimida tashqaridagina naqd pullar va tijorat banklarining Markaziy bankdagi rezervlari;

M1 = M0 + muddatsiz depozitlar, yo'l cheklari va boshqalar;

M2 = M1 + (miqdori va muddati cheklanmagan) muddatli depozitlar va boshqalar;

M3 = M2 + (miqdori va muddati cheklanmagan) muddatli depozitlar va boshqalar”*

Makroiqtisodiy tahlilda M₁ va M₂ pul agregatlari eng ko'p foydalaniladi.

Pul agregatlarining dinamikasi turli sabablarga bog'liq. Masalan,

daromadlarning oshish natijasida M₁ gatalab tezroq'ssa,

foiz stavkasining o'sish natijasida M₂ va M₃ gatalab M₁ ga nisbatan tezroq'sadi.

8.2. Pul gatalabning klassik nazariyasi.

Pulning miqdori nazariyasi pul galo'lgan talabni almashtirish tenglamasi yordami bilan aniqlaydi:

$$M \cdot V = P \cdot Y$$

Buyerda: M – muomaladagi pul miqdori; V – pulning aylanis tezligi;

P – baholar darajasi (baho indeksi); Y – real YaIM.

V doimiy bo'lgan sharoitda almashtirish tenglamasi quyidagicha bo'ladi:

$M \cdot V^* = P \cdot Y$ (Fisher tenglamasi), bundan:

$$P \cdot Y$$

$$M = \frac{P \cdot Y}{V^*}$$

$$V^*$$

Muomaladagi pul massasining o'zgarishi, klassik nazariyaga ko'ra, Y sekino'zgarishi tufayli asosan baholar darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Buholat “pulning neytralligi” nomini olgan.

Monetaristlar qoidasiga ko'ra hukumat pul massasining o'sish sur'atini, real YaIM ning o'rtacha o'sish sur'ati darajasida ta'minlab tursalar iqtisodiyotdagi baholar darajasini barqaror bo'ladi.

Fisher tenglamasidan tashqari butun tenglamaning boshqabir shakli Kembrij tenglamasi ham keng foydalaniladi:

$$M = k \cdot P \cdot Y$$

Buyerda: $k = 1/V$ – pulning aylanis tezligiga teskar miqdor.

* Саидова Г., Шадьбаев Т. Макроэкономика Т., ИПАК «Шарк» 2003, 34 -с..

k - koeffitsiyentni nominal pul miqdori (M)ning daromadlar (P·Y)dagi ulushini ko'rsatadi.

Kembrij tenglamasi turli darajada daromadli bo'lgan turlicha moliyaviy aktivlar mavjudligini va daromadni ularning qaysi biri ko'rinishida saqlashni tanlash imkoniyati mavjudligini ko'zda tutadi.

Pulga real talab quyidagi ko'rinishda hisoblanadi:

$$(M/P)^D = k Y$$

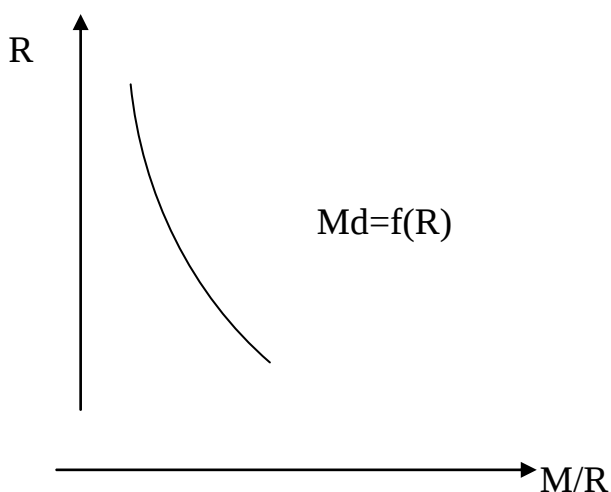
Bu yerda: M/R – “real pul qoldig'i”, “pul mablag'larining real zahirasi” deb nomlanadi.

8.3. Pulga talabning keynscha nazariyasi.

Pulga talabning Keyns nazariyasi, likvidlilikning afzalligi nazariyasi, pulni naqd ko'rinishda saqlashga kishilarni undovchi uch sababni ajratib ko'rsatadi:

1. transaktsion sabab (joriy bitimlar uchun naqd pulga talab);
2. ehtiyotkorlik sababli (ko'zda tutilmagan holatlar uchun ma'lum miqdorda naqd pullarni saqlash);
3. spekulativ sabab (foyda olish maqsadida qimmatli qog'ozlar sotib olish uchun pulga talab).

Pul likvidlilik xususiyatiga ega bo'lganligi uchun ham aholi uni saqlashni afzal biladi. Likvidlilikning afzalligi nazariyasi ko'rsatadiki pulga bo'lgan talab miqdori foiz stavkasiga bog'liq. Foiz stavkasi naqd pul vositalarini qo'lda ushlab turishning muqobil xarajatlari miqdorini, ya'ni, siz foiz olib kelmaydigan naqd pullarni qo'lda ushlab turgan sharoitda yo'qotadigan pul miqdorini bildiradi. Nonning narxi non talabi miqdoriga ta'sir qilganidek, naqd pullarni qo'lda ushlab turish miqdori ham pul zahiralariga talab miqdoriga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun foiz stavkasi oshganda, insonlar boyliklarini naqd pul shaklida kamroq ushlab turishga harakat qiladi.

8.1-chizma. Pulga talab grafigi

Real pul zahiralariga talab funksiyasini quyidagi ko'rinishda yozamiz:
 $M/R = f(R)$

Klassik va keynschilarga xos yondashuvlarni umumlashtirib, pulga talabning quyidagi omillarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) daromadlar darajasi;
- 2) pulning aylanish tezligi;
- 3) foiz stavkasi.

Agar klassik nazariya pulga talabni asosan, real daromad hajmi bilan bog'lasa, keynschilarda esa pulga talab asosan, foiz stavkasiga bog'liq deb hisoblanadi.

Pulning aylanish tezligini hisobga olmaganda, real pul qoldig'iga talab formulasi quyidagicha bo'ladi:

$$(M/P) D = f(R, Y);$$

Bu yerda: R – foiz stavkasi; Y – real daromad.

Chiziqli bog'liqlikni e'tiborga olsak, quyidagicha formula hosil bo'ladi:

$$(M/P)D = kY - hR$$

Bu yerda: k va h – pulga talabning daromadlar va foiz stavkasiga ta'sirchanligini ifodalovchi koeffitsiyentlar; k – foiz stavkasi (real foiz stavkasi).

Real foiz stavkasi nominal foiz stavkasidan inflyasiya sur'atini ayirib topiladi.

Nazoratvamu hukama uchun savollar

1. Pulning mohiyatini tushuntiring va funksiyalariga izoh bering.
2. Pul agregatlari deganda nimani tushunasiz va uni belgilashda qaysi tamoyilga amal qilingan?
3. Pulga talabning klassik nazariyasi qanday asoslangatayanaadi?.
4. Pulga talabning keynschan nazariyasining mohiyatini madavak klassik nazariyadan nimas bilan farqqiladi?.

9-Mavzu: Pul taklifi. Pulbozoridamuvozanat

Reja

9.1. Pul taklifi. Bankmultiplikatori.

9.2. Pul taklifining kengaytirilgan modeli. Pulmultiplikatori.

9.3. Pulbozoridamuvozanat.

9.1. Pul taklifi. Bankmultiplikatori

Pul taklifi (M_s) o'zichiga bank tizimidan tashqaridagina qdpullar (S) vazarur bo'lganda (D) iqtisodiy agentlar bitimlar uchun ishlatishim mumkin bo'lgan depozitlarni oladi:
 $M_s = S + D$.

Aksariyat mamlakatlarda davlat pul chiqarishda monopol huquqqa ega.. Uni amalga oshirish huquqi nisbatan mustaqil muassasa Markaziy bank ixtiyorida. “Markaziy bank O'zbekiston Respublikasi hududida qonuniy to'lov vositasi sifatida bank notlar va tangalari ko'rinishidagi pul belgilarini muomalaga chiqarish mutlaq huquqiga ega

a”*.

Ammopultaklifiniko’paytirishimkonigayokipulyaratishqobiliyatigatijoratbanklarihamega.

Banklarningpultaklifiniyuzagakeltirishqobiliyatidepozitlarnimajburiyzahiralashme’yoribilantartibgasolibturiladi.

Pultaklifivamajburiyzahiralashme’yorio’rtasidagibog’liqlikniquyidagiformulako’rinishidayozishimizmumkin:

$$M = (1 / rr) \times D$$

Bunda: M- pul taklifi hajmi; rr – majburiy zahiralash normasi ;

D - dastlabki depozit.

Keltirilgan formuladan ko’rinib rr koeffisientiga bog’liq bo’lib, uni bank/turibdiki, pul taklifi 1/ multiplikatori yoki pul ekspansiyasi multiplikatori, deb ataladi. U ushbu bank zahiralari normasida ortiqcha zahiralarning bir pul birligi bilan yaratilishi mumkin bo’lgan yangi kredit pullarining eng ko’p miqdorini bildiradi.

9.2. Pultaklifiningkengaytirilganmodeli. Pulmultiplikatori

PultaklifiningumumlashmamodeliMarkaziybankningpultaklifidagirolihamdap ulningbirqisminidepozitlardannaqdpullargaoqibo’tishnihisobgaolganholdayoziladi. Bumodelbirqatoryangio’zgaruvchilarnio’zichigaoladi.Bular:

- pulbazasi (rezervpullar, yuqoriqvvatlipullar) – banktizimidantashqaridaginaqdpullarvatijoratbanklariMarkaziybankdasaqlaydigan depozitlarsummasi;

- deponentlashkoeffisiyenti - $Cr = S / D$

PulbazasiniMVvabankrezervlarini R debbelgilasak,

$$MB = C + R.$$

Pultaklifiningkengaytirilganmodeliniquyidagichayozishmumkin:

$$Cr + 1$$

$$Ms = \frac{Cr + 1}{Cr + rr} \cdot MB \text{ yoki } Ms = m \cdot MB$$

$\frac{(Cr + 1)}{rr} = \frac{(Cr + rr)}{R}$ nisbatpulmultiplikatoridebyuritilibbirso’mlikpulbazasihisobiganechaso’mlikpultakl ifiyuzagakelishiniko’rsatadi

$rr = R / D$ miqdoriesa – aholiningnafaqatMarkaziyBankbelgilabberganmajburiyrezervnormasiga, balkitijoratbanklarisaqlabturishnimo’ljallanayotganortiqcharezervmiqdorigaham bog’liq.

*Ўзбекистон Республикасининг“Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки тўғрисида”ги Қонуни, 1995йил. 21 декабрь / Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами.Т.: Ўзбекистон, 2003., 18-б.

Demak, pul taklifi pul bazasiga pul multiplikatori miqdoriga bog'liq ekan. Pul multiplikatori pul bazasining birmiqdorga oshishini natijasida pul taklifi qandayo'zgarishini ko'rsatadi.

9.3. Pul bozorida muvozanat

Pul bozori modeli pulga talab va taklifni birlashtiradi.

9.1.-

chizma real pul taklifi miqdoriga foiz stavkasiga bog'liq bo'lmagan vaziyatni ko'rsatadi.

Shuning uchun real pul vositalari taklifi grafikdako'rsatayotganimizdek vertikal chiziq ko'rinishiga ega bo'ladi.

Bu holat foiz stavkasiga qanchalik o'zgarishiga qaramasdan real pul taklifi miqdori o'zgarmasdan qolgan vaziyatni aks ettiradi.

Baholarda rajasini hambar qaror deb qabul qilamiz. Bu holatda real pul taklifi M^*/P^* gateng va grafikda M_s to'g'ri chiziq ko'rinishiga ega bo'ladi.

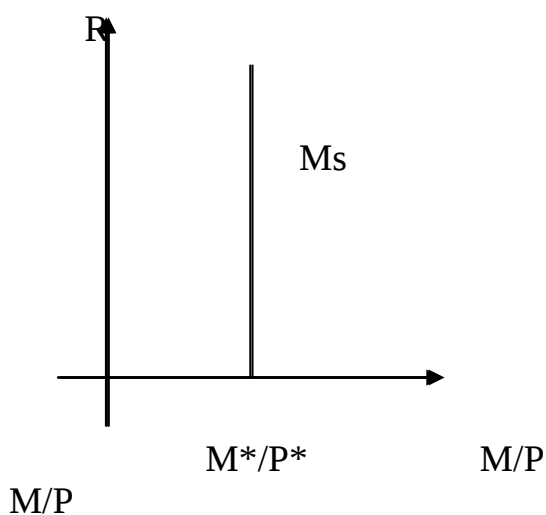
Pul talabi berilgan daromad darajasida foiz stavkasiga teskari proporsional egri chiziq ko'rinishiga ega. Muvozanat nuqtasida pulga talab va pul taklifi o'zaro teng, (9.2.-chizma).

O'zgarib turuvchi foiz stavkasiga pul bozori muvozanatdaushlab turadi.

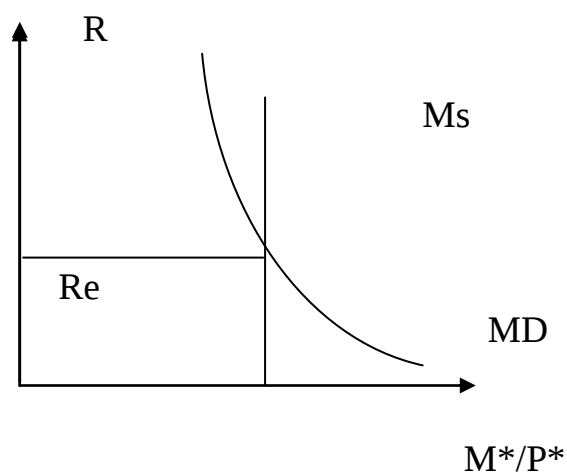
Foiz stavkasining o'zgarishini natijasida iqtisodiy agentlarning aktivlar tarkibini o'zgartirganitufayli pul bozorida muvozanatga erishish uchun vaziyatgata'siretib uning o'zgartirish zarur va mumkindir.

Agar R juda yuqori bo'lsa, pul taklifi uningabo'lgantalabdan yuqori bo'ladi.

Iqtisodiy agentlarning ularidato'planib qolgan ortiqchani pulni aksiyavaobligasiyalariga aylantirib, ulardan qutilishga intilishadi.

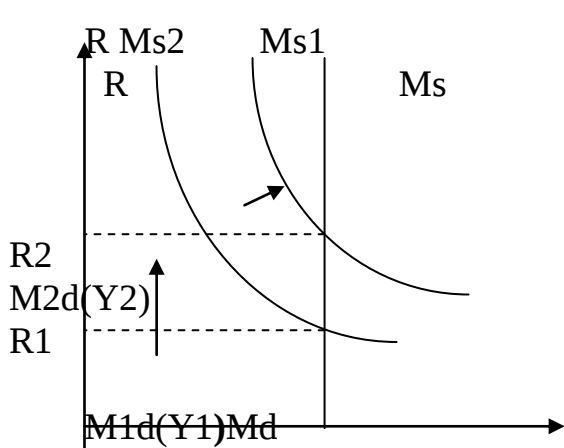
9.1.-chizma. Real pul vositalari zahirasi taklifi grafigi modeli

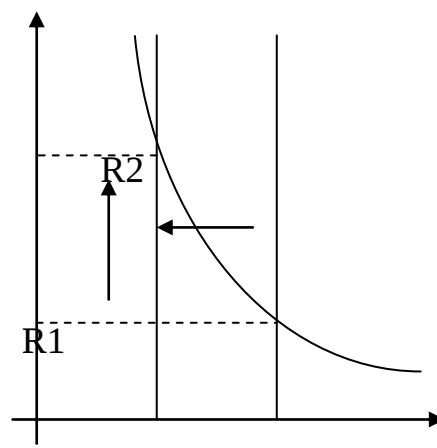
9.2.-chizma. Pul bozorida muvozanat

Yuqori foiz stavkasi, ta'kidlanganidek, obligasiyalar kursining pastroq darajasiga mos keladi. Shu sababli, arzon obligasiyalarni (kelajakda foiz stavkasi pasayishi oqibatida ular kursi o'sishini ko'zda tutib) sotib olish foydali bo'ladi.

Banklar, $M_s > M_d$ bo'lgani uchun foiz stavkasini pasaytira boshlaydi. Asta-sekin iqtisodiy agentlar o'z aktivlari tarkibini o'zgartirishi va banklar tomonidan foiz stavkasining o'zgartirilishi oqibatida pul bozorida muvozanat tiklanadi. Foiz stavkasi pasayib ketgan holatda teskari jarayon ro'y beradi.

M^*/P^* M/P

M^*/P^* M^*/P^* M/P

9.3-chizma. Daromadlar darajasining oshishi natijasida pulganatijasidapulbozoridamuvo- talabningo'zgarishi.

9.4.-Pultaklifiningkamayishi zاناتningo'zgarishi.

Foizstavkasivapulmassasimuvozanatlidarajasiningo'zgaribturishipulbozorinin gekzogeno'zgaruvchilari daromadlardarajasivapultaklifiningo'zgarishinatijasidahamro'yberadi.

Grafikko'rinishda, pultalabivapultaklifiegrihizizqlariningsiljishisifatidanamoyonbo'ladi (19.3. va 19.4. chizmalar).

Daromadlardarajasining Y_1 dan Y_2 gaqadaro'sishi (20-chizma) pulgatalabni M_1 ddan M_2 gachaoshishigavafoizstavkasini R_1 dan R_2 gaqadarko'tarilishigaolibkeladi. Pultaklifiningkamayishihamfoizstavkasiningko'tarilishigavamuvozanatnuqtasiningo'zgarishigaolibkeladi.

Pulbozoridamuvozanatnio'rnatishvasaqlabturishmexanizmiqimmatliqog'ozlar bozoririvojlanganbozoriqtisodiyotisharoitidamuvafaqqiyatliamalqiladi. Pulbozoridagimuvozanattovarlarvaxizmatlarbozoridagimuvozanatsingarimakroiqtisodiy muvozanatning muhim tarkibiy qismidir.

Nazoratva muhokama uchun savollar

1. Pul taklifi asosida nimalar yotadi? Bankmultiplikatori qanday aniqlanadi?
2. Pul bazasining mohiyati nima tushuntirib bering.
3. Pul taklifining umumiy modeli mohiyatini tushuntirib bering.
4. Deponentlash koeffitsienting pasayishi pulmultiplikatori va pul taklifiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
5. Pul bozoridagi muvozanat nuqtasi nimani bildiradi? Pul bozorida muvozanat qay yo'sinda ta'minlanadi?

10- Mavzu: Davlat byudjeti. Soliqlar.

- 10.1. Davlat byudjetining mohiyati va funksiyalari.
- 10.2. Davlat byudjet xarajatlari.
- 10.3. Soliqlarning turlari va funksiyalari.
- 10.4. Davlat byudjetining soliqlarga ko'ratarkibi. Soliqyuki.
- 10.5. O'zbekiston Respublikasida soliq siyosati va soliq islohotlarining asosiy yo'nalishlari.

10.1. Davlat byudjetining mohiyati va funksiyalari.

Davlat byudjeti mamlakatni mohiyatizimining markaziy unsur bo'lib, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Davlat byudjeti mohiyaviy balans sifatida ikki qismdan iborat bo'lib, bu qismlar nisbada qilib daromadlar va xarajatlar deb atash mumkin.

Davlat byudjeti daromadlar soliq va soliq bo'lmagan tushumlar hisobiga shakllanadi, makroiqtisodiy tahlilida soliqlar hisobiga qayta shakllanadi deb qaraladi.

Davlat byudjet xarajatlari tarkibida iqtisodiyotga xarajatlar, markazlashgan investisiyalarni mohiyalashtirish, ijtimoiy himoya, ijtimoiy soha, davlat boshqaruv va sud doralari mohiyalashtirish moddalar mavjud.

Davlat byudjet xarajatlarini (davlat xarajatlari va transfer to'lovlari) ko'paytirish yoki qisqartirish orqali mamlakat iqtisodiyotiga aralashadi.

Davlat tomonidan tartibga solishning bevosita usullari yoki byudjet siyosatitovar vazirlik atlarining davlat xaridi, Ya'ni moliyaviy taqsimlash va qayta taqsimlash,

ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish, davlat byudjetining daromadlar va xarajatlar qismidagi mutanosiblikni ta'minlash,

ishlab chiqaruvchilarga mohiyaviy yordam shakllarini ko'rsatish, baholar ustidan nazorat o'rnatish,

eksport va import qilinadigan tovarlarga kvotalar o'rnatish va shuningdek, mamlakat aholisini himoya qilish maqsadida olib borilayotgan choralar-

tadbirlar majmuasidan iborat.

Davlat byudjeti mablag'lari hukumatning daromadlarini va resurslarni qayta taqsimlash funksiyasini bajarishi uchun imkoniyat yaratadi.

10.2. Davlat byudjet xarajatlari.

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjet xarajatlari tarkibi tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, 2000-2006 yillarda Davlat byudjet xarajatlariining YaIM g'nanisbatan ulushika mayib bordi 29,5 foizdan 20,2 foiz gacha tushdi. Buholatavvalobyudjet daromadlarining YaIM g'nanisbatan ulushika mayganligi, shuningdek byudjet xarajatlariini optimallashtirish, ulardan foydalanish samaradorligini oshirish bilan izohlanadi.

Davlat byudjet xarajatlariining YaIM ga 2005 yilda 22,5% gacha sezilarli bo'lmagan pasayish markazlashtirilgan investisiyalarni moliyalashtirish xarajatlari (YaIM g'nanisbatan 2004 yildagi 2,7%dan 2005 yilda 2,4% ga) va boshqa xarajatlarning (YaIM g'nanisbatan 2004 yildagi 5,6%dan 2005 yilda 5% ga) qisqarishi hisobiga ro'y berdi.

Iqtisodiyotni uchun xarajatlar 2005 yilda YaIM g'nanisbatan 3,0% ni, jamii byudjet xarajatlari g'nanisbatan esa 13,3 % nitashkil qildi. Ijtimoiy sohava ijtimoiy himoyaga ajratiladigan xarajatlarning biroz ko'payganligi kuza tildi. birgalikda) jamii xarajatlari tarkibi dagi ulushi 2004 yildagi 47,5%dan 2005 yilda 50,2% gacha o'sdi.

2007 yilda davlat byudjet xarajatlari YaIM g'nanisbatan 20,7 % nitashkilet di. Barcha rejalashtirilgan xarajatlari ish timoiy-iqtisodiy dasturlar uchun to'la hajm dani moliyalashtirildi, davlat byudjet xarajatlari prognoz g'nanisbatan 109 % dani bajarildi. Davlat byudjet xarajatlariining ijtimoiy yo'nalishiga aqlab qolindi (byudjet xarajatlariining 50 % i). Ijtimoiy muhofaza, ish haq to'lovlari, nafaqalar va stependilari o'zvaqtida davlat o'laqonli moliyalashtirildi. Maorif ga yo'naltilgan xarajatlari ulushi ijtimoiy sohava aholini ijtimoiy qo'llab quvvatlashga, umumii xarajatlariining 59,4 % ini nitashkilet di va o'tgani yil g'nanisbatan 1,1 % ga oshdi. * Buesakadrlari tayyorlash milliy dasturiga asosan kollejlari valiseylar sonining ko'ngaytilganligi natijasii hisoblanadi.

Sog'liq nisaqlash gaxarajatlari ijtimoiy xarajatlariining 22,4 % ini nitashkilet di (2006 y. 22,6 %).

2007 yilda "Ijtimoiy himoyayili" dasturii amalga oshirish munosabatii bilan va aholini ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirish ham dako'lami ni ko'ngaytirish borasida qo'shimchachora-tajbirlari amalga oshirishii natijasida ehtiyoj mand, nogiron va yolg'iz keksa odamlari ganyordam ko'rsatish uchun byudjet dan 226,5 mlrd. so'majratildi.

Buyillarda boshqaruvi organi moliyalashtirish xarajatlariining YaIM dagi ulushika kino'zgarmadiva 0,5-0,6 % darajasida saqlvni b qoldi.

Iqtisodiyotga qilingan xarajatlari suv xo'jaligi obyektlari va aholi punktlari infratuzilmalari faoliyatini vazaruriy moddiy texnika taraqqiyotini ta'minlagan bo'lsa-da,

* Манба: 1. "Ўзбекистон Иқтисодиёти". Ахборот ва таҳлилий шарҳ 2007 йил. Т.: 2008 й. август., 23 б.

jamixarajatlartarkibidaxarajatlartarkibidaularningulushi 2004-2007
yillardavomidaqisqardiva 2007 yildaYaIMganisbatan 2,3 % nitashkilet
Tahlilqilinayotgandavrdamarkazlashganinvestisiyalarningbyudjetxarajatlaridagiulu
shiningkamayishitendensiyasibarqarorbo'ldi.

10.3. Soliqlarning turlariva funksiyalari.

Soliqlarmajburiyto'lovniifodaetuvchipulmunosabatlarinibildirib,
bumunosabatlarsoliqto'lovchilar (huquqiyvajismoniyshaxslar)
bilansoliqnio'zmulkigaaylantiruvchidavlatortasidayuzagakeladi.

Soliqlarfiskal, qaytataqsimlash,
rag'batlantirishvanazoratfunksiyalarinibajaradi.

Markazlashganpulfondinivadavlatningboshqafondlarinimajburiytashkiletadiga
nsoliqvayig'implarturlariningyig'indisigasoliqlartizimidebataladi.
O'zbekistonRespublikasiSoliqKodeksigabinoansoliqlartizimiumumdavlatsoliqlarih
amdamahalliysoliqlarvayig'implarnio'zichigaoladi (10.1.-jadval).

10.1.-jadval

O'zbekistonRespublikasidasoliqlartizimitarkibi

Umumdavlatsoliqlari.	Mahalliysoliqlarvayig'implar
1.Yuridikshaxslardaromadiga (foydasiga) soliq..	1.Mol-mulk solig'i.
2.Jismoniy shaxslar daromadiga soliq..	2.Yer solig'i.
3.Qo'shilgan kiymat solig'i.	3.Yagona soliq..
4.Aksiz solig'i.	4.Infratuzilmani rivojlantirish solig'i.
5.Yer osti boyliklaridan foydalanish solig'i.	5.Jismoniy shaxslarning transport yoqilg'isi uchun iste'mol solig'i.
6.Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq..	6.Jismoniy shaxslar chetdan tovarlar olib kelganligi uchun yagona bojxona to'lovi.
7.Savdo va umumiy ovkatlanish tashkilotlaridan yalpi daromad solig'i.	7.Savdo huquq yig'imi, shu jumladan alohida tovarlarni turlarini sotish lisenziya yig'imi.
8.Bojxona boji.	8. Ishbilarmonlik bilan shug'ullanuvchi.huquqiy hamda jismoniy shaxslarni ruyxatdan o'tkazish yig'imi.
9..Davlat boji.	9.Boshqato'lovlar.
10.Kimmatli qog'ozlarni ruyxatdan o'tkazish yig'imi.	

11.Boshqadaromadlar.	
----------------------	--

Soliqlar soliqqa tortish obyektiga karab to'rt guruhga bulinadi:

- oborotdan olinadigan soliqlar;
- daromaddan olinadigan soliqlar;
- mol-mulk kiymatidan olinadigan soliqlar;
- yer maydoniga karab olinadigan soliqlar..

Iqtisodiy mohiyatiga karab soliqlar egir va to'g'risoliqlarga yoki bevosita va bilvosita abulinaladi.

To'g'risoliqlar bevosita soliq to'lovchilarning o'ziga to'laydi, ya'ni soliqni huquqiy to'lovchisi ham, hakikiy to'lovchisi ham bitta shaxs bo'ladi. TO'g'risoliq yukini boshqalarga o'tirish holati buyerdan o'tmaydi. Busoliqlar gaham daromad tulanadigan va barcha mulksoliqlari kiradi.

“To'g'risoliqlar daromad to'g'ridan-to'g'rida daromad soliq to'langanligi uchun soliqlar stavkasining kamaytirilishi korxonalar daromadining ko'pgina qismini ularga koldirib, investisiya faoliyatini kengaytirish imkonini yaratib, bozoriq tisdidiyotini rivojlantiradi. Bu soliqlar ning stavkalari kupaytirilsa, biznes imkoniyatlari kamaya borib, iqtisodiy rivojlanishni susaytiradi. Demak bu guruh soliqlarning stavkalari to'g'ridan-to'g'ri bozor iqtisodiyoti bilan chambarchas bog'langandir”^{*}.

Egri soliqlar huquqiy to'lovchilari mahsulot (ish, xizmatni) yuklab yuboruvchilardir (xizmat ko'rsatuvchilardir). Lekin soliq og'irligini haqiqatdan ham byudjetga to'lovchilari tovar (ish, xizmat) ni iste'mol qiluvchilardir, ya'ni hakikiy soliq to'lovchilar bu yerda yashiringan. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat) kiymati ustiga ustama ravishda qo'yiladi.

Egri soliqlar tarkibiga QQS, aksiz solig'i, bojxona boji, yer osti boyliklaridan foydalanish soliqlari kiradi. Yuqorida aytib utilganidek, to'g'ri va egri soliqlar yagona soliq tizimini tashkil etib bir-biri bilan o'zaro bog'langan. Umumiy soliq summasi o'zgarmagan holda birining stavkasini kamaytirish ikkinchisini stavkasini oshirishni talab etadi.

10.4.Davlat byudjetining soliqlarga ko'ratarkibi.Soliq yuki

Respublikamizda 1992 yildagi 24 turdagi soliqlar va yig'irlamalardan iborat bo'lgan bo'lsa, ularning soni 2000 yili 17 tagacha, 2006 – yilga kelib esa 12 tagacha qisqardi. Soliqlar turining qisqarishi ayrim soliqlarning bekor qilinishi, ayrimlarini esa qo'shib yuborish-unifikatsiya qilish hisobiga ta'minlandi. Masalan ijtimoiy infratuzilmasolig'iga obodonlashtirish yig'im i qo'shib yuborilgan bo'lsa, 2006 yilda ekologiya solig'imutlaq bekor qilindi.

^{*}Маликов Т.С. Солиқ ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари. Т.: “Академия”, 2002, 56-б.

2000-2008 yillarda foydasolig'istavkasi 31 %dan 10 foizgatushirildi, Shuningdek, tadbirkorlik subyektlaridan olinadigan yagona soliqlar unifikatsiya qilindi, ya'niungan obyudjet davlat jamg'armalariga o'tkaziladigan majburiy to'lovlardan yagona nayo'l jamg'armasi, maktab ta'limi rivojlantirish jamg'armasiga ajratmalar ham qo'shib yuborildi. Yagona soliqlar stavkasi 2007 yilda 13 % ga, 2008 yilda esa 8 % gacha, 2009 yilda 7 foizgacha pasaytirildi. Natijada davlat byudjetining soliqlarga ko'ratarkibidagi solishlar ro'y berdi (10.2.-jadval).

10.2.-jadval

Davlat byudjetidaro madqismining bajarilishi (YaIM gani s batan % da)

Ko'rsatkichlar	2005y.	2006y	2007y.	2008y
Daromadlar jami	22.6	20.7	21.8	23.7
1. Bevosita soliqlar	6.5	6.0	6.2	6.5
2. Bilvosita soliqlar	10.5	9.7	10.3	11.2
3. Resursto'lovlari hamda mulksolig'i	4.5	3.6	3.54	3.6
4. Ijtimoiy infratuzilman rivojlantirish solig'i	1.1	1.4	0.7	0.8
5. Boshqadaromadlar	1.1	1.4	1.7	1.7

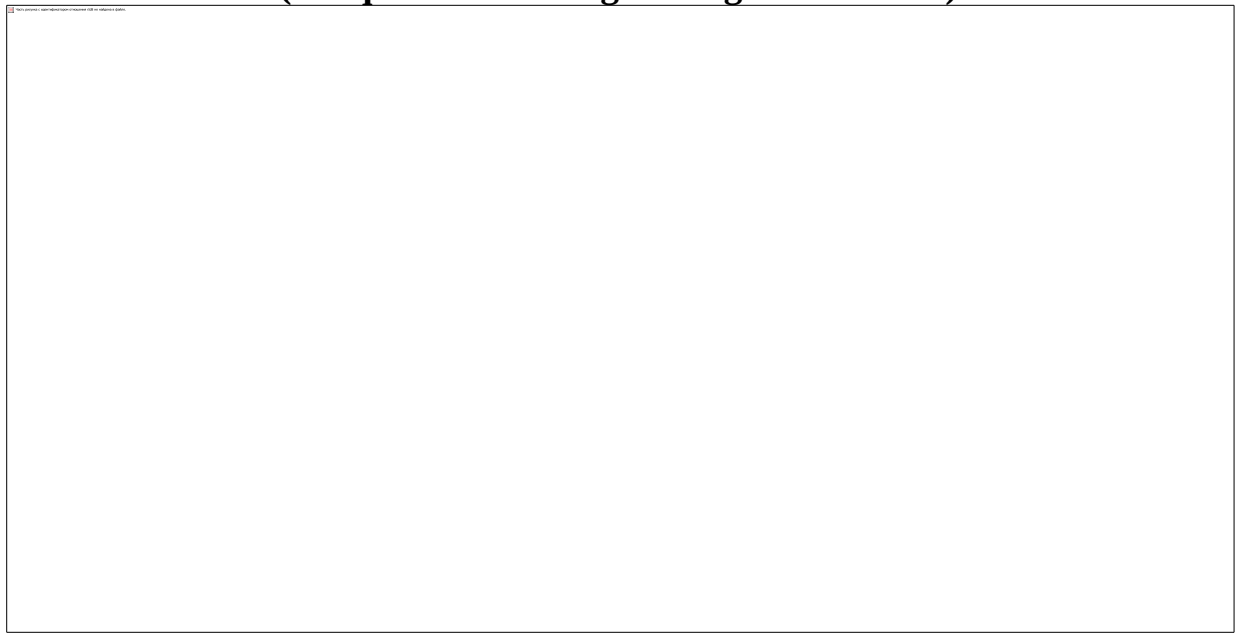
Maba: O'zbekiston Respublikasi Moliyavazirligi

Buchorata d birlariqtisodiyotga soliqlar yuqinika maytirishimkonini berdi.

Agar davlat byudjeti daromadlarining YaIMdagi ulushi 2000 yilda 28,5 % bo'lgan bo'lsa 2005 yilda 22,6 % ni 2008 yilda 22,5 % nitashkilet di (10.1. diagramma).

10.1.-diagramma

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga soliq yuki dinamikasi (Soliqtushumlarining YaIMga nisbatan %i)

Nobyudjetdavlatjamg'armalarinihamqo'shibhisoblanadiganjamlanmabyudjetdarom adlariningYaIMdagiulushisifatidaaniqlanadigansoliqyukininghamkamayishinikuza tishimizmumkin. 2001-2007 yillardavomidaiqtisodiyotgaumumiysoliqyuki 40 foizdan 27 foizgachapasaytirildi.

Soliqstavkalarinipasaytirish, iqtisodiyotgasoliqyukinikamaytirish, soliqlarningrag'batlantiruvchifunksiyasinikuchaytirishborasidaamalgaoshirilganch oratadbirlarnatijasidaumumiysoliqyukikamayganiholda, byudjetdaolmadlariortibbordi, ularningtarkibidaijobiysiljishlarro'yberdi. Davlatbyudjetigasoliqtushumlariningko'payishihukumatimizaijtimoiy-iqtisodiydasturlarnimoliyalashtirish, aholiniijtimoiyhimoyaqilishborasidagitadbirlarniamalgaoshirishigaxizmatqildi.

10.5.

O'zbekistonRespublikasidasoliqsiyosativasoliqislohotlariningasosiyyo'nalishla ri.

O'zbekistonRespublikasidaamalgaoshirilayotgansoliqsiyosatiiqtisodiyotnimode rnizasiyaqilishvatexnikqaytaqurollantirishdasoliqlarningrolinioshirish, ularningrahbatlantiruvchifunksiyasinikuchaytirish, soliqlarniunifikasiyaqilish, iqtisodiyotgasoliqyukinipasaytirish, soliqstavkalarinipasaytirishkabiyo'nalishlardaolibborilmoqda. To'g'ridan-to'g'risoliqstavkalariningpasaytirilishi, kichikbiznessubyektlariuchunsoddalashtirilgansoliqtiziminingjoriyetilishiiqtisodiy otgarag'batlantiruvchita'sirko'rsatmoqda.

Soliqislohotlarito'g'ridanto'g'risoliqlarningstavkalarinikamaytirish, resursto'lovlarivamulksolig'ibo'yichatushumlarningdavlatbyudjetidagiulushiniosh irishgaqaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining bunday imtiyozlar ichki investorlarga ham berilishini ko'zda tutuvchi "Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlashni rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"

gi Farmoni imzolaniishi bilan iqtisodiyotga investisiyalar jalbetishni rag'batlantirish mexanizmini takomillashtirish dayangibosqich boshlandi.

Ushbu farmondan ko'zda tutilgan maqsad

"xo'jalik subyektlari tomonidan ishlab chiqarishni muntazam modernizatsiyalash, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash, uniyuqorisifatli, raqobatbardosh, eksportga yo'naltirilgan mahsulot ishlab chiqarishni ko'nginib eradigan ilg'or zamonaviy uskunalar bilan ta'minlashga qaratilgan samarali rag'batlantirish tizimini yaratish..." dir.*

Xulosa qilib aytganda, respublikamizda amalga oshirilayotgan soliqsiyosati, soliq mexanizmining investisiyalar hajmini oshirishga, ularni ustuvor tarmoqlarga jalbetishga, tarkibini takomillashtirish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadlariga ta'sirini yaxshilashga qaratilgan.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Davlat byudjetigata'rif bering va uning xarajatlarini tarkibini sanabo'ting.
2. O'zbekiston Respublikasida davlat byudjeti xarajatlarida qandayo'zgarishlar ro'y bermoqda?
3. Soliqlarning funktsiyalariga izoh bering.
4. O'zbekiston Respublikasida byudjetiga soliq tushumlari tarkibi va miqdoridagi tendensiyalarni izohlab bering.
5. Mamlakatimizda soliqsiyosati qaysi maqsadlarga qaratilgan?
6. Soliq islohotlarining asosiy yo'nalishlarini tushuntirib bering.

11- Mavzu: Byudjet-soliqsiyosati

Reja

11.1. Byudjet – soliqsiyosatining mohiyati va usullari.

11.2. Davlat xarajatlari, soliq va balanslashgan byudjet multiplikatorlari.

11.3. Diskret va nodiskret fiskal siyosat. Byudjet taqchilligi va ortiqchaligi.

11.5. O'zbekiston Respublikasi byudjet-soliq siyosati va jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida uning xususiyatlari.

11.1. Byudjet – soliqsiyosatining mohiyati va usullari.

Byudjet-soliqsiyosatideganda iqtisodiyotdaro'liq bandlilikni, to'lov balansining muvozanatini va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan davlat xarajatlarini soliqlarini o'zgartirishni o'z ichiga olgan choratadbirlar tushuniladi.

* Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида" ги Фармони.// Халқ сўзи., 2007 йил 15 март, №52.

Iqtisodiyot turg'unlik yoki pasayish davrida bo'lgan vaziyatlarda davlat tomonidan rag'batlantuvchi fiskalsiyosat-fiskal ekspansiya olib boriladi. Ya'ni, davlat qisqamuddatdaiqtisodiyotning pasayish muammosini davlat xarajatlarini oshirish yoki soliqlarni kamaytirish, yoki soliqlarini bir vaqtning o'zida olib borish vazigahaletadi.

Iqtisodiyotdagi iqtisodiyotning pasayish muammosini davlat xarajatlarini oshirish yoki soliqlarni kamaytirish yoki soliqlarini bir vaqtning o'zida olib borish vazigahaletadi. Iqtisodiyotdagi iqtisodiyotning pasayish muammosini davlat xarajatlarini oshirish yoki soliqlarni kamaytirish yoki soliqlarini bir vaqtning o'zida olib borish vazigahaletadi.

Qisqamuddatli davrlarda ushbu tadbirlar talabini iqtisodiyotning pasayish muammosini davlat xarajatlarini oshirish yoki soliqlarni kamaytirish yoki soliqlarini bir vaqtning o'zida olib borish vazigahaletadi. Uzoq muddatli davrlarda esa yuqori soliqlar iqtisodiyotdagi iqtisodiyotning pasayish muammosini davlat xarajatlarini oshirish yoki soliqlarni kamaytirish yoki soliqlarini bir vaqtning o'zida olib borish vazigahaletadi.

11.2. Davlat xarajatlari, soliq va balanslashgan byudjet multiplikatorlari.

Qisqamuddatli davrda byudjet-soliq siyosatidagi davlat xarajatlari, soliq va balanslashgan byudjet multiplikatorlari samarasita'siri ostida bo'ladi.

$$\Delta G \uparrow \rightarrow \Delta E \uparrow (\Delta E = \Delta C) \rightarrow \uparrow \Delta Y (\Delta Y = \Delta C \times mg)$$

Yopiq iqtisodiyot uchun soliqtortish hisobga olinmagan holdagi muvozanatli alpiishlab chiqarish hajmi:

$$Y = \frac{1}{1-b} (a+I+G);$$

Buyerda: $\frac{1}{1-b}$ – yopiq iqtisodiyotda soliqtortish hisobga olinmagan vaziyatdagi xarajatlarning multiplikatori;

$(a+I+G)$ – avtonom xarajatlari;

$b = MPC$ – istemolga chegaralangan moyillik bo'lib multiplikator miqdorini belgilovchi asosiy omildir.

Yopiq iqtisodiyot uchun soliqtortish hisobga olingan holdagi muvozanatli alpiishlab chiqarish hajmi:

$$Y = \frac{1}{1-b(1-t)} (a+I+G)$$

Bu yerda: $\frac{1}{1-b(1-t)}$ – yopiq iqtisodiyotda xarajatlarning multiplikatori;

t – chegaraviy soliq stavkasi.

$$t = \Delta Y / \Delta T$$

Ochiq iqtisodiyot uchun soliqtortish hisobga olingan holdagi muvozanatli alpiishlab chiqarish hajmi:

$$Y = \frac{(a+I+G+g)}{1-b(1-t)+m'}$$

Bu yerda: $1 / 1-b(1-t)+m'$ ochiq iqtisodiyotda davlat xarajatlar multiplikatori.

Soliqmultiplikasiyasamarasidavlatxarajatlaringarisoliqlarningbirmartao'zgarishioqibatidaiste'molningbirnechaboro'zgarishigaboqliq.

$$\begin{aligned} T \downarrow (\Delta T) &\Rightarrow Y_d \uparrow (\Delta Y_d = -\Delta T) \Rightarrow C \uparrow (\Delta C = b(-\Delta T)) \Rightarrow E \uparrow (\Delta E = b(-\Delta T)) \Rightarrow Y \uparrow \\ (\Delta Y = b(-\Delta T)) &\Rightarrow C \uparrow (\Delta C = b(b(-\Delta T))) \Rightarrow E \uparrow (\Delta E = b^2(-\Delta T)) \Rightarrow Y \uparrow (\Delta Y = b^2(-\Delta T)) \Rightarrow \\ &\Rightarrow C \uparrow (\Delta C = b(b^2(-\Delta T))) \text{ vah.k.} \end{aligned}$$

Demak, soliq multiplikatorini quyidagicha tasvirlash mumkin:

$$\frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-b}{1-b}$$

Sof eksport funksiyasini hisobga olib ochiq iqtisodiyot uchun soliq multiplikatorini hisoblasak, u

$$m_t = \frac{-b}{1-b(1-t)+m'} \text{ ko'rinishini oladi.}$$

Demak

soliqlarnibirmiqdorgakamaytirilishiyokiko'paytirilishinatijasidaYaIMhajminingbu ndannechamartako'pmiqdorgao'zgarishiiste'molgachegaralanganmoyillik, chegaraviysoliqstavkasigavaimportgachegaralanganmoyillikdarajalarigabog'liq

Ochiqiqtisodiyotdadaavlatxarajatlarmultiplikatorivasoliqmultiplikatorinihisob gaolgandamuvozanatliishlabchiqarishhajmimodeliquyidagichabo'ladi:

$$Y = \frac{(a+I+G+g)-Ta}{1-b(1-t)+m'}$$

Aytaylik hukumat o'z xarajatlarini qandaydir miqdorga oshirdi va bu xarajatlarni moliyalashtirish uchun soliq miqdorini ham shuncha oshirdi.

Bunda davlat xarajatlari va avtonom soliqlar miqdorlarining bir vaqtning o'zida bir xil miqdorda o'zgarishi natijasida daromadlarning jami o'zgarishi ΔY miqdori quyidagiga teng bo'ladi:

$$\Delta Y = \frac{1}{1-b(1-t)+m'} \Delta G - \frac{b}{1-b(1-t)+m'} \Delta Ta$$

Agardavlatxarajatlariavaavtonomsoliqlarbirxilmiqdorgako'paysamuvozanatliis hlabchiqarishhajmishumiqdorgatengyokiundankamroqsummagako'payadi.

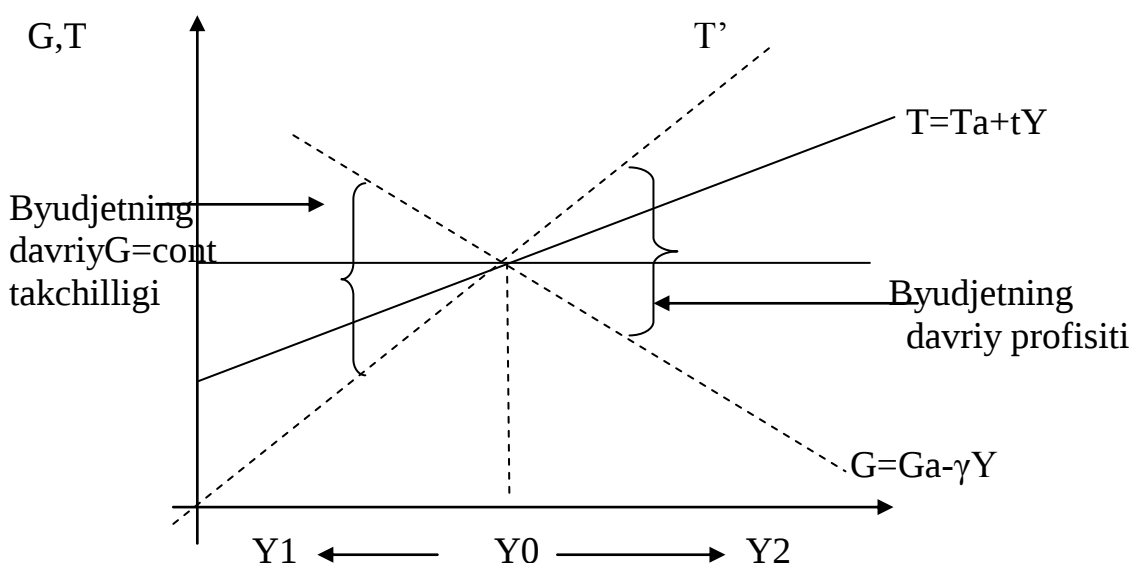
Bunibalanslashganbyujetmultiplikatoridebyuritiladi.

Balanslashganbyujetmultiplikatoribirgatengyokiundankichikroqbo'ladi.

11.3. Diskret va nodiskret fiskal siyosat. Byudjet taqchilligi va ortiqchaligi.

Hukumatning bandlik darajasi, ishlab chiqarish hajmi, inflyasiya sur'atlari va to'lov balansi holatini o'zgartirishga yo'naltirilgan maxsus qarorlarni qabul qilishi natijasida davlat xarajatlari, soliqlar va davlat byudjeti qoldig'ini maqsadli o'zgartirilishi diskret fiskal siyosat deyiladi.

Nodiskret fiskal siyosat – davlat xarajatlari, soliqlar va davlat byudjeti qoldig'ini avtomatik o'zgartirishni ko'zda tutadi. Nodiskret fiskal siyosat o'rnatilgan barqarorlashtirgichlarga asoslanadi. Rivojlangan davlatlarda o'rnatilgan barqarorlashtirgichlari rolini progressiv soliq tizimi, davlat transfertlari tizimi va foydada ishtirok etish tizimi o'ynaydi. Nodiskret fiskal siyosat davriy tebranishlarni yumshatish uchun hukumatning bevosita aralashuvini talab etmaydi.

11.1.-chizma. Byudjet taqchilligi va ortiqchaligi

Iqtisodiyotning o'rnatilgan barqarorligi darajasi davriy byudjet taqchilligi va ortiqchaligi miqdorlariga bog'liq. Davriy taqchillik (ortiqchalik) iqtisodiy faollik pasayishi (oshishi) sharoitida soliq tushumlarining avtomatik kamayishi (oshishi) va davlat xarajatlarining avtomatik oshishi (kamayishi) natijasida yuzaga keladigan davlat byudjeti taqchilligi (ortiqchaligi)dir.

Davlat byudjeti kamomadini moliyalashtirish usullari:

1. Pul-kredit emissiyasi;
2. Davlat zayomlarini chiqarish;
3. Davlat byudjetiga soliq tushumlarini ko'paytirish.

Davlat byudjeti kamomadi pul chiqarish orqali qoplanganda muomalada pul massasini ko'paytirish inflyasiyaga olib keladi.

Olibborilganizchilmakroiqtisodiy siyosat natijasida davlat byudjeti taqchilligi pasaytirildi va 2003, 2004 yillarda YaIM g'abanisbatan 0,4 foiz nitashkilet (1992 yilda 12 %). Bu umumiy tirof etilgan 3 % lime'yordan ancha past ko'rsatkichdir.

Byudjet taqchilligi asosan inflyasion usullar bilan, ya'ni davlat obligatsiyalarini chiqarish hamda xususiy lashtirishdantushgan mablag'lar hisobiga moliyalashtirilmoqda. Respublikamizda o'tkazilayotgan soliq-byudjet siyosati makroiqtisodiy barqarorlikni

**O'zbekiston Respublikasida Davlat byudjetining bajarilish darajasi
(YaIM g'nanisbatan %da)**

Ko'rsatichlar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Defisit (-) Profisit (+)	-1,0	-1,0	-0,8	-0,4	-0,4	0.1	0.5	1.1	1.5	0.2

Manba: O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi

ta'minlab turish, ustivortarmoqlarni investitsiyalash,
ta'lim sohasini jadal rivojlantirish,
aholini ijtimoiy himoya qilish maqsadlariga qaratilib kelinmoqda.

11.4. O'zbekiston Respublikasi byudjet-soliq siyosatiga jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida uning xususiyatlari.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan fiskal siyosatni yanada takomillashtirish, soliqlar va byudjet xarajatlaridani iqtisodiyotni barqaror o'stirishni rag'batlantirishninga maliyvositalarisifatida foydalanish borasida chora-tadbirlar belgilanayotgandabugun jahon iqtisodiyotida yuzag kelgan va mamlakatimizi iqtisodiyotiga ham o'z ta'sirini o'shtkazayotgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozini hisobga olish zarur bo'ladi.

Eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab quvvatlash borasida 2009 yilda quyidagi fiskal choralar ko'rilmoqda:

- korxonalarning byudjet, byudjetdantashqarifondlar, kommunal xo'jaligi oldidagi qarzlari bo'yicha penyalarni hisobdano'chirish;

- ortiqchato'langan qo'shimcha qiymat solig'i summasini korxonalarga qaytarish muddatini 10 kunga, ya'ni 30 kundan 20 kungacha qisqartirish;

- "tayyor mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan, xorijiy investitsiya ishtirokidatashkilotlangan korxonalarni byudjetga barchaturdagisoliq vato'lovlardan – qo'shimcha qiymat solig'ibundan mustasno – ozod qilish muddatini 2012 yilgacha uzaytirish";

- o'zvaqtida valyutatushumi rikelib tushmaganligi uchun jarimachoralari hisoblanadigan muddatni 30 kundan 60 kungacha uzaytirish.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning soliqlik yuki ni yanada kamaytirish, mikrofirmavakich korxonalar uchun yagona soliq to'lovining 2008 yilda 10 foizdan 8 foizga, 2009 yildan boshlab esa 7 foizga tushirilishi, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalarining kamaytirilishi va aynip

* Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари ., Т.: Ўзбекистон, 2009. 30-бет

ytda unihisoblashtartiblarining takomillashtirilishitadbirkorlik, kichikvaxususiybiznesni izchilrivojlantirish uchunkuchlirag'batlantiruvchi omillarga ratdi

Bundamikrofirmalar vakichik korxonalar, nodavlat xo'jalikyurituvchi subyektlarni oladigan dividendlarining investitsiyalarga, avvalolingankreditlar uchun hisob-kitob qilish gayo'naltiriladigan qismi 5 yil muddatga soliqlardan ozod etildi.

Mamlakatimiz ishlabchiqarish korxonalari uchun keng ko'lamlirag'batlantirish tizimi nazardatutilgan. "Jumladan, ular uchun 2012 yilning 1 yanvarigacha quyidagi soliqlar bo'yxona imtiyozlari berilmoqda:

go'sht va sutni qayta ishlashga ixtisoslashgan mikrofirmalar vakichik korxonalari uchun bo'shagan mablag'larni ishlabchiqarish nitexnik qayta jihozlash va modernizatsiya qilish hga maqsadli ravishdayo'naltirish shart bilan yagona soliq to'lovistavkasini 50 foizga qisqartirish;

tayyor nooziq-ovqat tovarlarning muayyan turlarini ishlabchiqarishga ixtisoslashgan korxonalarni foydavamulksoliqlaridan, mikrofirmalar vakichik korxonalarni yagona soliq to'lovidan ozod qilish"^{4[4]}

Inqirozga qarshidastur doirasida davlat byudjeti va maqsadli no byudjet davlat jamg'armalarimablag'lari hisobidan xo'jalikyurituvchi subyektlarni qo'llabquvvatlash choralari ko'rilmoqda.

Ichki talabni rag'batlantirish maqsadlarida byudjet tashkilotlari ishchilarining oylikishxaqilarini, pensiya, stipendiyalarini nafaqalarini oshirish tadbirlari amalga oshirilmoqda.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida mamlakatni barqaror rivojlantirishga qaratilgan buchoratad birlar kompleksini amalga oshirishi O'zbekiston iqtisodiyotida iqtisodiy o'sishni va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, xalqimiz turmush farovonligini oshirish imkonini beradi.

Nazorot va muhokama uchun savollar

1. Rag'batlantiruvchi vache klovchi fiskal siyosatning qisqavauzoq muddatdagi natijalarini itushuntirib bering.
2. Davlat xarajatlarining multiplikatorik kattaligi qaysi ko'rsatkichlarga bog'liq?
3. Ochiq iqtisodiyotda davlat xarajatlarining multiplikatorik kattaligi fiskal siyosat samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
4. Soliq multiplikatori miqdori qaysi omillarga bog'liq?

* * * Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш-давр талаби./ Халқ сўзи, 2009 йил 14 февраль

5. Balanslashgan byudjet multiplikatorining mohiyati nimada?
6. Diskret fiskal siyosatining kamchiliklarini tushuntirib bering.
7. Byudjet taqchilligi va ortiqchaligi qanday paydo bo'ladi, ular qay yo'sinda tugatiladi?
8. Jahonmoliyaviy-iqtisodiyinqirozisharoitidaO'zbekistonRespublikasibyudjet-soliqsiyosatiningasosiyxususiyatlariniizohlabbering.

12-Mavzu: Bank tizimi. Pul-kredit siyosati

Reja

1. Banklar va ularning bozor iqtisodiyotidagi vazifalari.
2. Pul-kredit siyosatining maqsadlari, vositalarivako'rinishlari.
Depozitlarnimajburiy
zahiralashnormasi.
3. Ochiq bozordagi operasiyalar va hisob stavkasi.
4. Jahonmoliyaviy-
iqtisodiyinqirozisharoitidaO'zbekistonningbanktiziminimustahkamlashvapul-
kreditsiyoyosatinitakomillashtirishyo'nalishlari.

1. Banklar va ularning bozor iqtisodiyotidagivazifalari

Bank - tijorat tashkiloti bo'lib, bank faoliyati deb hisoblanadigan faoliyat turlari majmuini amalga oshiradigan yuridik shaxsdir.

Pul-kreditsiyosatiningsubyektibanklardir. Bank - tijorattashkilotibo'lib, bankfaoliyatidebhisoblanadiganfaoliyatturlarimajmuiniamalgaoshiradiganyuridiks haxsdir.

O'zbekistondagibanktizimiO'zbekistonRespublikasiMarkaziybanki, aksiyadorlik-tijoratbanklarivaxususiybanklardaniboratdir. 2010 yil 1-yanvarholatigako'raO'zbekistonRespublikasibanktizimi 30 tijoratbankinio'zichigaoldi. Tijoratbanklarining 3 tasidavlatbanklari, 13 tasiaksiyadorliktijoratbanklari, 9 tasixususiybanklar, 5 tasixorijiykapitalishtirokidagibanklarhisoblanadi (12.1.-diagramma).

Banklarpulolaminiharakatgakeltiruvchimotor - yurak, pulbilanbo'ladiganhisob-kitoblarniamalgaoshiradi. Hammapulto'lovlari (transfertlar) banklarorqalio'tadi.

12.1.-

diagramma

Manba:XodiyevB.Yu., BekmurodovA.Sh., G'ofurovU.V. 2009 yilningasosiiyakunlariva 2010 yildaO'zbekistonniijtimoiy-iqtisodiyriyojlantirishningengmuhimustuvoryo'nalishlarigabag'ishlanganVazirlar Mahkamasining 2010 yil 29 yanvardabo'libo'tganmajlisidagi «Asosiyvazifamiz – Vatanimiztaraqqiyotivaxalqimizfarovonliginiyanadayuksaltirishdir» nomlimaruzalarinio'rganishbo'yichao'quvuslubiymajmua,,T.2010, 57-b.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining bosh maqsadiga asosiy vazifalari quyidagilar:

“Markaziy bankning bosh maqsadi milliy valyutaning barqarorligini ta'minlashdan iborat.

Asosiy vazifalari:

Monetariy siyosatni hamda valyutani tartibga solish sohasidagi siyosatni shakllantirish, qabul qilish va amalga oshirish;

O'zbekiston Respublikasidagi hisob-kitoblarning samarali tizimini tashkilotchilik sifatida ta'minlash;

Banklar, kredit uyushmalariga garov xonalarda faoliyatini silsilalashtirish hamda tartibga solish, banklar, kredit uyushmalari, garov xonalarni nazorat qilish, qimmatbaho qog'ozlar blankalari ishlab chiqarishni silsilalashtirish;

O'zbekiston Respublikasining rasmiy oltin valyuta rezervlarini, shu jumladan kelishuv bo'yicha hukumat rezervlarini saqlash va sarrafetish;

Davlat byudjetikassajrosini Moliyavazirligi bilan birgalikda tashkilotchilik sifatida ta'minlashdir”^{**}

2. Pul-kredit siyosatining maqsadlari, vositalari va ko'rinishlari. Depozitlarni majburiy zahiralash normasi.

Pul-

kredit siyosatida gandal pimi milliy mahsulotni ishlab chiqarishga investitsiya qilingan ta'sirini kamaytirish yoki barta'rafatlash maqsadida muomaladagi pul miqdorini o'zgartirishga qaratilgan chora-tadbirlar tushuniladi. Pul kredit siyosati davlat tomonidan belgilanadi va uni Markaziy Bank amalga oshiradi.

Pul kredit siyosatini amalga oshirishning pirovard maqsadlari iqtisodiy o'sish, to'liqlilikni, baholarning hamdanoqlik balansining barqarorligini ta'minlashdan iborat.

Bu maqsadlarga erishish uchun milliy valyuta muomaladagi pul massasi, foiz stavkasi va milliy valyuta almashinuv kursining optimallashtirilganliklari ta'minlab turish zarur bo'ladi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun Markaziy Bank qator vazifalardan foydalanadi.

Pul-kredit siyosatining uchta asosiy vositasi ajratib ko'rsatiladi:

1. Hisob stavkasi;
2. Majburiy zahiralash normasi;
3. Ochiq bozordagi operatsiyalar.

^{**}Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Марказий

Банки тўғрисида”ги Қонуни, 3-модда, 1995 йил. 21 декабрь / Ўзбекистон банк

тизими ислот қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжат-

лари тўплами. Т.: Ўзбекистон, 2003., 8-б.

Markaziy bank ular yordamida pul yoki asosan bank depozitlari ko'rinishidagi pul massasiga yoki foiz stavkasiga ta'sir o'tkazadi, taklifini o'zgartiradi va shular orqali pul-kredit muomalasini tartibga solib turadi.

Pul-kreditsiyosatiniyuritishvositalaridanbiri – majburiybankzahirame'yorinio'zgartirishsiyosatidir. Majburiy zahiralar – bu, kredit maqsadlari uchun ishlatilmaydigan bank omonatlarining bir qismidir.. Zahira normasi ikki asosiy funksiyani bajaradi: bank likvidligini joriy tartibga solish uchun sharoit yaratadi va kredit emissiyasini cheklaydi. Markaziy bank tijorat banklari Markaziy bankda ushlab turishga majbur bo'lgan zahiralarining eng quyi normasini o'rnatadi va shu vosita yordamida ular kreditlash qobiliyatiga, imkoniyatiga ta'sir etadi. Bu me'yor qanchalik yuqori bo'lsa, ortiqcha zahiralar shunchalik kam va tijorat banklarining kredit berish yo'li bilan «pullarni barpo etish» qobiliyati past bo'ladi.

12.1.-jadval.

O'zbekistonRespublikasiMarkaziyBankiningmajburiyzahiralashnormasi

Amalqilis hsanasi	Muddatsizvamuddati 3 yilgachabo'lgandepo zitlarbo'yicha	3 yildanortiqmuddatlide pozitlarbo'yicha	Xorijiyvalyutadagidep ozitlarbo'yicha
01.06.199 6 y. gacha	30%	10%	0%
01.06.199 6 y.dan	25%	10%	0%
01.12.199 7 y.dan	20%	10%	0%
01.03.200 0 y.dan	20%	20%	0%
04.07.200 4 y.dan	20%	20%	0%
01.02.200 5 y.dan	15%	15%	5%
01.09.200 7 y.dan	13 %	13 %	13 %
01.11.200 8 y.dan	15%	15%	15%

Manba: 1. EkonomikaUzbekistana., Informasionno -analiticheskiy byulleten za yanvar-mart 2005., 2005.-iyun., s.13.

2..“O'zbekistonIqtisodiyoti”. 2008 yiluchunaxborot - tahliliybyulketeni. T.: 2009. avgust., 22- b.

3. Ochiq bozordagi operatsiyalar va hisob stavkasi.

Ochiq bozordagi operatsiyalar – Markaziy bank tomonidan davlat obligatsiyalarini (qimmatli qog'ozlarni) tijorat banklari va aholidan sotib olish va ularga sotish bo'yicha operatsiyalardir. Markaziy bank tijorat banklaridan yoki

aholidan bu qimmatli qog'ozlarni sotib olar ekan, tijorat banklari zahiralarini sotib olingan obligasiyalar miqdori hajmida ko'paytiradi. Bu zahiralar pul bazasiga kiradi, ya'ni yuqori quvvatli pullar bo'lganligi uchun pul taklifi multiplikativ ko'payadi. Markaziy bank tijorat banklari va aholiga obligasiyalarni sotish bilan zahiralarini hamda tijorat banklarining kredit berish qobiliyatini kengaytiradi. Bu holda pul taklifi qisqaradi.

Pul - kredit siyosatini amalga oshirishning muhim vositalardan biri – bu, hisob stavkasi siyosatidir. Hisob stavkasi yoki qayta moliyalash stavkasi deb Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga beriladigan ssudaning foiz stavkasi tushuniladi. Bu ssudalarni tijorat banklari ayrim ko'zda tutilmagan zarurat tug'ilganda va moliyaviy ahvoli mustahkam bo'lgan hollardagina oladilar. Hisob stavkasining pasayishi bilan tijorat banklarida Markaziy bankdan qo'shimcha zahiralarini olish imkoniyatlari kengayadi. O'z navbatida, bu tijorat banklarining zahiralaridan yangi kreditlar berish bilan pul taklifini ko'paytiradi.

12.2. -jadval

O'zbekiston Respublikasida foiz stavkalarining o'zgarishi (%)

D a v r	Yillik qaytamoliyalash stavkasi	Qisqamuddatlik kreditlar bo'yicha o'rtacha tortilgan stavka	Yuridik shaxslarning so'mdagi muddatli depozitlar bo'yicha o'rtacha tortilgan stavka	Jismoniy shaxslarning so'mdagi muddatli depozitlar bo'yicha o'rtacha tortilgan stavka
------------------	---------------------------------	---	--	---

2000	32,3	25,7	12,9	32,2
2001	26,8	28,0	16,0	38,1
2002	34,5	32,2	19,2	40,2
2003	27,1	28,1	17,1	36,2
2004	18,8	21,2	11,3	34,5
2005	16,0	18,8	9,6	27,1
2006	14,0*	19,4	9,8	16,7
2007	14,0	18,5	9,4	20,3

Manba: 1.EkonomikaUzbekistana.Analiticheskiybyulletenzayanvar-mart 2005 g., s.-13

2.EkonomikaUzbekistana.Analiticheskiybyulletenzayanvar-dekabr 2005 g., s.-19

3.Pul-kreditsohasidagimavjudvaziyatvamonetarsiyosatning 2008 yilgamo'ljallanganasosiyyo'nalishlari./ Bankaxborotnomasi, №6, 2008 yilfevral

2006 yil 15 iyuldanboshlabqaytamoliyalashstavkasi 14 % etibbelgilandi.

* 15.07.2006 й.дан бошлаб.

KeynschilarpultaklifiningYaIMgata'siriniquyidagiketma-
ketlikdaamalgaoshadidebhisoblashadi:

- pultaklifiningo'zgarishifoizstavkasiningo'zgarishigaolibkeladi;
- foizstavkasiningo'zgarishio'znavbatida,
investisiyalargabo'lgantalabningo'zgartiradi;
- investisiyalargatalabo'zgarishiyalpitalab
(yalpixarajatlarningo'zgarishigaolibkeladi);
- yalpitalabningo'zgarishiishlabchiqarishhajmiga (YaIMga) ta'siretadi.

Umuman, barqarorpul-
kreditsiyosatihukumattomonidanolibboriladiganfiskalsiyosatgahammavaqthamm
oskelavermaydi.

4. Jahonmoliyaviy- iqtisodiyinqirozisharoitidaO'zbekistonningbanktiziminimustahkamlashvapul- kreditsiyosatinitalakomillashtirishyo'nalishlari.

Inqirozgaqarshichoralardasturinibajarishmaqsadlaridankelibchiqib, 2010
yilgamo'ljallanganpul-kreditko'rsatkichlari:

- * inflyasiyaning yillik darajasi 7-9 foiz atrofida bo'lishi;
- * YaIMning real usishi 8,3 foizni tashkil etishi;
- * byudjet taqchilligini YaIMning 1 foizidan oshmagan miqdorida bo'lishi va
uning to'liq noinflyasion manbalar hisobidan qoplanishi;
- * tashqi savdo aylanmasi sof qoldig'ining ijobiy bo'lishi kabi prognoz
ko'rsatkichlardan kelib chiqqan holda ishlab chiqildi.

O'zbekistonRespublikasiMarkaziybanki 2010
yilchunpulmassasiningmaqsadliko'rsatkichlarini iqtisodiyotning 8,3
foizliko'sisihisobigapulgabo'lganrealalabningoshishivainflyasiyadarajasining 7-9
foizatrofidaushlabturilishiniinobatgaolganholdabelgiladi.

O'tganyillarkabi, Markaziybanktomonidanamalgaoshiriladiganste-
rilizasiyaoperasiylarining, ya'nitijoratbanklariningbo'shpulmablag'lariniMarka-
ziybankdagimaxsusdepozitlargavadavlatqimmatliqog'ozlarigajalbqilishoperasiyala-
riningo'rtachaoylikxajminipulagregatlariningmaqsadliko'rsatkichlaridankelibchiqi
bhamdato'lovbalansiningijobiysaldosiniinobatgaolganholda, 1,4
martagachaoshirishmo'ljallanmoqda.

O'zbekistonRespublikasiMarkaziybankiqaytamoliyalashstavkasini 2010
yildagipul-
kreditkursatkichlariningmaqsadliparametrlaridanvainflyasionkutilmalardankelibchi-
qib 14 foizmiqdoridasaqlabturishmo'ljallanmoqda.

2010
yildaMarkaziybankmuomaladagipulmassasinitartibgasolishdamonetarsiyosatningb
ozorinstrumentlaridanfoydalanishbilanbirqatordaularningsamaradorliginioshiribbor
adi.

Markaziybanktijoratbanklarilikvidliginingyetarlidarajadabo'lishinita'minlash
maqsadidavakillikhisobvara-

g'idagimablag'larnimuntazamravishdamonitorgqilibbo-
radivaularningoptimaldarajadabo'lishiuchunbarchazarurchoralarniamalgaoshiradi.

Majburiyrezervlarnormasibanktiziminiymoliyaviybar-
karorligivalikvidlikdarajasidankelibchiqdanhouldabelgilanadi, zaruriyattug'ilganda,
o'zgartiriladi.

BanktizimidavaktinchaliklikvidlikiyetishmovchiligholatiyuzagakelgandaMar
kaziyybanklikvidlikberishinstrumentlaridan,
ya'nidavlatqimmatliqog'ozlaribilanamal-
gaoshiriladiganREPOhamdavaluyutaviySVOPoperasiylaridanfoydalanadi.

Tijoratbanklariningresursbazasinivabankinfratuzilmasinirivojlantirishgaoidchora
-tadbirlardoirasida2010 yildatijoratbank-
lariningumumiykapitaliniko'shimchaaksiyalarnifondbirjasidajoylashtirishorkalika
mida 20 foizgaoshirish,
yaqinikkiyildaesauningyalpiichkimahsulotganisbatanhajmini 10
foizgayetkazishko'zdatutilgan.

Tijoratbanklardagiaholimablag'-
larihajminingbirmaromdao'sibborishinita'minlashvadoimiyravishdayangijozibador
omonatturlarinitaklifetibborish, xususan 2010 yil-
daaholivaxo'jaliksubyektlariningbo'shmablag'larinibank-
larninguzoqmuddatlidepozitlarigajalbetishnikamida 30
foizgako'paytirishvabuyunalishdabanklararoraqobadniyanadakuchaytirishmuhimah
amiyatgaega.

2010 yildatijoratbanklaritomonidanyana 250 mlrd.
so'mlikqo'shimchaaksiyalarmuomalagachiqarilib,
banklarustavkapitallariningoshirilishikutilmoqda. Masalan, Xalqbankikeyingi 4
yildavomidao'ziningustavkapitalini 10 mlrd. so'mdanavval 100 mlrd. so'mga,
keyin 200 mlrd. so'mgachaoshirishnimo'ljallamoqda.
Banklarningkapitallashuvidarajasinioshirishdoirasidaularninguzoqmuddatliresursb
azasinimustahkamlashuchuntijoratbanklaritomonidan 2009-2010
yillargamo'ljallangan, yuridikshaxslaro'rtasidajoylashtiriladigan 200 mlrd.
so'mdankambo'lmaganhajmdagiuzoqmuddat-
liobligasiyalarchiqarishjoriyyildayakunlanadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Markaziybankvatijoratbanklarifunksiyalarinitushuntiribbering.
 2. . Pul-kreditsiyosatiningasosiymaqсадivavazifalarinimalardaniborat?
 3. .
- Ochiqbozordagioperasiyalarningpultaklifigata'sirimexanizminitushuntiribbering.
- 4.. Qaytamoliyalashstavkasiningo'zgartirilishipultaklifigaqandayta'siretadi?
 - 5.
- .Majburiyazahiralashnormasiqaysimaqsadlardaqo'llaniladivauningpasaytirilishioqib
atlariqanday?
6. . Pul-kreditsiyosatiningyetkazishmexanizminitushuntiribbering.

7. Yumshoqvaqattiqpulkredittsiyosatitushunchalarigaizohbering.

8. Fiskalvapul-kredittsiyosatinimuvofiqlashtirishningmuhimliginimalarbilanizohlanadi?

13-Mavzu. IS-LM modeli

Reja:

11.1. IS - LM modelining mohiyati va AD-AS modeli bilan bog'liqligi.

11.2. Modelning asosiy tenglamalari

11.3. IS - egri chizig'i va uning tenglamasi

11.4. LM - egri chizig'i va uning tenglamasi

11.5. IS-LM modelidamakroiqtisodiy muvozanat

13.1. IS - LM modelining mohiyati va AD-AS modeli bilan bog'liqligi.

Tovar va pul bozorida umumiy muvozanatga erishish shartlari va makroiqtisodiy siyosat tadbirlarining bu ikki bozorga ta'sirini umumlashtirib tadqiq qilish IS - LM modeli yordamida bajariladi.

I S - LM modeliqisqamuddatlidavrgahamtovarlarhampulbozorida birgalikdamuvozanato'rnat ilishimexanizminixarakterlaydi.

“IS - LM modeli (investisiyalar-jamg'armalar, likvidlilikni afzal ko'rish – pul)

– yalpitalab funksiyasini belgilovchi iqtisodiy omillarni aniqlash imkonini beruvchi tovar-pul muvozanatim modeli”*. AD-AS modelida tovar va pul bozorlarining aloqasi e'tiborga olingan edi. Ya'ni tovarlar va xizmatlar baholarining ko'tarilishi pulga bo'lgan talabni oshirishi bu esa o'z navbatida foiz stavkasining ko'tarilishiga olib kelishi, oqibatda investisiya xarajatlari va umuman yalpi xarajatlar kamayishi AD-AS modelida ko'zda tutilgan edi. IS-LM modeli AD-AS modelini qisqa muddatli davrga aniqlashtiradi va bu modelda har ikkala bozor yagona makroiqtisodiy tizimning sektorlari sifatida namoyon bo'ladi.

Model bu sektorlarda tarkib topgan sharoitlarga bog'liq tarzda foiz stavkasi R bilan daromad darajasi Y ning muvozanatli darajasini belgilaydi.

13.2. Modelning asosiy tenglamalari

IS-LM (investisiya - jamg'armalar, likvidlilikning afzalligi - pul) modeli foiz stavkasi R bilan daromadlar Y ning bir vaqtning o'zida har ikkala bozorda muvozanatni ta'minlaydigan kombinasiyalarini topish imkonini beradi.

*Агапова Т.А.Серегина С.Ф. Макроэкономика:Учебник.-7-е изд.перераб.

Modelning asosiy tenglamalari quyidagilar:

1. $Y = C + I + G + X_n$ — asosiy makroiqtisodiy ayniyat.
2. $C = a + b(Y - T)$ — iste'mol funksiyasi, bu yerda $T = T_a + tY$.
3. $I = e - dR$ — investisiya funksiyasi.
4. $X_n = d - m^*Y - nR$ — sof investisiya funksiyasi.
5. $M/P = kY - hR$ — pulga talab funksiyasi.

IS-LM modelida ko'rilgan barcha tenglamalar bajarilsa muvozanatga erishiladi.

Modelning endogen o'zgaruvchilari Y, C, I, X_n va foiz stavkasi R .

Modelning ekzogen o'zgaruvchilari G, M_s va chegaraviy soliq stavkasi t .

a, b, c, d, m^*, n, k va h empirik koeffitsiyentlar bo'lib musbat va nisbatan barqarordir.

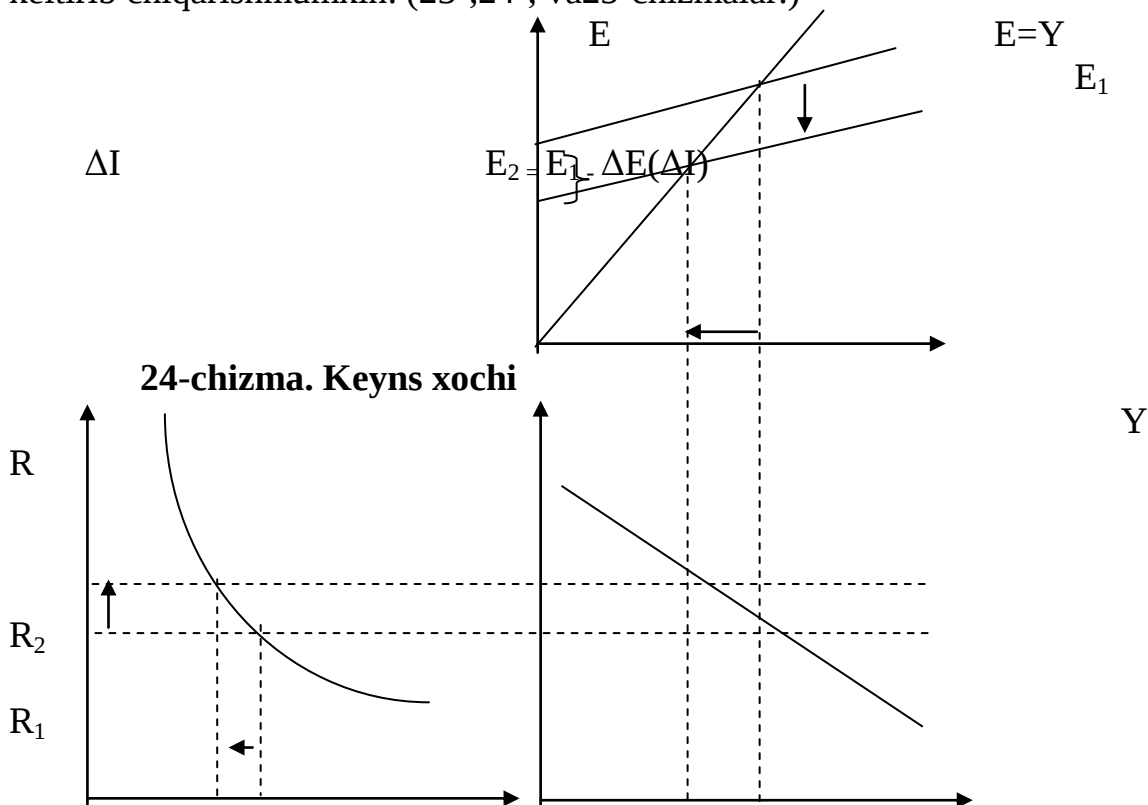
Y haqiqiy $< Y$ potensial bo'lgan qisqa muddatli davrga muvozanat ko'rib chiqilayotganda, modelda, baholar darajasi o'zgarmas, foiz stavkasi R va daromad Y o'zgaruvchan deb olinadi.

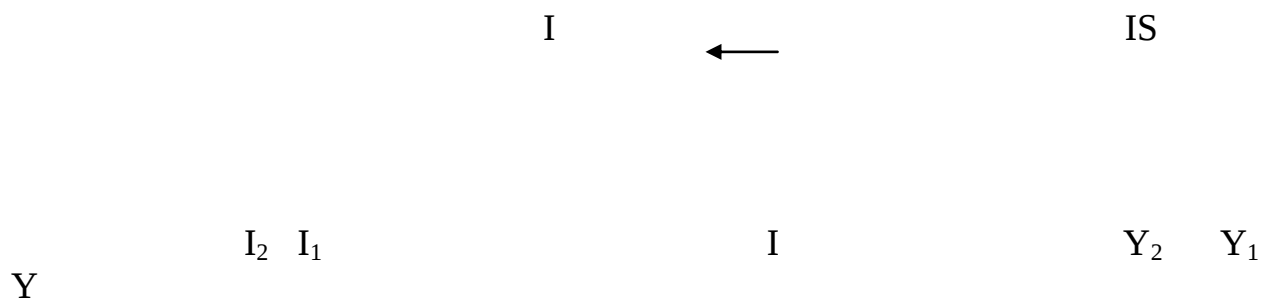
Y haqiqiy $= Y$ potensial bo'lgan, ya'ni to'liq bandlik sharoitida baholar darajasi R o'zgaruvchan, M_s nominal kattalik va boshqa barcha o'zgaruvchilar real kattaliklardir.

13.3. IS - egri chizig'i va uning tenglamasi

IS-egri chizig'i tovarlar xizmatlar bozorida foiz stavkasi R va daromadlar darajasi Y ning kombinasiylarini xarakterlovchi, bir vaqtning o'zida asosiy makroiqtisodiy ayniyat, iste'mol, investisiya va sof eksport funksiyalari qondiriladigan nuqtalarning geometrik joylashuvini xarakterlaydi. Bu egri chiziqning har bir nuqtasida investisiyalar va jamg'armalar o'zaro teng bo'ladi.

IS-egri chizig'ini Keyns xochi va investisiya funksiyasi grafigi yordamida keltirib chiqarish mumkin. (23-, 24-, va 25-chizmalar.)

25-chizma. Investisiya funksiyasi

26-chizma. IS-egri chizigi

Foiz stavkasining R_1 dan R_2 ga qadar ko'tarilishi investisiyalar miqdorini I_1 dan I_2 ga qadar kamayishiga olib keladi. Bu haqiqiy xarajatlar egri chizig'ini Y_{e1} dan Y_{e2} ga qadar pastga tomon $\Delta E = \Delta I$ ga teng miqdorda surilishiga olib keladi. Oqibatda daromadlar miqdori Y_1 dan Y_2 qadar

$\Delta Y = \Delta E \times m$ miqdorga pasayadi, bu yerda $(m = 1/(1-b(1-T)+m'))$.

Demak tovarlar va xizmatlar bozorida daromadlar darajasi va foiz stavkasi dinamikasi o'rtasida teskari bog'liqlik mavjud.

R o'zgarmagan holda IS egri chizig'ining o'ngga yoki chapga siljishi quyidagi omillar ta'sirida ro'y beradi:

- iste'mol xarajatlari darajasi;
- davlat xaridi darajasi;
- sof soliqlar (soliqlar - subsidiyalar - transfertlar);
- investisiyalar hajmining (R ning mavjud stavkasida) o'zgarishi.

IS tenglamasini iste'mol, investisiya va sof eksport funksiyalari tenglamalarini asosiy makroiqtisodiy ayniyatga qo'yib, uni R va Y ga nisbatan yechib topiladi.

R ga nisbatan topilgan IS tenglamasi:

$$R = \frac{a + e + g}{d + n} - \frac{1 - b(1 - t) + m'}{d + n} Y + \frac{1}{d + n} G - \frac{b}{d + n} T_a,$$

bu yerda $T = T_a + t Y$

Y ga nisbatan topilgan IS tenglamasi:

$$Y = \frac{a + e + g}{1 - b(1 - t) + m'} - \frac{1}{1 - b(1 - t) + m'} G - \frac{b}{1 - b(1 - t) + m'} T_a - \frac{d + n}{1 - b(1 - t) + m'} R,$$

bu yerda $T = T_a + t Y$

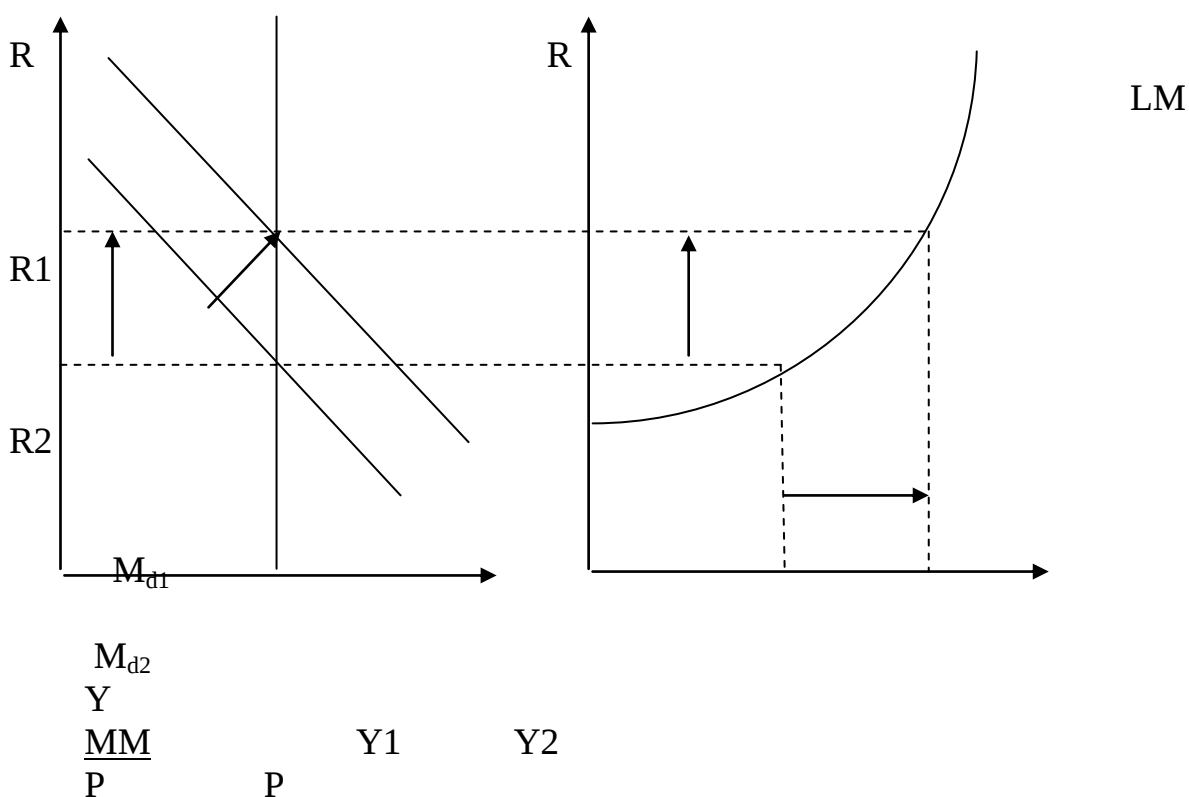
$(1 - b(1 - t) + m') / (d + n)$ IS egri chizig'ining Y o'qiga nisbatan og'ish burchagini ko'rsatadi va fiskal hamda pul kredit siyosati samaradorligining nisbiy parametrlaridan biri hisoblanadi

13.4. LM - egri chizig'i va uning tenglamasi

LM egri chizig'i o'zgaras narxlar sharoitida pul vositalari bozorida vujudga keladigan foiz stavkasi va daromadlar darajasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks ettiradi.

LM egri chizig'ining har bir nuqtasida pulga talab M_d pul taklifi M_s ga teng bo'ladi (liquidity Preference = Money Supply). Pul bozorida bunday muvozanatga daromad Y ning oshishi bilan foiz stavkasi R ko'tarilsagina erishiladi.

Daromadlarning o'sishi yuqoriroq foiz stavkasiga olib keladi va buni LM egri chizig'i aks ettiradi. U pul bozorida foiz stavkasi va daromad o'rtasidagi munosabatlarni ko'rgazmali tarzda ifodalaydi. Daromad darajasi qancha baland bo'lsa, pulga bo'lgan talab shuncha yuqori va shunga muvofiq muvozanatli foiz stavkasi ham shuncha yuqori bo'ladi.

27-chizma. Pul bozoridagi muvozanat grafigi **28-chizma. LM egri chizig'i grafigi**

LM egri chizig'io'zigaxos: gorizontavavertikalkonfigurasiyagaega.

LM egri chizig'ininggorizontalkesmasifoizstavkasifoizstavkasi R_{min} . darajadanpastgatushishimumkinemasliginiko'rsatadi.

Egrichiziqningvertikalkesmasifoizstavkasiningmaksimaldaraja R_{max} . chegarasidantashqaridahyechkimjamharmalarinilikvid (pul) shaklidaushlabturmaydivaularniqimmatliqohozlargaaylantiradi.

Baholarningo'zgarishihamdapultaklifihajmidagio'zgarishlar LM egrichizig'iningo'nggayokichapgasiljishigaolibkeladi.

LM egrichizig'itenglamasipulgatalabfunksiyasini R va Y ganisbatanyechibtopiladi.

R ganisbatan LM egrichizig'itenglamasi quyidagicha:

$$R = (k/h)Y - (1/h)(M/P).$$

Y ganisbatan LM egrichizig'itenglamasi quyidagicha:

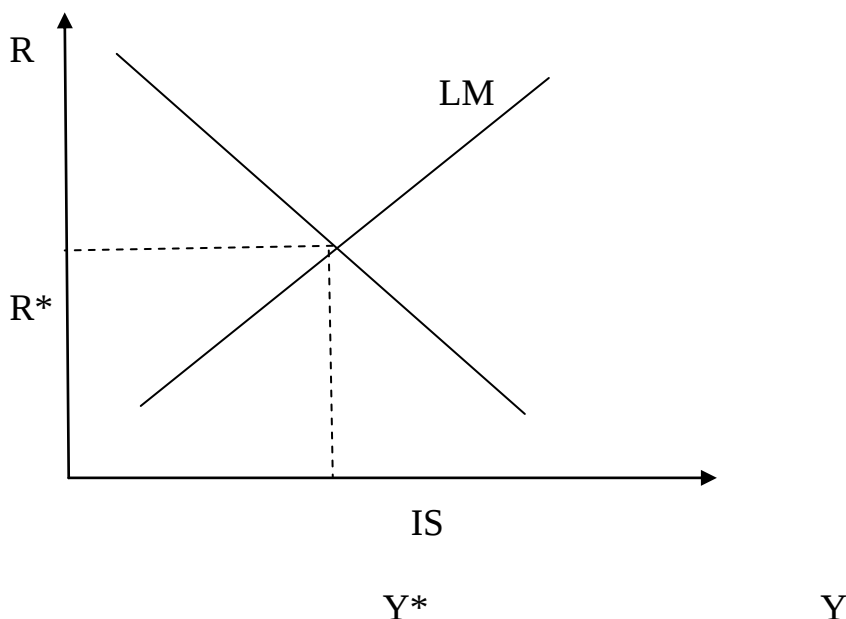
$$Y = (1/k)(M/P) + (h/k)R.$$

k/h koefisienti LM egrichizig'ining Y o'qiganisbatanog'ishburchaginixarakterlaydi hamda fiskal va pul kredit siyosatining nisbiy samaradorligini baholaydi.

13.5. IS-LM modelidamakroiqtisodiy muvozanat

IS-LM modelidagi iqtisodiy muvozanat holatini ko'rsatadi.

Bu nuqta o'zidashunday foiz stavkasi «R» ni va daromad darajasi «Y» naniqlaydiki, bunda tovarlar va xizmatlar bozorida talab va taklif hamda real pul mablag'lariga bog'lgan talab va ularning taklifi o'zaro teng bo'ladi. (29-chizma.)

29-chizma. IS – LM modelidagi iqtisodiy muvozanat

Buyerda : R^* - muvozanatli foiz stavkasi; Y^* - muvozanatli daromad hajmi.

IS va LM egri chiziqlarining o'zaro kesishishi pul taklifi investisiyalar va jamg'armalarni o'zaro tenglashtiruvchi foiz stavkasi shakllanishi uchun yetarli ekanligini anglatadi.

IS egri chizig'i rejalashtirilgan xarajatlarga bog'liq bo'lganligi uchun uning o'zgarishi fiskal siyosatidagi o'zgarishlarni xarakterlaydi. LM pul taklifiga bog'liq bo'lganligi uchun undagi o'zgarish monetar siyosat tadbirlari natijasini ko'rsatadi.

Bundan xulosa shuki IS-LM modeli fiskal va monetar siyosatning iqtisodiyotga birgalikda ko'rsatadigan ta'sirini baholash imkonini beradi. Davlat xarajatlarning o'sishi yoki soliqlarning kamayishi IS egri chizig'ini o'ngga

siljitadi. Davlat xarajatlarining kamayishi va soliqlarning oshishi esa bu egri chiziqni chapga siljitadi. Xuddi shuningdek pul taklifining oshishi LM egri chizig'ini o'ngga, kamayishi esa chapga siljitadi. IS-LM modeli ma'lum makroiqtisodiy natijalarga erishishning turli variantlarni ko'rib chiqish imkoniyatini beradi

Agar modeldamuvozanati LM egrichizig'ininggorizontal(keyns) kesmasidayuzagakelsapulmassasiningko'paytirilishiinvestisiyalar, ishlabchiqarishvabandlikningo'sishigaolibkelmaydi. Bundapultaklifiningo'sishitovarlarbozorigata'sirko'rsataolmaydi, chunkipulbozoridafoizstavkasinikamaytirishimkoniyatiqolmaydi. Bundayvaziyatlikvidlilikktuzog'inominiolgan.

Agar IS egrichizig'ivertikalko'rinishdabo'lsa, ya'niinvestisiyalargatalabfoizstakasio'zgarishigata'sirchan (elastik) bo'lmagan, masalaninvestorlarkelajakdagibozorkonyukturasiningnoaniqligisabablio'zinvestisiyalariistiqligatushkunbahobersalar**investisientuzoq**yuzagakeladi. Investisientuzoqshunianglatadiki IS egrichizig'ivertikalbo'lganda LM egrichizig'iningsiljishlarirealdaromadmiqdorinio'gartirmaydi. Buholatdapul-kreditsiyosatiyalpitalalabvamilliydaromadhajmigahyechqandayta'sirko'rsatmaydi, fiskalsiyosatesasamaralibo'ladi.

Nazoratvamu hokamauchunsavollar

1. IS-LM modeliqandaymaqsadgaxizmatqiladivaungaehtiyojniqandayasoslabberishmumkin?
2. IS-LM modeliningasosibo'lgantenglamalarnisanabberingvaulargatavsifbering.
3. IS egrichizig'iningmohiyatinimadavaqandaykeltiribchiqariladi?
4. LM egrichizig'iningasosiyo'zgaruvchilarinimalardaniboratvauqandaykeltiribchiqariladi?
5. IS egrichizig'itenglamasidagiqaysiparametrifiskalvapulkreditsiyosatiningnisbiysamara dorliginibelgilaydivanimasababli?
6. Modeldamakroiqtisodiy siyosat yuzagakelishining shartlari qanday?
7. Likvidlilikktuzog'iqachonvaziyatdayuzagakeladivamakroiqtisodiy siyosatgaqandayt a'sirko'rsatadi?
8. "Investisientuzoq" atamasiqo'llaniladiganmakroiqtisodiyvaziyatnitavsiflabbering.

14-Mavzu. Iqtisodiyo'sishningumumiytavsifivaneokeynschamodellari

- 14.1. Iqtisodiyo'sishtushunchasivao'lchanishi.
- 14.2. Iqtisodiyo'sishningomillarivatiplari.
- 14.3. Iqtisodiyo'sishningkeynschamodellariningumumiytavsifi. Ye. Domarmodeli.
- 14.4. Iqtisodiyo'sishningR.Xarroddmodeli.

14.1. Iqtisodiyo'sishtushunchasivao'lchanishi

Iqtisodiyo'sishto'liqbandliliksharoitigamoskeluvchipotensialishlabchiqarishda rajasiniuzoqmuddatliko'payishitendensiyasinianglatadi.

Iqtisodiyo'sishjamitaklifningo'sishiniyokiboshqachaaytganimizda, haqiqiyvapotensialYaIMhajminingoshishinibildiradi.

Iqtisodiyo'sishnafaqatmamlakatrealдарomadlariningo'sishi, shuningdek, jonboshigato'g'rikeladiganrealдарomadlarningo'sishinihamanglatadi. Shusabablihamiqtisodiyo'sishikkixilusulbilano'lchanadi.

Birinchiusulda iqtisodiyo'sishrealYaIMnio'tgandavrganisbatano'zgarishisifati daaniqlanadivamamlakatningumumiqtisodiyimkoniyatlaridinamkasiniianiqlashuchu nishlatiladi.

Ikkinchiusulda iqtisodiyo'sishaholijonboshigato'g'rikeladiganrealYaIMningo'tgandavrganisbatano'zgarishisifatidaaniqlanadi.

Iqtisodiyo'sishnazariyasivamodellaridaYaIMo'rnigaSIM, YaMD, SMDko'rsatkichlaridanhamfoydalanilishimumkin.

Iqtisodiy nazariyada iqtisodiy o'sish daromadlarni qanday nisbatlarda iste'mol va investitsiyalarga bo'linishiga bog'liq deb qaraladi.

Iqtisodiyo'sish real katta liklarda, qiyosiy baholarda o'lchanadi..

14.2. Iqtisodiyo'sishga omillarivatiplari

Realishlabchiqarish hajmlarininguzoqmuddatli o'sish sur'atlarini, ko'lamlarini, samaradorligivasifatioshishinibelgilovchihodisavajarayonlariqtisodiyo'sishomillari deyiladi.

Iqtisodiyo'sishomillari ikkiguruhga ajratiladi.

Birinchi guruh omillari iqtisodiyo'sishni fizik (ashyoviy) jihatdanta'minlaydi. Buguruhga ishlabchiqarish omillari kiritiladi:

- tabiiy resurslar soni va sifati;
- mehnat resurslari soni va sifati;
- asosiy kapital hajmi;
- texnologiyalar va ishlabchiqarish nitashkiletish;
- jamiyatdabirkorlikmalakalariningrivojlanishidarajasi..

Ikkinchi guruhga omillari jamiyatdagiiqtisodiyo'sishpotensialiniyuzagachiqaris himkoniniberuvchi omillar – talabvataqsimotomillaribilvositaomillar) kiritiladi:

- bozorning monopollashuvidarajasinipasayishi;
- iqtisodiyotdagisoliqmuhti;
- kredit-banktizimisamaradorligi;
- iste'mol, investisiyavada davlat xarajatlarningo'sishi;

- eksport hajmining o'sishi;
- iqtisodiyotda ishlab chiqarish resurslarini qayta taqsimlash imkoniyatlari;
- daromadlarni taqsimlashning shakllangan tizimi.

Agar o'sish qo'shimcha resurslarni jalbetish hisobigata' minlansavajamiyatdagi resurslarning foydalanishning shakllangan o'rtacha samaradorligida rajasini oshirib, mas'uliyatni o'z ichiga olgan holda, iqtisodiyotda qayta taqsimlash imkoniyatini yaratadi.

Ya'ni iqtisodiyotda band bo'lganlarning soni daryo qirg'og'iga qo'shilgan bo'lsa, ayni vaqtning o'tirishidagi o'sish ro'y beradi.

“Iqtisodiyot o'sishning intensiv tipi ishlab chiqarish samaradorligining oshishiga bog'liq. Foydalanilayotgan resurs birligiga to'g'ri keladigan mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirishni, ishlab chiqarishning texnik xususiyatlarini yaxshilashni ko'zda tutadi.

Iqtisodiyot o'sishning bu ikki tipini so'f holda ro'y bermaydi.

Iqtisodiyot o'sish unita' minlashdagi intensiv yoki intensiv o'millarning ulushida rajasiga qarab ko'proq intensiv, yoki ko'proq intensiv bo'lishi mumkin.

14.3. Iqtisodiyot o'sishning keynschamodellarining umumiy tavsifi. Ye. Domar modeli.

Iqtisodiyot o'sish modelari yalpi ishlab chiqarishning uzoq muddatlik o'ylashni talab qiladigan holda, tashkilotning imkonini beradi.

Iqtisodiyot o'sishning keynschamodellarini ko'rib chiqish.

Keynschamodellarining mohiyati quyidagicha:

- 1) ularning barchasi Keynsning yalpi kapital to'lovining o'z ichiga olgan bo'sh o'ylashni talab qiladi.
Ya'ni ularni tuzishda mualliflari iqtisodiyotning uzoq muddatli mutanosib rivojlanishining talab qiluvchi shartiy yalpi kapitalni oshirish deb qarashgan;
- 2) iqtisodiyot o'sishning asosiy o'mil investisiyalar hisoblanadi, boshqa ishlab chiqarish o'millarini tibor qo'llanmaydi;

Keynschamodellar iqtisodiyot o'sish modelini dars o'qitish uchun 40-yillarda Ye. Domar tomonidan taklif etilgan model hisoblanadi.

Domar modelida mehnat bozorida ortiqcha taklif mavjud, boshqalar barqaror xolatida ishlab chiqaradi, investitsiya qilishning o'z ichiga olgan, kapital qayilmalarining chegaraviy umumiylik doimiy deb olinadi.

Ye. Domar investisiyalarni ham talab ham taklif o'mil deb qarashadi.

Ya'ni investisiyalarni faqat multiplikativ to'lov to'rtburchak yalpi kapitalni oshiradi, balki ishlab chiqarish quvvatlarini yuzaga keltirib, ishlab chiqarishni rivojlantiradi, tovarlarning taklifini oshiradi.

Shunday ekan, yalpi kapitalning o'sishi yalpi taklifning o'sishiga teng bo'lish uchun investisiyalar qanday o'z ichiga olgan harakatga ega bo'lishi kerak.

Busavolga javob topish uchun Domar uchta tenglamani o'z ichiga olgan tenglamalar sistemasi tuzadi:

- 1) taklif tenglamasi;
- 2) talab tenglamasi;
- 3) talab va taklifning tengligini ifodalovchi tenglama.

1.

Takliff tenglamasida investisiyalar ishlab chiqarish omillarining qancha qo'shimcha o'sishini ko'rsatadi. Agar berilgan sharoitda investisiyalar I o'ssa, yalpi ishlab chiqarish ΔK miqdoriga o'sadi:

$\Delta Y_s = \Delta K \alpha$, ΔK investisiyalar hisobigata' minlanganligi uchun tenglikni:
 $\Delta Y_s = I \alpha$ deb yozish mumkin. Bunda, α – kapital quyilmalar (investisiyalar) ning chegaraviy unumdorligi.

Agar biryil dayalpi ishlab chiqarishni 1 mlrd. so'mga oshirish uchun 4 mlrd so'm investisiya talab etilsa $\alpha = 0,25$ bo'ladi.

$\alpha = \Delta Y_s / I$

Ibri so'mlik investisiya hisobiga yaratilgan yangi mahsulot miqdori ko'rsatadi.

2. Talab tenglamasi quyidagik o'rinishga ega

$\Delta Y_d = \Delta I (1/\mu)$, buyurda $1/\mu$ – xarajatlarning multiplikatori, μ – jamg'arishga chegaralangan moyillik.

Butenglamamilliy daromad ΔY_d ,

yoki kapital bo'limi qo'shimcha investisiyalarning multiplikativ ko'payishiga teng miqdor ko'rsatadi.

Ishlab chiqarish to'plangan jamii kapital bilantiga minlanishi, milliy daromada qo'shimcha investisiyalarning multiplikativ ta'siri ostida ko'payish hisablab takliff tenglamasida jami investisiyalar, talab tenglamasida esa qo'shimcha investisiyalarning ko'rib chiqiladi.

3.

Daromadlar va ishlab chiqarish quvvatlarining qo'shimcha o'sish sur'atlaritengligitenglamasi:

$$\Delta I (1/\mu) = I \alpha$$

Butenglamani yechib quyidagini taniqlaymiz:

$$\Delta I / I = \mu \alpha$$

$(\Delta I / I) (1/\mu)$ – investisiyalarning yillik o'sish sur'ati bo'lib, ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish yordamida to'liq bandlikni ta'minlab turish uchun $(\mu \alpha)$ miqdorga teng bo'lishi kerak.

Bundan xulosashuki investisiyalarning mutanosib o'sish sur'ati jamg'arishga chegaralangan moyillik va investisiyalarning unumdorligi (kapital qaytishi) darajalarining hosilasi ekan.

Agar $\mu = 0,2$ $\alpha = 0,4$ bo'lsa $\Delta I / I = 0,2 * 0,4 = 0,08$ yoki 8 %

Demak investisiyalarning o'sish sur'ati 8% bo'lishi talab etiladi.

Ye.

Demak modelidankelib chiqadigan umumiy xulosashuki iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun investisiyalar hajmini oshirish, bu uchun esa jamg'arish normasi hamda fan texnika taraqqiyotining qalib kapitalning samara dordligini oshirish zarur.

14.4. Iqtisodiy o'sishning R. Xarrod modeli.

AgarYe.

Domaro'z modelidainvestisiyalarniekzogentarzdaberilganmiqdordedolganbo'lsaR.F . Xarrodning 1939-

yildaishlabchiqilganiqtisodiyo'sishmodeligaakseleratorprinsipivatadbirkorlarningk utishigaasoslanganendogenfunksiyasihamkiritildi.

Akseleratorprinsipigako'ranafaqatinvestisiyalarishlabchiqarishningo'sishinikeltirib chiqaradi,

balkiishlabchiqarishvadadromadlarningningo'sganhajmihaminvestisiyajarayonlarini ngjadallashishigaolibkeladi.

R.Xarrod'z modeligauchtenglamanikiritadi:

1)kafolatlangano'sishsurtitenglamasi;

2) haqiqiyo'sishsur'atitenglamasi;

3)tabiiyo'sishsur'atitenglamasi.

RXarrodmodelidahaqiqiyo'sishsur'atiishchikuchiningo'sishsur'ativakapitalunumd orliginingo'sishsur'atibilanbelgilanadi.

G c = s , buyerda

G - YaIMninghaqiqiyo'sishsur'ati; $\Delta Y / Y$;

c- ishlabchiqarishningkapitaltalabchanligikoeffisenti, $I / \Delta Y$;

s– Milliydaromadgijamg'arishhajmiyokijamg'arishgao'rtachamoyillik, S / Y ;

Tadbirkorlardinamikmuvozanatta'minlangano'sishsur'atibo'lgankafolatlangan (prognozqilingan) o'sishsur'atigaasoslanibo'zinvestisiyarejalarinituzadilar. Kafolatlangano'sishsur'atijamg'arishgao'rtachamoyillikdarajasiniakseleratorganisb atisifatidaaniqlanadi:

Gw = s / cr , buyerda:

Gw – kafolatlangano'sishsur'ati

cr – talabetiladigankapitaltalabchanlikkoeffisenti (qtganyillardagishakllangandarajasi);

Buko'rsatkichlardoimiybo'lganligisabablikafolatlangano'sishsur'atlarihamdoimiyb o'ladi.

Agarhaqiqiyo'sishsur'atikafolatlangano'sishsur'atigamoskelsaiqtisodiyotdabarqaro ruzluksizo'sishta'minlanadi.

Amaliyotdabungadoimoerishibbo'lmasligitufayliqisqamuddatlidavriytebranishlarro 'yberadi.

Xarrodmodelidaresurslardanto'liqfoydalangansharoitdata'minlanishimumkinbo'lga nmaksimalo'sishsur'atitabiiyo'sishsur'atidebnomlandi.

Gn cr = yoki $\neq$ s

Iqtisodiyotningbarqarordinamikmuvozanatito'liqbandliliksharoitidakafolatlanganv atabiiyo'sishsur'atlario'zarotengbo'lgandata'minlanadi.Ammobundaytenglikkadav latningfaolaralashuviorqaliginaerishiladi.

Nazoratvamu hokamauchunsavollar

1. Iqtisodiyo'sishtushunchasivaunio'lchashusullariniizohlabbering.

2. Iqtisodiyo'sishomillariniishlabchiqarish, talabvataklifomillarigaqaysitamoyillargaasoslanibbo'linadi?

3. Ekstensivvaintensiv iqtisodiy o'sishning farqlarini mada, sofi intensiv o'sishga erishish mumkinmi?

4.

Domarmodelidagi investisiyalarning tahlili Keynning stahli bilan qanday farq qiladi?

5. Domarmodelining asosiy o'zgaruvchilari qanday va ularning mohiyatini tushuntirish?

6.

Iqtisodiy o'sishning Xarrod modeli Domarmodelidan qaysi jihatlari qanday farq qiladi?

7. Domarmodelidagi iqtisodiy o'sish shartlari qanday tushuntirilgan?

15-mavzu. Iqtisodiy o'sishning neoklassik modellari

Reja

15.1. R. Solouning neoklassik modeli asoslari.

15.2. R. Solou modelidagi kapitalning chiqib ketishi aholi soni o'sishining barqaror muvozanat va iqtisodiy o'sish gata'siri.

15.3. Texnologik taraqqiyotning iqtisodiy o'sish gata'siri.. Felpsning «oltin qoidasi».

15.4. Iqtisodiy o'sishning J. Midva A. Lyuiss modellari.

15.1. R. Solouning neoklassik modeli asoslari.

Yirik firmalarning mustaqil iqtisodiy siyosat yuritishga va iqtisodiy o'sishga erishishga intilishlari neoklassik yo'nalish vakillarini iqtisodiy o'sishning neokaynscham modeli arigamusi bo'lgan o'sish modellari yaratishga faol kirishishga undadi.

Buyo'nalish vakillari (amerikalik iqtisodchi R. Solou va ingliz iqtisodchisi J. Midhamdaboshqalar), bozor raqobat sharoitida yirik firmalarga o'z resurslaridan potentsial o'sishga erishish maqsadiga o'laroq foydalanish imkonini berish uchun, iqtisodiyotga davlat aralashuvini qat'iy cheklash lozim degan fikrni ilg'asurishdi.

Ular yaratgan modellarning metodologik asoslarini bo'lib, shuningdek, mehnat, kapital va boshqa ijtimoiy mahsulotni yaratishning mustaqil omillarini deb qarovchi ishlab chiqarish omillarining klassik nazariyasini yaratdilar.

Neoklassik modellarning navbatdagi metodologik asosini bo'lib chekli (chegaralangan) unumdorlik nazariyasini hisoblanadi. Ushbu nazariya qanday raishlab chiqarish omillarini egalari o'laroq adingan, bu omillarning chekli mahsulotlari (omillarning qo'shimcha birligini hisobiga yaratilgan qo'shimcha mahsulot) bilan belgilanadi.

Birinchisi neoklassik model R. Solou tomonidan 1956 yilda "Iqtisodiy o'sish nazariyasiga hissa" asari dasvirlab berilgan bo'lsa, 1957 yilda

“Texnik taraqqiyot va agregativ ishlabchiqarish funksiyasi” nomli asaridani rivojlantirildi.

R. Solou modelimutanosibiyat soddasiyo'shining zarur shartiyal pitalabvayal pitaklifni ngtengligi hisoblanadi.

Modeldayal pitaklif Kobb-Duglasning ishlabchiqarish funksiyasi bilan ifodalangan. Bu funksiyabirtomondan ishlabchiqarish hajmi va ikkinchitomondan foydalanilayotgan omillar hamda ularningo'zarokombinasiyalari o'rtasidagi funksional bog'liqlikni aks ettiradi, ya'ni:

$Y = f(L, K, N)$, modeldayuqoriteknik rivojlanish bosqichidayerning kichik ahamiyatga ega ligi tufayli ishlabchiqarish faqat mehnat resurslariga kapitalga bog'liq deb olingan.

$Y = f(L, K)$, funksiyani tengaytirilgan ko'rinishi quyidagicha:

$$Y = (\Delta Y / \Delta L) L + (\Delta Y / \Delta K) K,$$

bu yerda: $\Delta Y / \Delta L$ - mehnatning cheklanmagan mahsuloti (MPL);

$\Delta Y / \Delta K$ - kapitalning cheklanmagan mahsuloti (MPK).

Solou modeligako'rayalpi ishlabchiqarish hajmi mehnat unumdorligini - bitta ishchiga to'g'ri keladigan mahsulot ishlabchiqarish hajmini ($y = Y/L$) o'zlashtirish hisobiga to'g'ri minlanishi mumkin.

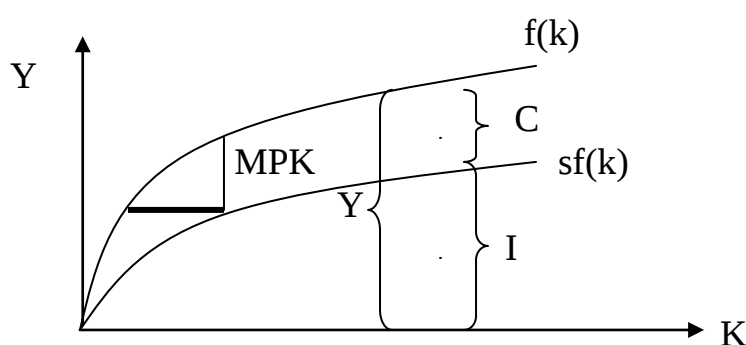
Ayni paytda mehnat unumdorligi kapital bilan qurollanganlik darajasining $k = K/L$ funksiyasi, ya'ni

Buyerda

Kapital

(fond)

bilan qurollanganlik darajasining o'zlashtirish sajamg'arish normasi ga bog'liq.

15.1.-chizma. Bitta ishchiga to'g'ri keladigan ishlabchiqarish (Y) va talab ($c+i$).

Modeldayal pitalab investitsion va iste'mol xarajatlari bilan belgilanadidebolinadi.

$$Y = C + I$$

Davlat xarajatlari va so'feksport ko'rsatkichlari ham iste'mol va investitsiyalar tarkibiga kiritib yuboriladi.

Daromad, shakllangan jamg'arish normasi $g(k)$ ga, iste'mol $v(k)$ jamg'arishga. Ishlab chiqarish hajmi $f(k)$ dinamikasi kapital (k) bilan quyidagicha bog'lanadi:

Kapital hajmi k saqlanib qolish uchun investitsiyalar I $s \cdot f(k)$ ga teng bo'lishi kerak.

Investitsiyalar kapital zahirasi k ni oshiradi, chiqib ketish (d) (amortizatsiya) esa uning kamaytiradi.

Investitsiyalar fond bilan quyidagicha bog'lanadi: $I = s \cdot f(k)$.

Bu iqtisodiyotda labvata klift engligi shartidankelib chiqadi: $I = s \cdot f(k)$. Jamg'arish normasi (s) k ning har qanday miqdoridamahsulotning investitsiya va iste'mol gabo'linishini belgilaydi:

$$Y = f(k), \quad I = s \cdot f(k), \quad S = (1-s)f(k)$$

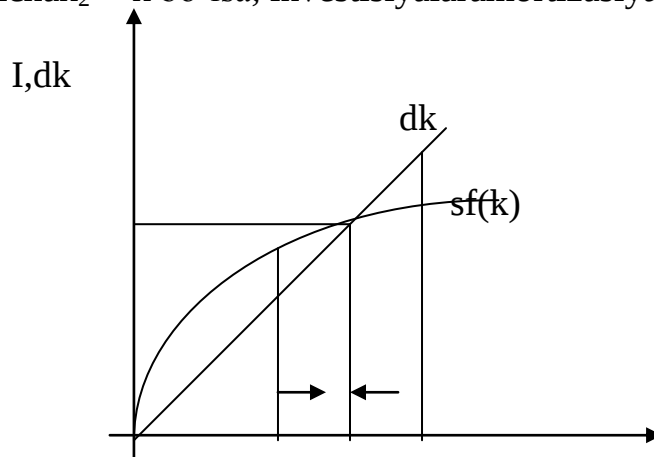
15.2.

R. Solou modelidagi kapitalning chiqib ketishi aholi soni o'sishining barqaror muvozanat va iqtisodiy o'sish gata'siri.

Investitsiyalar va chiqib ketishning kapital zahirasi dinamikasi $\Delta k = I - d$, yoki investitsiyalar va jamg'arish normasi $s \cdot f(k)$ dan foydalanib $\Delta k = s \cdot f(k) - dk$ ko'rinishida yozish mumkin. Kapital zahirasi (k) investitsiyalar hajmi kapitalning chiqib ketishi hajmiga teng bo'lguniga qadar, ya'ni $s \cdot f(k) = dk$ shart bajarilguniga qadar oshib boraveradi. Shunday qilib, bitta ish bilan band xodimga to'g'ri keladigan kapital zahirasi (k) fond bilan quyidagicha bog'lanadi ($\Delta k = 0$).

Investitsiyalar hajmi kapitalning chiqib ketishi hajmiga teng bo'lgan sharoitdagi kapital zahirasi darajasini fond bilan quyidagicha bog'lanadi ($\Delta k = 0$) (barqaror) darajasida deyiladi k^* deb belgilanadi. k^* ga erishilganda iqtisodiyot uzoq muddatli muvozanat holatida bo'ladi.

Muvozanat barqaror bo'lishiga sabab k ning dastlabki miqdori qandayligidan qat'iy nazar iqtisodiyot muvozanat holatiga, ya'ni k^* ga intiladi. Agar k ning boshlang'ich miqdori k^* dan kam bo'lsa, ya'ni investitsiyalar ($s \cdot f(k)$) chiqib ketish miqdori (dk) dan ko'p bo'ladi va kapital zahirasi so'ngi investitsiyalar miqdoriga ko'payib boradi. Aksincha $k_2 > k$ bo'lsa, investitsiyalar amortizatsiyadan kamligini anglatadi.

$k_1 \quad k^* \quad k_2$

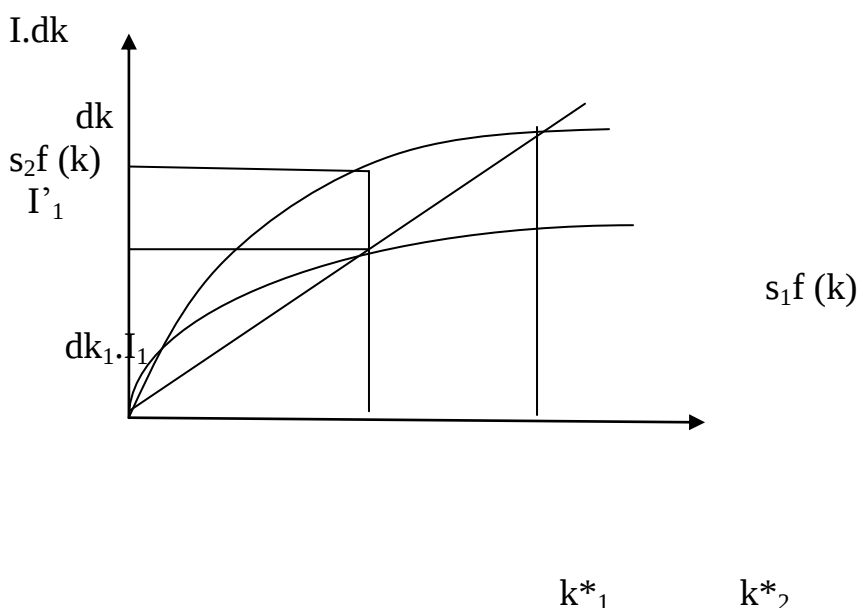
k

15.2.-chizma.

Investisiyalar vakapitalning chiqib ketishining iqtisodiy muvozanat gatasiri

. Bu holda kapital zahira si muvozanatli daraja qadarkamayib boradi (15.2.-chizma).

Jamg'arish normasi fond bilan qurollanganlikning barqaror darajasigata'sirko'rsatadi. Jamg'arish normasining s_1 holatdan s_2 holatga siljishi investisiyalaregrichizig'iniyuqoriga $s_1 f(k)$ holatdan $s_2 f(k)$ holatga qadarsiljishinikeltiribchiqaradi (15-3. -chizma).

15.3. -chizma. Jamg'arish normasining iqtisodiy muvozanat gata'siri.

Solou modelida jamg'arish normasi kapital bilan qurollanganlikning barqaror darajasiga erishishning o'tamuhimomiliekantliginiko'rsatadi.

Jamg'arish normasining o'sishi investisiyalar hajmining o'sishinikeltiribchiqaradi. Buning asosiy kapital miqdorining o'sishiga, o'z navbatida kapital bilan qurollanganlik darajasining (k) ko'tarilish orqali, pirovard natijaga, ya'ni saqlashlabchiqarish hajmining (Y) ko'payishiga olib keladi.

Shunday qilib, jamg'arish normasining o'sishibarqaror muvozanat sharoitida yuqoriroq saqlashlabchiqarish vakapital zahirasidarakasigaerishishimkoniniberadi. Ammo jamg'arish normasining o'sishi qisqamuddatli davrda, iqtisodiyot yangibarqaror muvozanat nuqtasigayetgunga qadar, iqtisodiy o'sishni jadallashishiga olib keladi.

Jamg'arish jarayoni ham, jamg'arish normasining o'sishihambarqaror muvozanat holatida aholi jon boshiga ishla

bchiqarish hajmining uzluksiz o'sish mexanizmini tushuntirish uchun yetarli emas. Ularni muvozanatning bir holatidan ikkinchi holatiga o'tilishini ko'rsatadixolos.

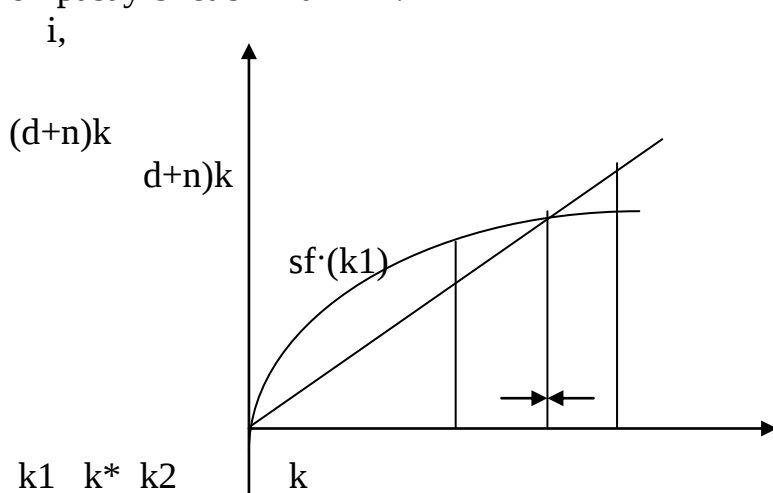
Solou modelini keyingi rivojlan tirilishidan avbat bilan ikki shart olib tashlanadi: aholisonivauning ish bilan band qismisonining o'zgarmasligi hamda texnika taraqqiyotni ng mavjud emasligi.

Aholi doimiy (n) sur'at bilan o'sadidebtasavvur qilamiz. Ishchilar sonining ko'payish boshqateng sharoitlarda mehnatning kapital bilan qurollan ishida rajasining qisqarishiga olib kelishim mumkin. Natijada, birishchigato'g'rikeladigankapital zahira sio'zgarishini ko'rsatuvchitenglama quyidag i ko'rinishga ega bo'ladi:

$$\Delta k = I - dk - nk \text{ yoki } \Delta k = I - (d+n)k$$

Mehnatning kapital bilan qurollanganligi pasayishi tufayli uni oldingidara jadasaqlab t urish uchun investisiyalar ning kapital chiqib ketishini qoplaydigan hajmiz arur.

Kapital jamg'arish normasi yuqoribo'lmasa kapitalning chiqib ketishi, aholisonining o'sishi tufayli kapital bilan qurollanganlikdara jasio'zgarmasdan qolishiy okipasayib ketishim mumkin.

15.4.-chizma. Aholisonio'sishining iqtisodiy muvozanatgata'siri.

Aholio'sishining hisobga olingan holda R.

Solou modelini grafik jihatdan ifodalash uchun mehnatning kapital bilan qurollanganligi barqaror darajasini (k^*) deb belgilaymiz. Aniqlaganimizdek, agar birishchigato'g'rikeladigankapital $(k=const)$ bo'lsa iqtisodiyot muvozanat holatida bo'ladi. Agar $k_1 < k^*$ bo'lsa, unda amaldagi investisiyalar ularning kritik kattaligidan yuqoriva (k_1) k^* ga qadar o'sadi. Agar $k_2 > k^*$, unda investisiyalar ularning kritik darajasidan past va (k_2) k^* ga qadar pasayadi.

Model iqtisodiyot barqaror holatda bo'lishi uchun investisiyalar $sf(k)$ kapital chiqib ketishi va aholining o'sishi $(d+n)k$ oqibatlarini qoplashi kerakligini ko'rsatadi. B holda kapital bilan qurollanganlik (k) va mehnat unumdorligi (y) o'zgarmas qoladi. Lekin aholi o'sishida kapitalning doimiylik rapital ham aholiga mos sur'atda o'sishi kerakligini anglatadi: ya'ni:

$$\Delta Y/Y = \Delta L/L = \Delta K/K = n$$

Bundan quyidagi xulosa kelib chiqadi: aholining o'sishi – iqtisodiyotning barqarorlik holati sharoitidagi uzluksiz iqtisodiy o'sishning sabablaridan biri.

Biroq agar aholining o'sishi investisiyaning oshishi bilan birga bormasa, unda bu bir ishchiga tug'ri keladigan kapital zahirasi kamayishiga olib keladi. Aholining n dan n_1 ga o'sishi $(d+n)k$ chizig'ini yuqoriga $(d+n_1)k$ holatiga siljitadi. Bu esa kapital bilan qurollanganlikni k^* dan k_1^* gacha qisqartiradi. Shunday qilib, R.Solou modeli aholi o'sishining yuqori sur'atlarga ega bo'lgan davlatlarda kapital bilan qurollanganlik past – demakki, daromadlar ham past bo'lishini tushuntirib beradi.

R.Soluning fikriga ko'ra, barqaror muvozanat sharoitida kapital, mehnat va milliy daromad darajasi bir xil, aholi soni o'sishiga teng sur'atda o'sib boradi. Aholi sonining tezo'shishi iqtisodiyotning o'sish sur'atlariga dallashtirishga sira etadi, ammo barqaror muvozanat holatida aholi jon boshiga mahsulot ishlab chiqarish kamayadi. O'z navbatida, jamg'arish normasi ning oshirilishi aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad miqdori oshiradi va kapital bilan qurollanganlik ko'efficientini ko'tarishiga olib keladi, lekin barqaror holatdagi o'sish sur'atiga sir ko'rsatmaydi. Shu sababli barqaror holatdagi iqtisodiy o'sishning yagona shart texnika taraqqiyotining o'sish sur'atini hisoblanadi.

15.3. Texnologik taraqqiyotning iqtisodiy o'sishiga siri. Felsning «oltinqoidasi».

Neoklassik nazariyada texnika (texnologik) taraqqiyot deganda ishlab chiqarishning mashinalashtirilishi emas, balki, ishlab chiqarishdagi sifat o'zgarishlari (ishchilarning ma'lumot darajalariga amalakalarining o'sishi, ishlab chiqarishni tashkil qilishning yaxshilanishi, ishlab chiqarish ko'lamining kengayishi) tushuniladi.

Modelga texnika taraqqiyotning kiritilishi ishlab chiqarish funksiyasini o'zgartirib, quyidagicha ko'rinishga ega bo'ladi:

$$Y = f(K, L \times E)$$

Buyerda E – mehnat birligining samaradorligi (ishchikuchining salomatligi, ma'lumot va amalaga bog'liq):

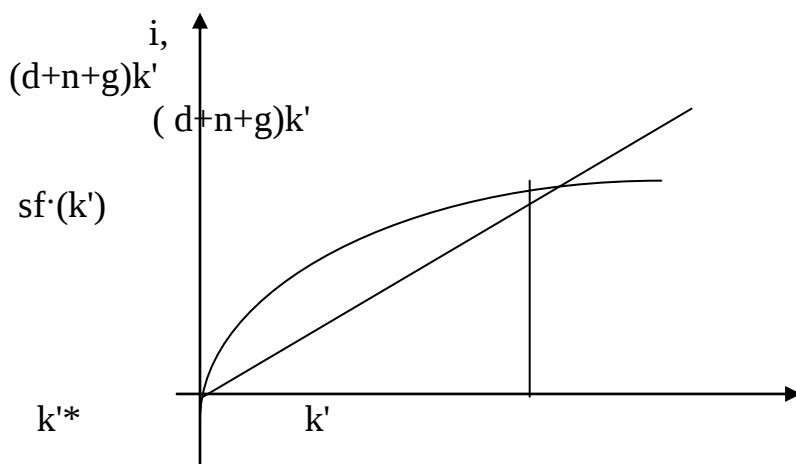
$(L \times E)$ – doimiy samaradorlik E ga ega shartli mehnat birliklar soni.

E qanchalik kattabo'ls, mavjud ishchilarning soni bilan shuncha ko'p mahsulot ishlab chiqarilishi mumkin.

Texnika taraqqiyotining mehnat samaradorligi (Y_e) ning doimiy sur'at (g) bilan o'sishiga olib keladi. Shuning uchun $g = 2\%$ bo'lganda, mehnatning har birligidan qaytimiyiliga 2% ga oshadi, bu esa ishlab chiqarish hajmining ishchikuchiyiliga 2% o'sganidagi ko'rsatishga olib keladi.

Texnik taraqqiyotning bunday shakli mehnatni tejaydideyiladi, (g)–
 esa mehnatning tejaydigan texnik taraqqiyotning surati.

Endi texnik taraqqiyot holatidagi kapital bilan qurollanganlikning barqaror darajasini aniqlash mumkin. Agar bandlarning soni (L) (n) sur'at bilan oshayotgan bo'lsa, samaradorlik (Ye) esa (g) sur'at bilan o'sayotgan bo'lsa, unda (L) ($n+g$) sur'at bilan oshib boradi.

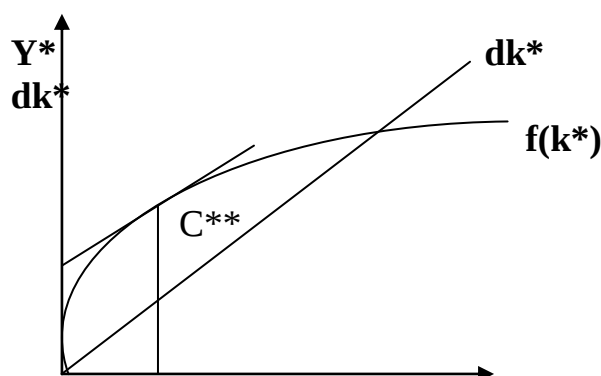
15.5.-chizma Texnologik taraqqiyotning barqaror muvozanatgata'siri

R. Solou modelidagi texnik taraqqiyot-
 turmush darajasizluksiz o'sishining yagona shartiekanligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, R. Solou modelidagi iqtisodiy o'sishning 3 manbai-investitsiyalar, ishchikuchisoni va texnik taraqqiyot o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni yoritishimkonini bildiradi.

Davlatiqtisodiy o'sishga jamg'ar mame'yori va texnik taraqqiyotni jadallashtirish orqali ta'sir ko'rsatishim mumkin.

Iste'mol hajmi maksimal bo'ladigan kapital bilan qurollanganlikning barqaror darajasi "Oltinqoida" gamuvofiq keladi. "Oltinqoida" bo'yicha kapital bilan qurollanganlik k^{**} bilan iste'mol sur'ati S^{**} bilan belgilangan.

k^{**}

k

15.6.-chizma. Felpsning «oltinqoidasi» bo'yicha iste'molning barqaror darajasi.

“Oltinqoida” darajasiga mos keladigan kapital bilan qurollanganlik holatida $f(k^*)$ ishlab chiqarish funksiyasi dk^* chizig'ibirxilog'maga ega bo'lgan iste'mol maksimal darajaga erishadi.

Agariqtisodiyot “Oltinqoida” bo'yicha egabo'lishi mumkin bo'lgan kapital zahirasi dan ortiqchak kapital zahirasi bilan rivojlanayotgan bo'lsa, unda bu holatdajamg'armame'yorinipasaytirishgayo'naltrilgansiyosatni amalga oshirish zarur.

Jamg'armame'yorining kamayishi iste'molning oshishigaunga muvofiqlavishda investisiyalarning pasayishiga olib keladi, demak kapital zahirasi ning barqaror darajasining pasayishiga ham olib keladi.

Agariqtisodiyot barqarorlik holatida “Oltinqoida” dagidankam kapital bilan qurollanganlik bilan rivojlanayotgan bo'lsa, undajamg'armame'yorini oshirish zarur. Bu investisiyalarni oshirib iste'molni pasaytiradi, lekin kapitalning jamg'arilib borishibo'yicha qandaydir vaqtdan boshlab yanano'sab oshlardi. Natijada iqtisodiyot yanayangi muvozanat holatiga erishadi ammo oltinqoidaga muvofiqlab bo'lgan holda, bunda iste'mol dastlabki gani nisbatan yuqori roqdarajaga egabo'ladi.

15.4. Iqtisodiyot sishning J. Midva A. Lyu is model lari.

J. Midning iqtisodiyot sish modeli ham neoklassika soslarga ega.

U iqtisodiyot sishni chekli umumdorlik qonuniqo'llaniladigan marjinalistik yondoshuvl arbilantushuntiradi. Kobb-

Duglas funksiyasi ning zamonaviylashtirilgan variantidan foydalanib, JMid barqaror dinamik muvozanat imkoniyatitenglamasi ni keltirib chiqardi.

$$U = \alpha k + \beta L + r$$

bu yerda Y-milliy daromadning o'rtacha yillik o'sish surati:

k - kapitalning o'rtacha yillik o'sish sur'ati;

L - mehnatning o'rtacha yillik o'sish sur'ati;

α - milliy daromadda kapitalning ulushi;

β - milliy daromadda mehnatning ulushi;

r - texnik taraqqiyot sur'ati.

Tenglama, milliy daromadning o'sish sur'ati milliy daromadda ega bo'lgan ulushi bo'yicha mehnat va kapital o'sish sur'atlarining yig'indisiga texnik taraqqiyot sur'ati qo'shilishidan paydobo'lgan miqdorga teng bo'lishiniko'rsatadi..

Mehnat va texnik taraqqiyot o'sish sur'atlarini doimiy deb taxmin qilib J. Mid quyidagi xulosaga keldi; iqtisodiy o'sishning barqaror sur'ati kapital o'sishning barqaror sur'atlari va uning milliy daromad o'sish sur'atlari bilan tengligi sharoitida erishiladi. Agar kapitalning o'sish sur'atlari milliy daromadning o'sish sur'atlaridan oshsa, unda bu jamg'arish sur'atlarining o'z-o'zidan pasayishiga olib keladi.

J.

Midrealholatdamehnatningvakapitaljamg'arilishiningo'sishsur'atlarior'tasidamuvo fiqlikkaamalqilishzarurligigae'tiborqaratgan. Aksholda,

agarmehnatningo'sishishungamuvofiikapitaloshishibilanbirgabormasaishlabchiqar ishningo'sishiro'ybermaydi,

chunkiishchikuchiningo'sishiortiqchabo'libishsizlikvujudgakeladi.

Agarkapitalmehnatunumdoliginio'sishsur'atlaridantezroqo'ssa, undaortiqchaishlabchiqarishquvvatlarihosilbo'ladi.

A.

Lyuiso'zmodelidaishchikuchizahirasi

(rezerv)

niiqtisodiyo'sishningasosisifatidako'ribchiqadi.

Shuninguchununingfikricha,

bumodel "aholizichligiyuqori, kapitaltaqchil, tabiiyresurslaresacheklangan" davlatlaruchunqo'lkeladi. Bunday mamlakatlarga A. Lyuis Hindiston, Pokiston, Misr va boshqalarni kiritadi.

Lyuis modelining vazifasi mehnat resurslarining bir qismini qishloq xo'jaligidan sanoatga qayta taqsimlash va bu bilan iqtisodiy o'sish sur'atining tezlanishiga erishish hisoblanadi. Bu jarayonda asosiy mexanizm bo'lib tarmoqlararo bozor xizmat qiladi.

Sanoat ishlab chiqarish mashtablarini kengaytirib, o'z ishchilarining daromadlari o'sishini ta'minlaydi, bu esa ichki talabni oshishiga ko'maklashadi. Bunda tadbirkorlar o'sib borayotgan daromadlarni ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltiradilar. Bu daromadlar keyinchalik iqtisodiy o'sishga dinamik ta'sir ko'rsatadi.

Nazoratvamu hokamauchunsavollar

1. Iqtisodiyo'sishningneoklassikmodellarineokeynschamodellardanqaysijihatlarigako'rafarqqiladi?
2. R. Solouningiqtisodiyo'sishmodeliqandaynazariyasoslargaega?
3. Barqarordinamikmuvozanatdegandaiqtisodiyotningqandayholatitushuniladi?
4. Soluningiqtisodiyo'sishmodelidajamg'arishnormasiningiqtisodiyo'sishgata'siririqandayizohlangan?
5. Kapitalningchiqibketishiniiqtisodiyo'sishgata'sirinitushuntiribbering?
6. Aholisoniningo'sishikapitalbilanqurollanganlikdarajasigavaishlabchiqarishh ajmigaqayyo'sindata'sirko'rsatadi?
7. .Soloumodelidaifodalangantexniktaraqqiyotningmohiyatiniizohlabbering.
8. Felpsning "oltinqoidasi" mohiyatinitushuntiribbering.
9. J.Mido'zmodelidamehnatunumdorligivakapitaljdang'arishiningo'sishisur'atlarior'tasidagibog'liqlikqandayifodalangan?
10. A. Lyuismodeligako'raiqtisodiyo'sishnita'minlashshartlarinimalardaniborat?

16- Mavzu. Xalqaro savdo nazariyasi

Reja

- 16.1. Xalqaro savdoning zaruriyati va uning asosiyko'rinishlari
- 16.2. A.Smitning mutlaq vaD. Rikardoning nisbiy ustunlik nazariyasi
- 16.3. Xeksher – Olinningneoklassikkonsepsiyasi. Leontevtaajjubi
- 16.4.Xalqarosavdoningzamonaviynazariyalari (Porternazariyasi).

16.1. Xalqarosavdoningzaruriyativauningasosiyko'rinishlari

Jahonsavdositashqiiqtisodiyaloqalarningasosiyshaklidir.

Tashqi savdoning vujudga kelishi ikki muhim obyektiv sabab bilan izohlanadi.

Birinchidan, bu tabiiy va xom ashyo resurslarining mamlakatlar o'rtasida notekis taqsimlanganligi.

Xalqarosavdorivojlanishiningzarurliginibelgilovchiikkinchimuhimsababshund akihammamamlakatlarhambarchaturdagimahsulotnibirxilsamaradorlikbilanishlabchiqaraolmaydi.

Buikkiobyektivsababharqandaymilliyiqtisodiyotningtakrorishlabchiqarishijarayonidaxalqarosavdoningahamiyatiniqaytda. 90-

yillarningboshlaridaxalqarosavdohajmiAQShdayalpimilliyamahsulotning 16-18 foizini, Germaniyada 30-39 foizinitashkilettdi.

ShudavrdaO'zbekistonyalpimilliyamahsulotidatashqisavdoningulushi 10-12 foizatrofidabo'ldi.

Tashqisavdoxalqaroayirboshlashningan'anaviyshaklisifatidaquyidagiko'rinish larnio'zichigaoladi:

- mahsulotlarniayirboshlash: yoqilg'i-xomashyomahsulotlari, qishloqxo'jaligimahsulotlari, sanoatmahsulotlari;
- xizmatlarniayirboshlash: muhandislik-maslahatxizmatlari;
- transport xizmatlari, sayyohlik va boshqa xizmatlar. Hozirgi vaqtda xizmatlarning jahon eksportidagi hissasi 30 foizdan oshib ketdi;
- yangi ilmiy-texnik ma'lumotlarni ayirboshlash: lisenziyalar va «nou-xou»lar. Ularhissasigaxalqarosavdoaylanmasining 10 foizigayaqinito'g'rikeladi.

Xalqarosavdomahsulotlari, xizmatlarvafan-texnikama'lumotlariniayirboshlashningbarchako'rinishlaritashqisavdooperasiyalari yordamidaamalgaoshiriladi. Ular o'z navbatida eksport, import, reeksport va reimport operasiylariga bo'linadi.

16.2. A.Smitning mutlaq vaD. Rikardoning nisbiy ustunlik nazariyasi

Erkintashqisavdoningzarurligivafoydaliligito'g'risidadastlabkinazariyalardanbiri A.Smitningmutlaqustunliknazariyasidir.

Bunazariyagako'raharbirmamlakatundagimavjudsharoitlarvaresurslarozigaxosligi gatayanganholdama'lumbirtovarniengkamxarajatlarhisobiga

(yokivaqtbirligidabutovarniengko'p) ishlabchiqirishimkoniyatigaega. Shundayekanmamlakatmutlaqustunlikkaegabo'lgantovarishlabchiqarishgaixtisosla shadivaushbutovarningo'ziste'molidanortiqchaqisminisotadihamdaboshqatovarlarn isotiboladi.

D.

Rikardoningfikrigako'ramamlakatlarishlabchiqarishsamaradorliginita'minlashdayo kiko'proqustunlikkaegabo'lganyoxudkamroqzaiflikkaegabo'lganmahsulotishlabchi qarishvasotishgaixtisoslashsalarmaqsadgamuvofiqbo'ladi.

Bundayvaziyatlardaikkimamlakato'rtasidagisavdoko'proqimkoniyatlarolibkeladi. Harbirmamlakato'ziixtisoslashganmahsulotlarniishlabchiqaradivashuorqaliyutuqlar gaerishadi. Uning mulohazalari "Nisbiy ustunlik nazariyasi"da o'z yechimiga ega bo'ldi.

Nisbiyustunliknazariyasidatashqisavdodanbarchadavlatlarningmanfaatko'rishi mahsulotlarbahosio'rtasidagibahogabog'liqbo'ladi.

Mahsulotlarbahosio'rtasidagio'zaronisbataniqlabolingandankeyin «savdosharoiti» (terms of trade) tushunchasisavdosharoitinianiqlabolishuchunesa "savdosharoitiindeks" tushunchasikiritilgan. Bu indeks quyidagi formula orqali aniqlangan:

$$\text{Savdo sharoiti indeksi} = \frac{\text{Eksport narxlar indeksi}}{\text{Import narxlar indeksi}} \cdot 100 = \frac{E_i}{I_i} \cdot 100$$

Indeksning o'sishi (masalan, 100 dan 105 gacha) savdo sharoitlarining yaxshilanayotganligini ko'rsatadi. Ya'ni, ushbu miqdordagi importga hisob-kitob qilish uchun undan kam miqdorda eksport talab etiladi.

Amaliyotda savdo sharoiti, birinchidan, tovarlar bahosi o'zgarishi hisobiga, unga bo'lgan talabning oshishi yoki kamayishiga bog'liq. Ayrim mahsulot ishlab chiqaruvchilar (masalan, neft va neft mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar) narxlarda bo'layotgan o'zgarishlarga qaramay, katta yutuqlarga erishadilar.

16.3. Xeksher – Olinning neoklassik konsepsiyasi

E. Xeksher va B. Olinlar «Ishlab chiqarish omillariga bog'liq holda narxlarni tenglashishi» qoidasini oldinga surgan. Buning ma'nosi shundan iboratki, milliy ishlab chiqarishdagi farqlar ishlab chiqarishning mehnat, yer, kapital va shuningdek, u yoki bu mahsulotga ichki iste'moldagi o'zgarishlar kabi omillarga bog'liq.

Ularning qoidalaridagi asosiy vaziyatlar quyidagicha keltirilgan:

1. Mamlakatlar o'zlarida ortiqcha bo'lgan ishlab chiqarish omilini ko'p talab qiladigan mahsulotlarni eksport qilishadi va aksincha, o'zlarida taqchil bo'lgan ishlab chiqarish omillarini ko'p talab qiladigan mahsulotlarni import qiladilar.

2. Xalqaro savdo yo'lidagi cheklashlar bekor qilinsa tovarlarning turli mamlakatlardagi «omil narxi» (tannarxi) ning tenglashishi kabi o'zgarishlar kuzatiladi.

3. Mahsulotlar eksporti o'rnini asta sekin ishlab chiqarish omillari eksporti egallaydi.

Agar mamlakatdagi bir ishlab chiqarish omili miqdori bilan boshqa omillar miqdori o'rtasidagi nisbat boshqa mamlakatdagiga nisbatan yuqori bo'lsa shu omil bu mamlakatda nisbatan ortiqcha deb hisoblanadi.

Xeksher–Olin konsepsiyasini tadqiq qilish borasidagi izlanishlar 50 yillarda «Leontyev taajjubi» yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. V.Leontyev AQSh kapital ortiqcha bo'lgan mamlakat bo'lishiga qaramasdan 1947 yilda kapital talabchan emas, balki mehnat talabchan mahsulot eksport qilganligini ko'rsatib berdi. Ya'ni Xeksher-Olin konsepsiyasiga zid keladigan vaziyat yuzaga keldi. Keyingi tadqiqotlar esa AQSh da kapitaldan ko'ra yer va ilmiy texnik mutaxassislar nisbiy ortiqcha ekanligi tasdiqlandi. AQSh ishlab chiqarilishida aynan shu omillar ko'proq foydalaniladigan tovarlarning sof eksportyori bo'lib chiqdi.

16.4.Xalqarosavdoningzamonaviynazariyalari

1948 yil amerikalik iqtisodchilar P. Samuelson va V.Stolperlar Xeksher-Olin konsepsiyasini takomillashtirishdi. Ularning nazariyasi bo'yicha xalqaro savdo – ishlab chiqarish omillari bilan ta'minlanganlik darajasidan notekislik, texnologiyalarining bir-biriga mosligi, raqobatning rivojlanishi va mahsulotlarning harakatchanligi kabi sharoitlarda mamlakatlar o'rtasidagi ishlab chiqarish omillari narxlari tenglashadi.

D. RikardomodelidaishlabchiqilganvaE. Xeksher, B. Olin, P.SamuelsonhamdaV.Stolperlartomonidanto'ldirilgansavdokonsepsiyasiganafaqat mamlakatlro'rtasidagio'zarofoydalisavdoniyo'lgaoq'yish, balkimamlakatlarrivojlanishio'rtasidagifarqlarnikamaytirishvositasisifatidahamqaraladi

ShuningdekM.Pozner, GXufbauervaR.Vernontadqiqotlarihamnisiyustunliknazariyasiniyanabirbortasdiqladi.

M.

Portergao'ztadqiqotlarinatijasidamamlakattarmoqlarivafirmalariningraqobatustunliginibelgilovchiomillarniikkiguruhgabo'ladi:

1.Asosiyomillar:

- zarursifatgaegavayetarlichamiqdordagiishlabchiqarishomillarinigmavjudbo'lishi;
- mamlakatichidamazkurtarmoqmahsulotigabo'lgantalabningxususiyatlari, uningsifatvamiqdorxarakteristikolari;
- mamlakatdaushbutarmoqqayo'ldoshvaunita'minlabturuvchi, jahonbozoridaraqobatbardoshbo'lgantarmoqlarningmavjudligi;
- firmaningstrategiyasi, shuningdekichkibozordagiraqobatxarakteri

2.Qo'shimchaomillar:

- tasodifiyhodisalar;
- tashqiiqtisodiyfaoliyatyurituvchikorxonalariniqo'llab-quvvatlashbo'yichahukumatfaoliyati.

Mahsuloteksportqiluvchikorxonalariniqo'llab-quvvatlash, mamlakatichidaqulaybiznesmuhitiniyaratish, ishlabchiqarishvabozorinfratuzilmasinirivojlantirish,

bojxona bojlarining pasaytirilishi, subsidiyalar va imtiyozlik kreditlar berish, boshqaxalqaro shartnomalar tuzish orqali milliy korxonalarning chet mamlakatlardagi faoliyati uchun qulay sharoitlarni yaratish kabi tadbirlar ularning raqobatustunliklarini oshirishga xizmat qiladi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Xalqaro savdoni rivojlantirishning obyektiv va subyektiv sabablari nimalardan iborat?
2. Xalqaro savdoning shakllari va ularning hajmini belgilovchi omillarni tushuntirib bering.
2. A. Smitning «Mutlaq ustunlik» nazariyasi kamchiligi nimada ko'rinadi?
3. «Nisbiy ustunlik» nazariyasining mohiyatini tushuntirib bering.
4. Savdo sharoitlarini tushunchasini izohlab bering. Savdo sharoitining yaxshilanishi qanday oqibatlarga olib keladi?
5. Xeksher-Olinning neoklassik konsepsiyasini izohlab bering.
6. «Leontev taajubi» qaysi sababli yuzaga keldi va qanday yechim topdi?
7. M. Porter tomonidan milliy korxonalarning raqobatustunligini ta'minlovchi omillar qanday tasniflanadi?

17-Mavzu. Tashqi savdosiyosati

Reja

- 17.1. Tashqi savdo siyosatining mohiyati va vositalari.
- 17.2. Importga ta'riflar. Importga tariflar kiritilishining iqtisodiy oqibatlari.
- 17.3. Ishlab chiqaruvchilarga subsidiyalar va importni kvotalar orqali tartibga solish.
- 17.4. Eksport subsidiyalari. Eksport bojlari va eksportni ixtiyoriy cheklash.
- 17.5. O'zbekiston Respublikasi tashqi savdosiyosatining xususiyatlarini va unita ko'millashtirish yo'nalishlari.

17.1. Tashqi savdo siyosatining mohiyati va vositalari.

Tashqi savdosiyosati	–	byudjet-
soliq siyosatining tashqi savdo hajmlarini soliqlar,		subsidiyalar,
valyuta nazorati va import yoki eksportni to'g'ri dan-		
to'g'ri cheklashlar orqali tartibga solishni o'z ichiga olgan nisbatan mustaqil yo'nalishidir.		

Tashqi savdoni cheklash borasida olib borilayotgan har qanday choralar tadbirlar qisqamuddatli samara beradi. Uzoq davrda esa, faqat erkin savdogina iqtisodiy resurslarni samarali joylashtirish imkonini beradi.

Tashqi savdoni cheklash usullarining 50 dan oshiqroq turi mavjud. Ularning ayrimlari davlat g'aznasini to'ldirishga yo'naltirilgan bo'lsa, ba'zilar umuman importni cheklashga va yana boshqasi esa eksportni cheklashga yoki rag'batlantirishga yo'naltirilgan. Amaliyotda tashqi savdoni tartibga solishning ta'rif va nota'rif usullaridan foydalaniladi.

Ta'rif usullariga import va eksport bojlarini joriy qilish kirsas, nota'rif usullariga eksporterlar va ishlab chiqaruvchilarga subsidiyalar berish, kvotalash, lisenziyalash kabilar kiradi.

Bojxona bojlari avvalo import bojlari va eksport bojlariga ajraladi.

Import bojlari davlat byudjetini to'ldirish maqsadida va ichki bozorlarga tushadigan chet el tovarlari oqimini tartibga solish uchun belgilanadi. Eksport bojlari mamlakat ichida talab ko'p bo'lgan mahsulotlar taqchilligining oldini olish maqsadida belgilanadi.

Boj olinadigan mahsulotlar, boj olinmaydigan mahsulotlar, olib kelish va olib ketish taqiqlangan mahsulotlar, shuningdek, bojxona bojlari stavkasi, ya'ni, ularning tartibga solingan ro'yxati bojxona tariflari deb ataladi.

17.2. Importga ta'riflar. Importga tariflar kiritilishining iqtisodiy oqibatlari.

Xalqaro savdoni tartibga solishda eng ko'p qo'llaniladigan usul bo'lib tarif, ya'ni importga solinadigan bojxona boji hisoblanadi.

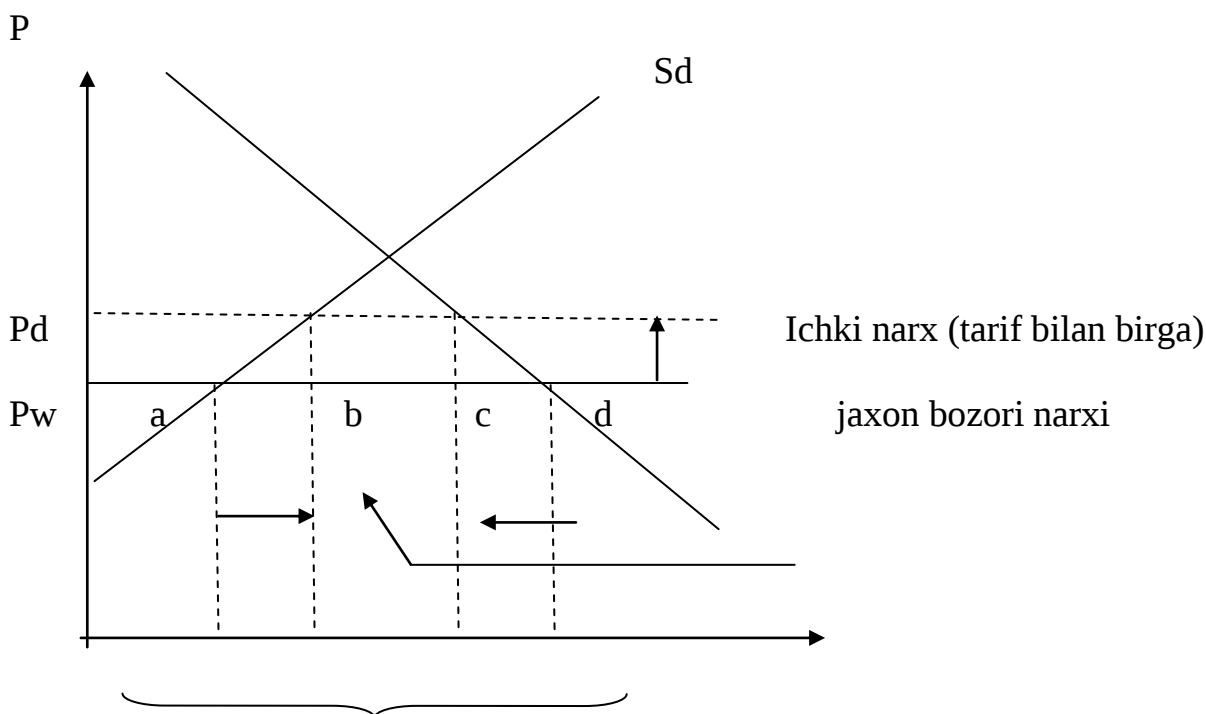
Aytaylik, import tariflari joriy qilingunga qadar ichki ishlab chiqarish hajmi S_1 , ichki talab hajmi esa D_1 teng bo'lgan. Talab va taklif o'rtasidagi farq $(D_1 - S_1)$ import hisobiga qoplangan.

Mamlakat iqtisodiyoti yopiq bo'lganida baholardarajasi Rega teng, talab va taklif muvozanatida Yenuqtada o'rnatilgan bo'lardi.

Mamlakat iqtisodiyoti ochiq bo'lganida importga cheklavlari yo'qligida faylimilliy bozor daginarxlar jahon bozorinarxlari R_w bilan bir xil.

Importga tarif joriy qilinish natijasida ichki baholar R_w dan R_d ga qadarko'tariladi. Natijada:

$$R_d = R_w + (R_w \times \text{Tarif stavkasi})$$

keyingi
import

S1 S2 D2 D1 Q

Tariflar joriy kilingunga kadar bulgan import

17.1.-chizma. Importtariflarikiritilishinatijalari

Oqibatda iste'molchilar ma'lum bir yo'qotishlarga duch keladilar.

Buyo'qotishlarga grafikda a, b, c, d sohalar bilan ko'rsatilgan.

Baholarning ko'tarilishi ilgariga raqobatbardosh bo'lmagan ayrim ichki ishlab chiqaruvchilar uchun ham foydako'ribishlashga imkon beradi.

Umuman shu sohada band milliy ishlab chiqaruvchilar ishlab chiqarish hajmini S_1 dan S_2 ga qadar oshiradiva $S_2 - S_1$ hajmda gimahsulot Pd bahoda sotiladi. Shu hajmda gimahsulotni iste'molchilar oshirilgan narx dasotib oladilar va asohagateng yo'qotishga duch keladilar. Ammo, buyo'qotish ichki ishlab chiqaruvchilarning o'sgan foydasiga ay lanadi.

Tarif kiritilishi oqibatida iste'molchilar talabi arzon import tovaridan qimmat ichki tovarga yo'naltiriladi. Iste'molchilarning o'sgan to'lovlari yuqori chegaraviy xarajatga ega, raqobatbardosh bo'lmagan samarasiz ichki ishlab chiqarishni kengayishiga olib keladi. Iste'molchilarning bu yo'qotish v sohasi bilan belgilangan bo'lib tarifning «**ishlab chiqarish samarasi**» deyiladi va h yech kimning foydasi bilan qoplanmaydi.

Iste'molchilarning yo'qotishlari	Ishlab chiqaruvchilar foydasi	Davlat daromadi	Jamiyatning sof yo'qotishi
a + b + c + d --	a --	s =	b + a

Bojxona tariflarini kiritishni yoqllovchi mutaxassislar fikriga ko'ra import tariflari:

- mamlakatda bandlilik darajasi o'sishini ta'minlaydi va yalpi talabni rag'batlantiradi, importning nisbatan cheklanishi natijasida sof eksport o'sadi va joriy operatsiyalar bo'yicha to'lov balansi xolati yaxshilanadi;
- milliy iqtisodiyotdagi yangi tarmoqlarni himoya qilish uchun zarur;
- davlat byudjeti daromadlarini to'ldirish manbai bo'lib xizmat qiladi;
- milliy ishlab chiqaruvchilarni demping ko'rinishidagi chet el raqobatidan himoya qiladi;
- iqtisodiyot tuzilishini qayta qurishni boshqarish vositasi hisoblanadi va ular yordamida mamlakat iqtisodiyotidagi ilg'or siljishlar rag'batlantiriladi va h.k.

Bojxona bojlarini joriy qilishni qo'llovchi fikrlarga aksincha bo'lgan mulohazalar ham mavjud. Chunki sanab o'tilgan natijalarga boshqa usullar bilan kamroq yo'qotishlar hisobiga ham erishsa bo'ladi degan fikrlar ham qaysidir darajada asoslidir.

Birinchi, import tariflari iste'molchilar turmush darajasining pasayishiga olib keladi.

Ikkinchi, import tariflari kiritilishi oqibatida ular vositasida himoya qilinayotgan tarmoqlarda resurslar samarasiz sarflanadi.

Uchinchi, tariflarni kiritish va ular stavkasini belgilash masalasida mamlakat imkoniyatlari xalqaro bitimlar bilan cheklangan.

17.3. Ishlab chiqaruvchilarga subsidiyalariva importni kvotalar orqali tartibga solish

Miliyishlabchiqaruvchilarnixorijiyfirmalarraqobatidanhimoya qilishningmuqobilusuliulargabevositasubsiyaberishhisoblanadi.

Ishlab chiqarish subsidiyasining tariflardan afzalligi shundan iboratki, u bir tomondan, milliy ishlab chiqarishni o'sishini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, iste'molning mutlaq kamayishiga olib kelmaydi. Chunki, ichki narxlar jahon narxlaridan qimmatlashmaydi.

Ammosubsiyalarni joriy qilgandan so'ng ularni bekor qilish qiyin bo'ladi, raqobat muhiti yo'qoladi hamda bu xarajatlarni moliyalashtirish muammosi kuchayib boraveradi

Jahonamaliyotidatashqiiqtisodiyfaoliyatnitartibgasolishningbilvositausullariga qaragandabevositausllaridankengroqfoydalaniladi.

Bevositausllarmazmunigako'ra, iqtisodiy, ma'muriy, me'yoriy - huquqiyko'rinishgaegabo'lishimumkin.

Lisenziyalashvakvotalashiqtisodiyxarakterdagibevositausllarichidakengtarqalganihisoblanadi.

Lisenziyalash — bu, tashqiiqtisodiyoperasiyalarniamalgaoshirishgadavlattashkilotlaridanruxsatolishning ma'lumtartibidir.

LiseniyalarberishhuquqigaO'zbekistonRespublikasiningquyidagiboshqaruvtas hkilotlariega: VazirlarMahkamasi, Moliya, Adliya, Ichkiishlar, Sog'liqnisaqlash, Xalqta'limivazirliklari, shuningdek, Markaziybank.

Lisenziyalashbilanbirqatordajahonamaliyotidamahsulotlarni, shuningdek, ishchikuchieksportvaimportinichegaralashmaqsadidakvotalashkengqo'llaniladi.

Bu usulning mohiyati shundan iboratki, unda vakolatli davlat yoki xalqaro tashkilot alohida mahsulotlar, xizmatlar, mamlakatlar va mamlakatlar guruhi bo'yicha ma'lum davrga eksport va importga miqdoriy yoki qiymat chegaralarini belgilaydi. Davlat tomonidan tartibga solish tadbiri sifatida kvotalash to'lov balanslarini ichki bozorda talab va taklifni balanslashtirish uchun muzokaralarda o'zaro kelishuvga erishish uchun qo'llaniladi. O'zbekistonda kvotalash xalq iste'moli mollarini va strategik xom ashyoning muhim turlarini olib chiqishni chegaralash usuli sifatida qo'llanilmoqda.

Kvotalash faqat mahsulot oqimlarinigina emas, balki ishchi kuchi oqimlarini tartibga solishda ham qo'llaniladi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlar ichki mehnat bozorini himoyalash maqsadida xorijdan ishchi kuchi importiga kvotalar o'rnatadi.

Importkvotalarierkinraqobatsharoitigako'proqmoskeladi.

Tariflarga nisbatan kvotalarni joriy qilishdank o'riladigan farovonlikdagi yo'qotishlarikiholatdakatabo'ladi. Birinchidan,

kvotalar mahsulotlar import qilayotgan milliy ishlab chiqaruvchilari yoki xorijiy firmalar monopoliya hukmronligida rajasini oshirsa. Ikkinchidan, importga lisenziyalar samarasiz joylashtirilsa.

17.4. Eksport subsidiyalari. Eksport bojlari va eksportni ixtiyoriy cheklash.

Ko'pchilik hollarda eksportni davlat tomonidan rag'batlantirish tadbiri sifatida ko'pgina mamlakatlarda eksport subsidiyalari qo'llaniladi. Bunda tajriba - konstruktorlik ishlari va eksportga mo'ljallangan ishlab chiqarishni bevosita moliyalashtirish yoki bu maqsadlarga davlat byudjetidan imtiyozli kreditlar berish ko'zda tutiladi.

Eksport subsidiyalari turli shakllarda qo'llaniladi. Bularga:

- eksportyor firmalarga yoki xorijiy sheriklarga past foizli kreditlar berish;
- reklama xarajatlarini davlat hisobidan qoplash, bozor konyukturasi haqida tekin axborot yetkazib berish;
- firmalarga ishlab chiqarish hajmidagi eksport ulushiga muvofiq soliq imtiyozlarini berish;
- bevosita subsidiyalash kiradi.

Eksport subsidiyalarining berilishi milliy ishlab chiqaruvchilarining tashqi bozorda raqobatbardoshligini oshiradi. Ammo importyor davlatlar tomonidan kiritiladigan kompensasion import bojlari bu yutuqni yo'qqa chiqarishi mumkin. Oqibatda eksportyor davlat byudjeti yo'qotishga uchraydi, importyor davlat byudjeti esa qo'shimcha daromad ko'radi. Bu tadbir dempingga qarshi kurash ko'rinishlaridan biridir.

Eksportga tariflar yoki eksport bojlari kiritilishining oqibati import bojlari kiritilishi oqibatining aynan aksidir. Eksport bojlari kiritilishi sharoitida mahsulotlar ichki bahosi ularning tashqi bahosidan pasayadi. Bunday vaziyatlarda ichki iste'mol o'sadi, ishlab chiqarish va eksport kamayadi. Eksportga bojlarni joriy qilish natijasida milliy ishlab chiqaruvchilarda yo'qotishga duch bo'ladilar. Tanqibozordagi baholarga nisbatan ichki bahoning kamayishidan iste'molchilar yutuqqa erishsa, davlat esa daromadga ega bo'ladi.

Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash eksport kvotalarining bir turi bo'lib, xorij mamlakatlarining ayrim mamlakatlarga "ixtiyoriy" eksport miqdorlarini cheklashdan iborat.

Bu yerda «ixtiyoriy so'zi» shartli xarakterga ega. Chunki, eksport qilayotgan mamlakat savdo siyosatida o'z hamkorlari tomonidan birorta noxushlikka duch kelmasligi uchun eksport miqdorini cheklaydi.

Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash ikki xil xususiyatga ega:

1. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash milliy iste'molchilar uchun tarif va kvotalarni belgilashga nisbatan ancha sezilarsiz. Shuning uchun iste'molchilar ularni e'tiborsiz qabul qiladilar va hukumatga norozilik bildirmaydilar.

2. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash sharoitida xorij iste'molchilari ular sotib olayotgan eksport mahsulotiga yuqoriroq narx belgilashlari mumkin.

17.5.

O'zbekiston Respublikasi tashqisavdosiyosatining xususiyatlariga va unita komillashtirish yo'nalishlari.

O'zbekiston Respublikasi tashqisavdosiyosati iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlariga erishish,

inflatsiya sur'atiga hissizlik darajasilarining me'yordarajasidabo'lishini ta'minlash, valyuta zahiralarini ko'paytirish,

milliy valyuta almashinuvi kursining mo'tadil devalvasiya siyosati o'lov balansining barqarorligini ta'minlash maqsadlariga qaratilgan.

Tayyor raqobatbardosh mahsulotlarni eksportini faolashirish va buni mahsulotlarni yetkazib beriladigan mamlakatlar geografiasini yanada kengaytirish vazifasini amalga oshirish eksport hajmini barqaror o'stirish,

tashqi bozordagi o'zgarishlarga sirida uning hajmi keskin kamayish xavfini bartaraf etish himkini beradi.

O'tgan yillarning mobaynida eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilgan chora-

tadbirlari iqtisodiyotimizning eksportsalohiyatini yuksaltirish,

tashqisavdot tarkibidagi ijobiy siljishlarga erishish,

uning hajmini barqaror o'stirish himkini bermogda

2000-2009

yillarda vujudga kelgan eksportni diversifikatsiya qilish,

uning tarkibini unita komillashtirish borasida ganchora-

tadbirlarni natijasida mamlakatimiz eksportining tovar tarkibidagi ijobiy siljishlar ro'y berdi (14-1.-jadval).

14-1.-jadval.

O'zbekiston eksportining tovar tarkibi

Ko'rsatkichlar	2000 yil	2005 yil	2008 yil	2009 yil
Eksport jami (mln. AQSh doll.)	3267,6	4853,0	11493,3	11771,3
Eksport jami, foizda	100,0	100,0	100,0	100,0
Shujumladan (jami nisbatan foizda):				
Paxtatolasi	27,5	19,1	9,3	8,6
Kimyo mahsulotlari, plastmassa va plastmassa mahsulotlari	2,9	5,3	5,6	5,0
Qoravarangli metallar	6,6	9,2	7,0	5,0
Mashina va uskunalari	3,4	8,4	7,6	2,9

Oziq-ovqatmahsulotlari	5,4	3,8	4,5	6,0
Energiyaresurslari	10,3	11,1	24,7	34,2
Xizmatlar	13,7	12,2	10,4	8,8
Boshqalar	30,2	30,5	30,9	29,5

2000-2009 yillarda respublikamiz importi tarkibidagi jobiysiljishlar ro'y berdi. Mamlakatni modernizatsiyalash, texnika va texnologik jihatdan qayta qurollantirish tadbirlarining keng miyosda amalga oshirilishini ta'minlash jami import hajmi damashinava uskunalari importi ulushining jadval o'sishiga olib keldi (14.2-jadval).

14.2-jadval

O'zbekiston importining tovar tarkibi

Ko'rsatkichlar	2000 yil	2005 yil	2008 yil	2009 yil
Import jami (mln. AQSh doll.)	2944,5	4091,3	9704,0	9438,3
Import jami, foizda	100,0	100,0	100,0	100,0
Shujumladan (jami nisbatan foizda):				
Kimyo mahsulotlari, plastmassa va plastmassa mahsulotlari	13,6	13,6	11,6	11,1
Qoravarangli metallar	8,6	10,3	7,7	6,3
Mashinava uskunalari	35,4	43,3	52,4	56,5
Oziq-ovqat mahsulotlari	12,3	7,0	8,3	9,0
Energiyaresurslari	3,8	2,5	4,6	5,3
Xizmatlar	8,5	10,4	4,4	4,4
Boshqalar	17,8	12,9	11,0	9,2

Tashqi savdo aylanmasi, xususan eksportning geografik tarkibida MDH mamlakatlarining ulushi 2009 yil yakunlariga ko'ra 33,9 foizni tashkil etdi (2.3.7-rasm). 2009 yildamamlakimiz korxonalarieksportining 21,0 foizi Rossiya Federatsiyasi, 7,2 foizi Ukraina, 6,2 foizi Qozog'iston hissasiga to'g'ri keldi.

Respublikamiz eksporti va importining tovar va geografik tarkibi ita'omillashtirish horqaliraqobatbardoshlikni oshirish bir qator vazifalarning amalga oshirilishini taqozo etadi.

Nazorat va muhokama chun savollar

1. Savdosiyosatining mohiyati va maqsadlarini tushuntirib bering.
2. Import gatariflarining kiritilishidaniqtisodiy natijalariga izoh bering.
3. Importni yoqlov chivaunga qarshibo'lgan fikrlarini taqqoslab bering. fikrlarga izoh bering.

4. Ishlab chiqaruvchilarga subsidiyalarning importga tariflardan afzalligi va kamchiliklari nimada ?
5. Import kvotalarini kiritilishining iqtisodiy oqibatlari nimalarda ko'rinadi?
6. Lisenziyalarni taqsimlash usullariga qiyosiy tavsif bering.
7. Eksportni subsidiyalash usullari mohiyatini tushuntirib bering. tushuntirib bering.
8. Eksportni ixtiyoriy cheklash qachon qo'llaniladi, va uning oqibatlari qanday?
9. Savdoni cheklash tadbirlarining makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siriga izoh bering.
10. O'zbekiston Respublikasida tashqi savdosiyosatining maqsadlarini aytib bering.
11. Keyingi yillarda respublikamiz tashqi savdosiy tarkibi daro'y bergano'zgarishlarga izoh bering.

y

18-Mavzu. To'lov balansi

Reja

18.1. To'lov balansi tushunchasi va uning tuzilishi.

18.2. Joriy operatsiyalar hisobi balansi.

18.3. Kapital harakati hisobi balansi.

18.4. To'lov balansining tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqliklar.

18.5. To'lov balansini makroiqtisodiy tartibga solish vositalari va usullari.

18.1. To'lov balansi tushunchasi va uning tuzilishi.

To'lov balansi — ma'lum davr mobaynida mamlakat rezidentlari va tashqi dunyo o'rtasida bo'ladigan bitimlar statistik qayd qilingan hujjatdir. U mamlakatning iqtisodiy aloqalarini aniq-lo'nda ifodalab pul-kredit, valyuta, byudjet-soliq, xalqaro savdo siyosatining hamda davlat qarzini boshqarish yo'nalishlarini tanlash uchun indikator vazifasini bajaradi.

Mamlakatning ma'lum vaqtdagi barcha xalqaro iqtisodiy faoliyati, shu jumladan, tashqi savdo, kapital va ishchi kuchi migratsiyasi ham to'lov balansida o'z aksini topadi. Har qanday tashqi iqtisodiy bitim valyuta ayirboshlash va valyuta operatsiyalari orqali amalga oshiriladi. Demak, mamlakatning jahon bozoridagi faoliyati natijalari pirovardida xorijiy valyuta tushumlari va xarajatlari ifodalanadi. Shuning uchun ham to'lov balansini bir tomondan, chetdan keladigan barcha tushumlar, ikkinchi tomondan esa, chetga chiqariladigan barcha to'lovlar ko'rsatilgan hujjatdir deb qarash mumkin.

To'lov balansida barcha iqtisodiy bitimlar ikkita katta guruhga bo'linadi: joriy operatsiyalar va kapital harakati bilan bog'liq operatsiyalar. Shunga ko'ra to'lov balansi strukturasini ham ikki qismdan iborat:

1. Joriy operatsiyalar hisobi;
2. Kapital harakati hisobi.

Joriy operatsiyalar hisobida mahsulotlar va xizmatlar eksporti «plyus», import esa «minus» ishoralari bilan belgilanadi. Ya'ni, joriy operatsiyalar hisobida ichki mahsulotlar eksporti kredit, aksincha mamlakatga mahsulotlar olib kelish - import

esa debet sifatida ko'rsatiladi. Chunki, mahsulotlar eksporti xorijiy valyuta ishlab topib, mamlakat valyuta zahirasi boyitsa, import esa mamlakatdan valyuta chiqib ketishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida mamlakat valyuta zahirasi kamaytiradi.

18.2. Joriy operatsiyalar hisobi balansi.

Joriy operatsiyalarning asosiy moddasi tovarlar eksporti va importi hisoblanadi, ularning farqi tashqi savdo balansining qoldig'i deb yuritiladi.

Joriy operatsiyalarning keyingi moddasi – bu, xizmatlar (transport, sug'urta, sayyohlik xizmatlari va boshqalar) eksporti va importidir. Misolimizda tovarlar bilan bo'lgan operatsiyalardagi kabi xizmatlar bilan bo'lgan operatsiyalarda ham mamlakat xorijiy xizmatlarni ko'proq oladi ya'ni, masalan, mamlakatda yashovchilar xorijga chetdan mamlakatga keladigan sayyohlarga nisbatan ko'proq boradilar, shuningdek, mamlakatdagi tadbirkorlarga xorijiy transport va sug'urta xizmatlarini ko'rsatish hajmi xorijiy tadbirkorlarga mamlakatda transport va sug'urta kompaniyalari ko'rsatadigan xizmatlar hajmiga qaraganda yuqoriroq va h.k.

Investitsiyalardandardomadlar,

foizlar va dividendlar bo'yicha to'lovlarni o'z ichiga oladi.

Agar xorijga qo'yilgan milliy kapital uchun chet to'lovlari bo'yicha tushumlar mamlakatni qit'asidagi qat'iyat bilan belgilangan xorijiy kapital uchun to'lanadigan to'lovlarni miqdoridanki ko'proq bo'lsa, unda sof daromad musbat bo'ladi.

Transfert ko'rinishida pul o'tkazishlar shu mamlakatlarning xorijda yashayotgan fuqarolariga to'lanadigan nafaqalarni, muhojirlarning xorijdagi o'z qarindoshlariga pul o'tkazmalari, turli ko'rinishdagi hukumat yordamlarini o'z ichiga oladi. Jadvaldan ko'rinish turibdiki, xorijga jo'natilayotgan pul o'tkazishlar miqdori olinayotganiga nisbatan yuqori, ya'ni, operatsiyalar mamlakatdagi xorijiy valyuta zahiralarini kamaytiradi.

Makroiqtisodiy modellarda joriy operatsiyalar balansi qoldig'i quyidagicha beriladi:

$X - M = X_n = Y - (S + I + G)$; bu yerda: X - eksport; M - import; X_n - sof eksport; $S + I + G$ - YaIMning bir qismi (absorbsiya)

Joriy operatsiyalar balansida kamomad bo'lgan sharoitda, mamlakatning eksportdan olgan daromadlari importga qilgan xarajatlaridan kam bo'ladi va uni tashqaridan qarz olish hisobiga yoki mavjud aktivlarning bir qismini xorijiy investorlarga sotish orqali qoplashi mumkin. Bu operatsiyalar sof xorijiy aktivlarning kamayishiga olib keladi.

18.3. Kapital harakati hisobi balansi

Investitsiyalash va kreditlash bilan bog'liq operatsiyalar to'lov balansining keyingi bo'limida, ya'ni, kapital harakati hisobida aks ettiriladi.

Mamlakatda ma'lum bir vaqtda moddiy va moliyaviy aktivlarini sotib olish va sotish bilan bog'liq operatsiyalariga kapital harakati hisobi deyiladi. Kapital harakati hisobi balansida korxonalar, yer, uy-joylar, qimmatbaho qog'ozlar, aksiyalar, xazina majburiyatlari va boshqa aktivlarni olish-sotish bilan bog'liq kapitallar oqimi aks ettiriladi.

Kapital xarajatlari hisobida aktivlar bo'yicha barcha xalqaro operatsiyalar ko'rsatiladi.

Kapital xarakati balansi = Aktivlarni sotishdan tushadigan barcha tushumlar – Xorijiy aktivlarni sotib olishga kilingan xarajatlar.

Xorijga aktivlarni sotish valyuta zahirasi ko'paytirsa, sotib olish esa uni kamaytiradi. Shuning uchun kapital harakati balansi barcha operatsiyalardan keladigan sof valyuta tushumlarini ko'rsatadi. Kapital harakati hisobining ijobiy qoldig'i mamlakatda kapital ko'payishini bildirsa, uning salbiy qoldig'i mamlakatda kapital kamayishini bildiradi.

Joriy operatsiyalar bo'yicha balans va kapital harakati balansi o'zaro chambarchas bog'liq, ya'ni balansning bu ikki bo'limi bir-biri bilan tenglashib boradi.

To'lov balansi qoldig'i = Joriy operatsiyalar + Kapital harakati balansi

Biroq, amalda to'lov balansining bu qismida ham ko'pincha kamomad yoki ortiqchalik yuzaga keladi. Barcha mamlakatlarning Markaziy banklari rasmiy zahiralar deb ataluvchi xorijiy valyuta zahiralariga ega bo'lib, bu zahiralar joriy operatsiyalar bo'yicha balans va kapital harakati bo'yicha balans nomutanosibligini bartaraf etishda qo'llaniladi.

18.4. To'lov balansining tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqliklar

Joriy operatsiyalar hisobi bilan kapital harakati hisobining o'zaro aloqalarini umumlashtirsak, uning makroiqtisodiy ko'rinishi quyidagicha bo'ladi:

$$Y = C + I + G + X_n;$$

$$Y - C - G = C + I + G + X_n - (C + G);$$

$$S_n = \downarrow + X_n$$

↓

$$(I - S) + X_n = 0$$

(egiluvchan valyuta kursirejimi damarkaziy bankaralash magansharoitda), buyerda:

S_n – milliy jamg'arish;

$(I - S)$ – miqdori ichki investisiyalarning ichki jamg'armalardan ortiqchaligini ko'rsatadi va kapital harakati hisobi qoldig'ini bildiradi.

Asosiy makroiqtisodiy ayniyatga ko'ra joriy operatsiyalar va kapital harakati hisoblari bir-biriga tenglashadi:

$$X - M = X_n = -(I - S) = S - I \text{ ichki balans}$$

Bu shuni bildiradiki, to'lov balansining joriy operatsiyalar bo'yicha kamomadi kapitalning sof oqib kelishi hisobiga moliyalashtiriladi.

$$\left\{ \begin{array}{l} X_n < 0 \Rightarrow X - M < 0 \Rightarrow X < M; \\ I - S > 0 \Rightarrow I > S \Rightarrow \text{xorijdan kapital kiritilishi.} \end{array} \right.$$

Agarda investisiyalar (I) milliy jamg'armalardan ko'p bo'lsa ($I > S$), ortiqcha investisiyalar xorijdan olinadigan qarz hisobiga moliyalashtirilishi lozim. Bu qarzlarni mamlakatga tovar va xizmatlarni eksport qilishga nisbatan ko'proq import qilinishini taminlaydi ($M > X$). Ya'ni, sof eksport manfiy qoldiqqa ($X_n < 0$) ega bo'ladi. Mamlakat xalqaro jarayonga qarzдор bo'lib qatnashadi.

Joriy operatsiyalar musbat qoldiqqa ega bo'lganda, ortiqcha mablag'lardan xorijga investisiya qilishda yoki xorijdan ko'chmas mulk sotib olishda foydalaniladi.

$$\left\{ \begin{array}{l} X_n > 0 \Rightarrow X - M > 0 \Rightarrow X > M; \\ I - S < 0 \Rightarrow I < S \Rightarrow \text{xorijga kapital chikarilishi} \end{array} \right.$$

Davlatlarning rasmiy zahiralari va qarzlarning hisobiga qoplash qobiliyatiga ega bo'lmagan to'lov balansining kattadavriy taqchilligi bo'lgan hollarda o'z valyutalaridevalvasiyasini amalga oshirishlarim mumkin. Bu importning fizik hajmi ko'payishiga va oqibatda mamlakatda xorijiy valyuta tushumining o'sishi hamda to'lov balansini kamomadi tugatiladi.

18.5. To'lov balansini makroiqtisodiy tartibga solish vositalari va usullari

To'lov balansini muvozanatini ta'minlash uchun joriy hisoblar va kapital harakati qoldiqlari bir-birini aynan qoplashi zarur bo'ladi. Markaziy Bank valyuta intervensiyasini amalga oshirish chorasini ko'rmasa, va rasmiy valyuta zahiralari miqdorini o'zgartirmasa to'lov balansini hisoblarini valyuta kursining erkin tebranishi hisobiga o'zaro tartibga solish amalga oshiriladi.

Erkin tebranuvchi valyuta kurslari to'lov balansini tenglashtirishda katta imkoniyatlarga ega bo'lsada, kamchilikliklardan xoli emas. Chunonchi, bunday valyuta birinchidan, savdoning noaniqligi va qisqarishiga, ikkinchidan, savdo sharoitining yomonlashishiga, uchinchidan, beqarorlikka va boshqalarga olib keladi.

Agar Markaziy Bank rasmiy valyuta zahiralari vositasida chet el valyutasini sotib yoki sotib olib valyuta kursini erkin tebranishiga barham bersa valyuta kursining erkin tebranishi vositasida to'lov balansini tartibga solish zarurati yo'qoladi.

Bunda to'lov balansini taqchilligi Markaziy Bank rasmiy zahiralari qisqartirish hisobiga moliyalashtirilishi mumkin. Bunday vaziyatda ichki bozorda chet el valyutasi taklifi oshadi. Qayd etilgan operatsiya eksportga xos bo'lib kreditda plyus belgisi bilan (Markaziy Bankda xorijiy valyuta zahirasi kamayishiga qaramasdan) hisobga olinadi. Ushbu tadbir natijasida ichki bozorda milliy valyuta taklifi kamayadi, uning almashinuv kursi nisbatan ko'tariladi va bu investisiyalar hajmiga hamda iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

To'lov balansining aktiv-(musbat) qoldig'i esa Markaziy bankning rasmiy valyuta zahiralarini miqdorining ortishiga olib keladi. Bunda Markaziy bank valyuta zahiralarini to'ldirish uchun chet el valyutasini sotib olishi natijasida ichki bozorda milliy valyuta taklifi nisbatan oshadi, uning almashinuv kursi kamayadi, bu hol esa iqtisodiyotga (investisiyalar hajmi va iqtisodiy o'sishga) rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi.

Markaziy bank tomonidan o'tkaziladigan bunday operatsiyalar rasmiy rezervlar bilan bo'ladigan operatsiyalar deyiladi. Bu operatsiyalar natijasida to'lov balansi qoldig'i nolga tenglashishi kerak.

Nazoratvamu hokama uchun savollar

1. Mamlakat to'lov balansine chaqismdan iborat va ulardan animalar qaydetiladi?
 2. To'lov balansini tuzishda ikki boryozuv prinsipi nima ni anglatadi?
 3. Joriy operatsiyalar balansida aksettiriladigan operatsiyalar nisanabbering.
 4. Kapital harakat balansining mohiyatini tushuntiribbering.
 5. To'lov balans tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntiribbering.
 6. To'lov balansitaqqchilligivainqirozibir xiltushunchalarmi?
 7. Erkin tebranuvc hivalyuta kursitizimidato'lov balansiqayyo'sindabar qarorlashadi?
 8. To'lov balansini makroiqtisodiy tartibga solish degandanimani tushunasiz?
- Bunda qanday vositalardan foydalaniladi?
- 9.
- To'lov balansitahlilimakroiqtisodiy jarayonlarto'g'risida qanday ma'lumotlar olishim koniniberadi?

19-Mavzu. Valyuta kursi

Reja

- 19.1. Valyuta va jahon valyuta tizimi tushunchasi.**
- 19.2. Valyuta bozorini davlat tomonidan tartibga solish usullari.**
- 19.3. Valyuta kursi va uni belgilovchi omillar.**
- 19.4. Xarid qobiliyati pariteti.**
- 19.5. Makroiqtisodiy siyosatning nominal va real valyuta kurslariga ta'siri.**

19.1. Valyuta va jahon valyuta tizimi tushunchasi

Valyuta – keng ma'noda mamlakat pul birligini (masalan, so'm, dollar, marka, funt-sterling va hokazo) anglatadi. Qisqa ma'noda valyuta atamasi chet davlatlarning pul belgisi ma'nosida qo'llaniladi. Har bir milliy bozor xususiy milliy valyuta tizimiga ega.

Milliy valyuta tizimi bazasida jahon bozori rivojlanishi natijasida tarkib topadigan va davlatlararo kelishuvlar bilan mustahkamlangan xalqaro valyuta munosabatlarini tashkil qilish shakli bo'lgan jahon valyuta tizimi amal qiladi.

Jahon valyuta tizimi - bu, xalqaro ayirboshlashning barcha shakllariga xizmat qilishga va ularning samarali rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan

mamlakatlar o'rtasidagi valyuta munosabatlarining yig'indisidir. Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning tarkibiy qismi sifatida u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Xalqaro bitimlarda foydalaniladigan to'lov va kredit vositalarini (oltin, eng rivojlangan mamlakatlarning milliy valyutalari, xalqaro pul birliklari);
2. Valyuta kurslarini o'rnatish va saqlab turish mexanizmini;
3. Valyuta bozorining ishlash tartibini;
4. Xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirish tartib va qoidalarini;
5. Valyuta yordamida tartibga solish va nazorat qilish tizimini;
6. Valyuta munosabatlarini tartibga solib turuvchi va jahon valyuta tizimining barqaror faoliyatini ta'minlovchi xalqaro tashkilotlar tizimi (Xalqaro valyuta fondi, Umumjahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki).

Xalqaro valyuta yoki xalqaro to'lov-hisob va kreditlash vositalariga javob berishi kerak bo'lgan talab ularning konvertirlashuvi hisoblanadi

19.2. Valyuta bozorini davlat tomonidan tartibga solish usullari

Davlat valyuta kurslarini barqororlashtirish uchun valyuta bozorining amal qilishiga bevosita yoki bilvosita aralashishi zarur. Buning bir qator usullari mavjud:

1. **Zahiralardan foydalanish**- valyuta kursini mustahkamlash uchun rasmiy zahiralardan bilan bozorda manipulyatsiya qilish hisoblanadi

2. **Savdosiyosati**- savdovamoliyaviyoqiqlar ustidan to'g'ridan-to'g'rinazorat qilish. Masalan, AQSh dollarining yetishmasligi sharoitida valyuta kursini tegishli darajada importni cheklash hisobiga ushlab turish mumkin.

3. **Valyutanazorati**- milliy eksportyorlar o'rtasidagi valyutalarini davlatga sotish talab bilan ularning yetishmasligini muammosini hal qilish va chet valyutasining buzahirasini turli milliy importyorlar o'rtasida taqsimlash.

4. **Ichki makroiqtisodiy tartibga solish**- ichki soliq yoki pul-kredit siyosatidan tegishli chet valyutasining yetishmasligi bartaraf qilish maqsadida foydalanish. Masalan, cheklovchi soliq va pul kredit siyosati tadbirlari mamlakat milliy daromadini boshqa bir davlat milliy daromadiga nisbatan pasaytiradi

19.3. Valyuta kursi va uni belgilovchi omillar

Valyuta kursi – bu, bir mamlakat pul birligining boshqa mamlakatlar pul birligida ifodalangan bahosidir.

Valyuta kursini o'rnatish **kotirovkalash** deb ataladi. U to'g'ri va teskari kotirovkalashga ajratiladi. Agar xorijiy valyuta birligining bahosi milliy valyutada ko'rsatilsa, bunga to'g'ri kotirovkalash deb ataladi. Masalan, 1 AQSh dollari 1600 so'mga teng. Teskari kotirovkalashda milliy valyutaning bir birligiga to'g'ri keladigan xorijiy valyutaning miqdori o'rnatiladi.

Dunyoning ko'pmamlakatlarida, shujumlardan, O'zbekistonda ham to'g'ri kotirovkalash qabul qilingan.

Turlipulbirliklari uchun valyuta kurslarini o'rnatish jarayonida bozorkuchlarining ta'sir kuchiga bog'liq holda valyuta kurslarini qabul qilishning bir-biridan farq qiluvchi ikki varianti mavjud.

1. Talab va taklifga asosan aniqlanadigan egiluvchan yoki erkin suzib yuruvchi valyuta kursi tizimi.

2. Davlat aralashuvi asosida aniqlanadigan qat'iy belgilangan valyuta kursi tizimi.

Erkin suzib yuruvchi valyuta kurslari talab va taklif asosida aniqlanadi. Masalan, bir o'zbek so'mining AQSh dollariga almashishini qarab chiqamiz. Milliy valyuta kursining pasayishi natijasida dollarga talab kamayadi va taklif esa oshadi.

Qaydetilgan valyuta kursi – bu, xorijiy valyutada ifodalangan, davlat tomonidan rasmiy o'rnatilgan milliy pul birligining bahosi bo'lib, unga valyuta bozoridagi talab va taklifning o'zgarishi bevositada ta'sir qilmaydi.

Qayd qilingan valyuta kursi tizimi tarafdorlari ta'kidlaydiki, undan foydalanish xalqaro savdo va moliya bilan bog'liq bo'lgan tahlika va noaniqlikni kamaytiradi. Qayd qilingan valyuta kurslarini qo'llash o'zaro foydali savdo va moliyaviy operatsiyalar hajmini kengaytirishga olib keladi. Ammo, qayd qilingan valyuta kurslari tizimining hayotga layoqatliligi o'zaro aloqalar jarayonidagi ikki sharoitga bog'liq:

- zahiralarining mavjudligi;
- o'z hajmi bo'yicha sezgarsiz kamyoblik yoki to'lov balansi aktivlarining tasodifiy vujudga kelishi. Katta va doimiy kamyobliklar mamlakat zahiralarini yo'qqa chiqarishi mumkin.

Valyuta kurslarining o'zgarishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi. Ularni qisqacha qarab chiqamiz:

1. Iste'molchilar didining boshqa mamlakat buyumlariga nisbatan o'zgarishi.
2. Turli mamlakatlardagi daromadlardagi nisbiy o'zgarishlar.
3. Bahodagi nisbiy o'zgarishlar.
4. Nisbiy real foiz stavkalari.
5. Spekulyasiya.

Nominal valyuta kursi valyutalarning almashinuv kursi deyiladi. Yuqorida biz aynan nominal valyuta kursi haqida fikr yuritdik.

Real valyuta kursi ikki mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlarning nisbiy bahosidir.

Real valyuta kursi bir mamlakat tovarlari boshqa mamlakat tovarlariga almashishi mumkin bo'lgan nisbatni ko'rsatadi, shu tufayli u **savdo sharoiti** ham deb yuritiladi.

Nominal va real valyuta kurslari o'rtasidagi nisbat quyidagi ko'rinishga ega.

Pd

Yer = En —————

Pt

Bu yerda : Yer – real valyuta kursi; Yen - nominal valyuta kursi ;

Rd – milliy valyutada ko'rsatilgan ichki baholar darajasi (indeksi);

R_t – xorijiy valyutada ko'rsatilgan chet eldagi baholar darajasi (indeksi).

Har ikkala mamlakatdagi baholar darajasi (indeksi) bir xil bazis yilga nisbatan berilgan. Real valyuta kursining ko'tarilishi (pasayishi) bu mamlakat tovarlari raqobatbardoshligining pasayganligi (oshganligi) to'g'risida guvohlik beradi.

19.4. Xarid qobiliyati pariteti

Xarid qobiliyati pariteti konsepsiyasi narxlarning tenglashuvi nazariyasiga asoslanadi. Ya'ni, bir xil tovar turli joylarda har xil narxlarda sotilishi uzoq davom etmaydi

Xarid qobiliyati pariteti konsepsiyasiga ko'ra valyuta kursidoimoturli mamlakatlarda baholar darajasining o'zgarishini tijasidakelib chiqadigan farqni qoplash uchun zarur bo'lg andarajada o'zgaradi. Ya'ni:

P_d

$r = \frac{P_t}{P_d} - 1$

P_t

Buyerda: r — xorijiy valyutaning milliy valyutadagi bahosi;

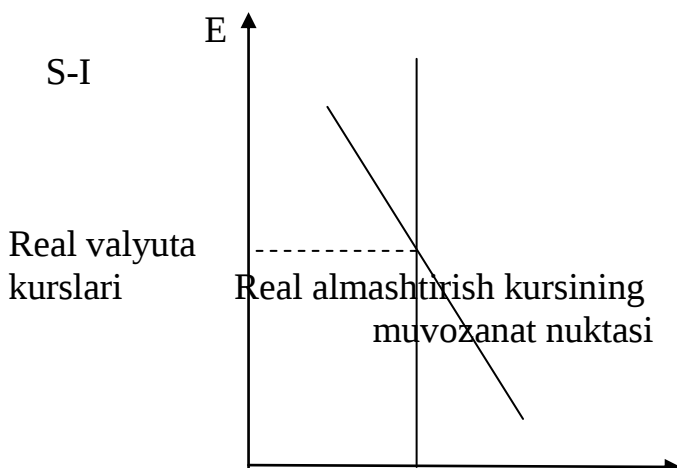
P_d — ichki baholar darajasi; P_t — chet eldagi baholar darajasi.

. Valyuta kurslarining oshishi mamlakatlar eksport imkoniyatlarini yomonlashtiradi. Valyuta kurslarining beqarorligi tashqi iqtisodiy aloqalarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Uning tebranishi xalqaro bitimlarda noaniqlik va tahlika darajasini ko'paytiradi. Shu sababli valyuta kursi ham mamlakat ichida va xalqaro munosabatlarda tartibga solishning muhim obyekti hisoblanadi.

19.5. Makroiqtisodiy siyosatning nominal va real valyuta kurslariga ta'siri

Real valyuta kurslari jamg'arma va sarmoyalar o'rtasidagi farqni ko'rsatuvchi vertikal to'g'ri chiziq va sof eksport miqdorini ko'rsatuvchi, o'ngdan pastga egilgan egri chiziq kesishgan nuqtada tenglikka erishadi (16.1.-chizma). Ushbu nuqtada xorijga kredit berish sifatida ko'rsatilgan milliy valyuta taklifi, xorijliklarning ushbu mamlakatdan sof eksportni sotib olishi uchun zarur bo'ladigan milliy valyuta talabi bilan kesishadi. Bu shuni bildiradiki, real valyuta kursi kapital bilan bo'ladigan operatsiyalar bo'yicha milliy valyuta taklifini joriy operatsiyalar uchun unga bo'lgan talabni tenglashtiradi.

Davlat xarajatlarining oshishi (yoki soliqlarning kamayishi) milliy jamg'armalarni kamaytiradi va (S-I) egri chiziq chapga suriladi (16.2.-chizma). Bu siljishlar xorijiy investitsiyalar uchun milliy valyuta taklifining kamayishini ko'rsatadi.

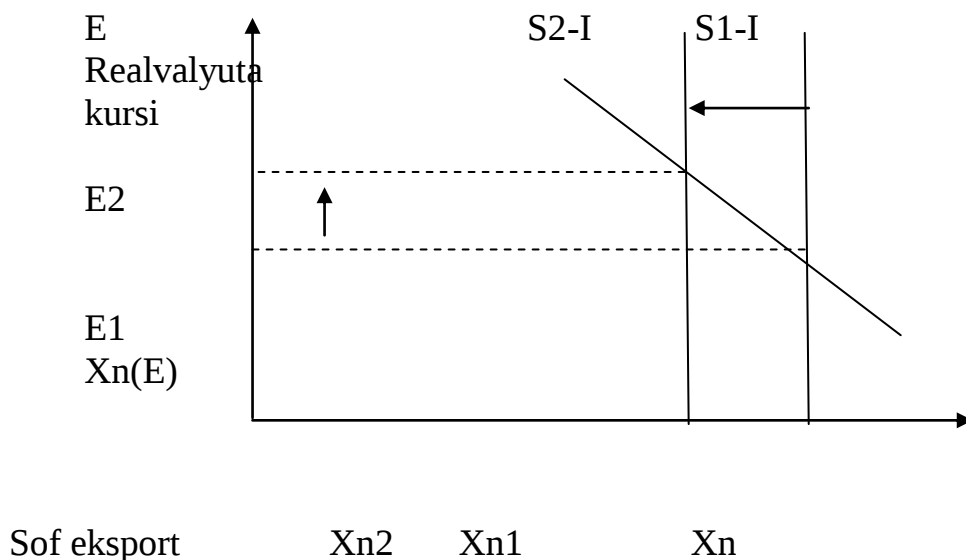
$X_n(E)$

Sof eksport

X_n

16.1.- chizma. Real almashinuv kursidagi muvozanat

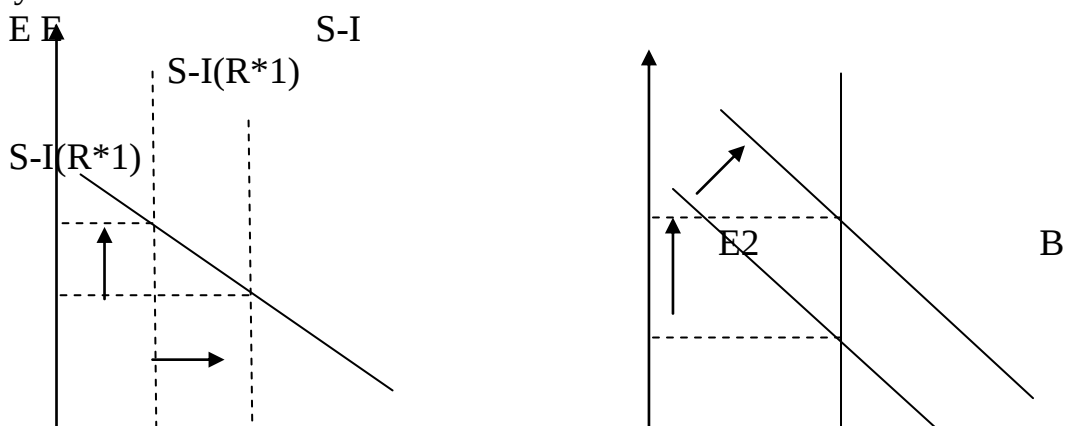
Valyuta taklifining qisqarishi uning real almashtirish kursini oshiradi. Natijada, milliy mahsulotlar xorijliklarnikiga nisbatan qimmatlashadi. Bu esa, o'z navbatida, eksportning qisqarishiga va importning oshishiga olib keladi. Oqibatda joriy operatsiyalar hisobida taqchillik paydo bo'ladi. Agarda, soliqlarning kamayishi investisiyalarning oshishiga olib kelsa, milliy jamg'armalar hajmi o'zgarmasa ham (S-I) egri chizig'i yana chapga siljiydi.

16.2.-chizma. Valyuta taklifidagi o'zgarishlarning real almashtirish kursiga ta'siri

Investision soliq kreditlari ushbu mamlakatga investisiyalar kiritishni xorijiy sarmoyadorlar uchun foydali bo'lishiga olib keladi. Bu esa muvozanatli real valyuta kursini oshiradi va to'lov balansida taqchillikni keltirib chiqaradi.

Chet mamlakatlardagi rag'batlantiruvchi byudjet-soliq siyosati bu mamlakatlardagi jamg'armalar darajasini kamayishiga olib keladi. Bu esa xalqaro foiz stavkasini oshiradi va kichik ochiq iqtisodiyotdagi investisiyalar darajasini kamaytiradi.

E1				
E2				
			E1	A
$X_n(E)2$				
		$X_n(E)$		
$X_n(E)1$				
	X_{n2}	X_{n1}	X_n	$X_{n1}=X_{n2}$
X_n				

16.3.-chizma. Byudjet - soliqsiyosati-ning real almashtirish kurslariga'siri eksportiga'siri

16.4.-chizma. Importdagi o'zgarishlarning

Bunday vaziyatlarda xorijga sarmoya qo'yish uchun taklif qilinayotgan milliy valyuta takomillatlashi (S-I) egrichizig'ini o'ngasuriladi (16.3-chizma). Natijada muvozanatli real almashtirish kursipasayadi, milliy mahsulotlar arzonlashadi va sof eksport ko'payadi.

Importga tarifi yoki kvotalar joriy qilish siyosati sof eksportning oshishiga olib keladi va bu hol grafikda $X_n(E)1$ egrichizig'ini $X_n(E)2$ holatiga siljish sifatida namoyon bo'ladi (16.4.-chizma).

Natijada muvozanatli real valyuta kursi oshadi, milliy mahsulotlar qimmatlashadi va sof eksport kamayadi.

Shunday qilib, mamlakat ichki bozorini chet el raqobatchilaridan himoya qilish maqsadida olib boriladigan proteksionistik savdo siyosati joriy operatsiyalar hisobi va kapital harakati hisobiga ta'sir qilmaydi. Ammo, u muvozanatli real valyuta kursini oshiradi va tashqi savdo miqdorini kamaytiradi. Sof eksport o'zgarmagan bo'lsa ham B nuqtadagi eksport va import hajmi A nuqtadagi eksport va import hajmidan kam bo'ladi. Importga cheklashlarni joriy qilish ichki narxlar darajasi (P_d)ning oshishiga olib keladi.

Shuning uchun ham uzoq davrda nominal valyuta kursi (Y_n) narxlar oshishiga teng tarzda kamayadi. Natijada, o'sgan muvozanatli real valyuta kursi Y_{e2} nuqtada barqarorlashadi, ya'ni sof eksport kamayishi ortidan Y_{e1} nuqtaga qadar pasaymaydi. Baholar darajasining ko'tarilishiga javoban nominal valyuta kursining pasayishi sotib olish qobiliyati paritetini tiklaydi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Valyuta tizimining mohiyatini va uning tarkibiy qismlarini aytib bering
2. Valyuta bozorida davlat tomonidan qaysi usullar bilan tartibga solib turiladi?
3. Ichki va tashqi konvertirlashtirish hunchalariga izoh bering.

4. Valyutakursinimavauniqandayomillarbeldilaydi?
5. Foizstavkasivalyutakursio'rtasidaqandaybog'lig'likbor?
6. Nominalvarealvalyutakurslarigaizohbering.
7. Xaridqobilyatiparitetiatamasiningmohiyatinimadaniborat?
8. Realvalyutakursimakroiqtisodiyosatta'siridaqaytarzda o'zgartiriladivauningmilliyiqtisodiyotgata'siriqanday?
9. Proteksionizmsiyosatiningvalyutakursigata'siriniqanday baholaysiz?
10. Valyutakursio'zgarishiningyalpitalabvayalpita'likhajmiga ta'sirimexanizminitushuntiribbering.

20-mavzu: Ochiq iqtisodiyotdama'krroiqtisodiyosata

Reja

- 20.1. Ochiq iqtisodiyot tushunchasivauningko'rinishlari.
- 20.2. MandellFlemingningochiq iqtisodiyotmodeli.
- 20.3. Qaydetilganvalyutakursisharoitidapul-kreditvafiskalsiyosat.
- 20.4. Erkinsuzib yuruvchivalyutakursisharoitidama'krroiqtisodiyosata.

20.1. Ochiq iqtisodiyot tushunchasivauningko'rinishlari.

To'liqma'krroiqtisodiyotmodel-ochiq iqtisodiyotmodelidir.

Ochiq iqtisodiyot- shunday iqtisodiyotki, u:

a)

mamlakatishlabchiqarayotgan tovarlarivaxizmatlariningma'lumbir qisminieksporta va importqilishini;

b) mamlakatjahonmoliyabozorlaridakreditolishivakreditberishinianglatadi.

Kichikochiq iqtisodiyot- kattabo'lmaganmamlakat iqtisodiyotidir.

Kichikochiq iqtisodiyotmodelikapitalharakatischyotivajoriyoperasiyalarschyotinio'zichigaoladi.

Bunday iqtisodiyotjahonbozoridakatta ulushga egaemasvajahonfoizstavkasigaamalda ta'sirko'rsataolmaydi

Kattaochiq iqtisodiyot-

ko'lamiyirikligisababli foizstavkasimamlakatningichidaro'yberayotganjarayonlarni ngjiddiyta'siridashakllanadiganiqtisodiyotdir.

Kattaochiq iqtisodiyot-

jahonjang'armalarivainvestisiyalariningkattaqismigaegalikqilayotanyirikmamlakat (AQSh, XRR, Germaniya, Yaponiya, Rossiya va boshq.) iqtisodiyotidir. Bundaymamlakatlarjahonmoliyastavkasigata'sirko'rsataoladi.

Iqtisodiyotningochiqqligidarajasiodatdamamlakatningtashqisavdosihajmigayokih ukumatningsiyosiyliniyasigabog'liqbo'ladi. Masalan,

BuyukBritaniyaiqtisodiyotinisbatanochiqhisoblanadi,

chunkitashqisavdogajudabog'langan.

AQShiqtisodiyotiesanisbatanyopiqdir,

chunkitashqisavdouningrivojlanishiuchunhaletuvchirolo'ynamaydi.

Ochiq iqtisodiyot xalqaro hisob-kitoblardagi xorijiy valyutadan foydalanishni ko'zda tutadi. U to'lov balansida, xususan joriy operatsiyalar balansida kapital harakat balansida o'z aksini topadi.

20.2. Mandell-Flemingning ochiq iqtisodiyot modeli

Ichki muvozanat - inflyatsiya jarayonlarini mavjud bo'lmagan (yoki uning barqaror past darajasidagi) to'liq bandlik sharoitida talab va taklifning balanslashganligidir.

Qisqa muddatli davrda ichki muvozanat muammosi, birinchi navbatda, byudjet-soliq va pul-kredit siyosati vositasida valyutalarni tartibga solish orqali ta'minlanadi.

Tashqi muvozanat qayd qilingan, yoki suzib yuruvchi valyuta kurs sharoitida to'lov balansining nolga teng qoldig'ini ta'minlab turilishni anglatadi.

Ichki va tashqi muvozanatni ta'minlash muammosi tovar, pul va valyuta bozorlarining amal qilishiga ta'luqlidir.

Ochiq iqtisodiyotda iqtisodiy siyosat tahlili Mandell-Fleming modeliga asoslangan holda amalga oshiriladi. Bu model qisqa muddatda iqtisodiyotni muvozanatlashtirishni ifodalaydigan kichik ochiq iqtisodiyot uchun IS-LM modelining modifikatsiya qilingan shakli hisoblanadi.

Mandell-

Fleming model kichik ochiq iqtisodiyot modeli bo'lib qayd qilingan va suzib yuruvchi valyuta kurslar sharoitida iqtisodiy siyosatning turldagi o'rinlarini amalga oshirish natijalarini baholash maqsadida qo'llaniladi.

Mandell-

Fleming modeli milliy iqtisodiyotning jahon bozori dagi hissasini kichik va shu sababli uning vojlantirishning asosiy parametrlari jahon bozori tomonidan, ya'ni tashqi qaridan belgilab beriladigan shartga asoslanadi.

Bu model XX asrning 60-yillarida ishlab chiqilgan bo'lib baholarning barqarorligini ko'zda tutadigan valyuta daromadning tebranishlariga sabablarini tushuntirib beradi.

Bu modelga ko'ra iqtisodiyotning amal qilish valyutalarining almashinuvi kursitizimi qabog'liq.

Mandell-Fleming modeli uchta tenglamani o'z ichiga oladi:

- 1) $Y = C(Y - T) + I(r) + G + X_n(e)$, IS;
- 2) $M/P = L(r, Y)$, LM;
- 3) $r = r^*$

Modelni tasvirlash uchun ikki taqdimot tuzish taklif etiladi.

Birinchi grafik Mandell-Flemingning **Y-r** modelini, ikkinchi grafik esa **Y-e** modelini aks ettiradi.

Har bir grafikda o'zgaruvchilarning qadrlardan bittasi konstanta deb olinadigan tahlil ko'zgaruvchining aloqadorligi bo'yicha o'tkaziladi. Mandell-Flemingning **Y-r** modelini tasvirlangani grafik kichik xususiyatga ega.

1. IS egrichizig'ining holati almashtiruv kursining darajasigabog'liq..
Almashtiruv kursining ko'tarilishi egrichiziqni chapga siljitadi.

2. Barcha uch egrichiziq bir nuqtada kesishadi.

Bunday vaziyatda ikki variant yuzaga keladi:

1. Almashtiruv kursida past bo'lganligi sababli IS va LM egrichiziq lari jahon foiz stavkasidan yuqoridagi kesishadi.

Bunday vaziyatda chetlik investorlarning mamlakat iqtisodiyotiga kapitalkiritishga arag'batlantiradi. Natijada mamlakatning valyuta kursiga ko'tariladigan IS egrichizig'ini pastga siljiydi.

2. IS va LM egrichiziq lari ichki foiz stavkasidan jahon foiz stavkasidan past bo'lgan nuqtada kesishadi. Bunday vaziyatda mamlakat investorlari kapitalni xorijga olib chiqib ketishdan manfaatdor bo'lishadi. Natijada milliy valyutaning almashtiruv kursiga pasayadigan IS egrichizig'ini yuqoriga siljiydi.

Shunday qilib muvozanat LM egrichizig'ining gorizontallini yabon kesishish nuqtasida jahon foiz stavkasidan darajasida o'rnatiladi.

Mandell-Flemingning Y-modeli tasvirlangan grafikda ikki tnglamani tasvirlanadi:

1) $Y = C(Y-T) + I(r^*) + G + X_n(e)$, IS;

2) $M/P = L(r^*, Y)$, LM*.

Iqtisodiyotda muvozanat IS va LM egrichiziq larning kesishish nuqtasida ta'minlanadi.

Bukeshish nuqtasida almashtiruv kursida darajalarini aks ettiradi.

Grafikda tovar bozorida (IS*) va pul bozorida (LM*) muvozanatni tasvirlangan.

Jahon foiz stavkasiga belgilab berilgan sharoitda LM* tenglamasi yalpi daromadning almashtiruv kursiga bog'liq bo'lmagan holda qaydetadi.

20.3. Qaydetilgan valyuta kurs sharoitida pul-kredit va fiskal siyosat.

Qayd qilingan valyuta kurs sharoitida monetar siyosat ko'proq ichki balans muammosi bilan aloqador bo'ladi.

Keltirilgan fikrlarni izohlab berish uchun quyidagi gepotetik misolning ko'rib chiqamiz.

Mamlakat banklaridagi aktivlar va pasivlarning tengligi shartini $M = R_{es} + DS$ ko'rinishida yozishimiz mumkin. Butenglik pultaklifi (bank tizimining majburiyati) valyuta rezervlari (sof xorijiy aktivlar) va bank tizimining ichki kreditlari yig'indisi tengligini anglatadi. Demak, pultaklifi ham ichki, ham tashqi omillarga bog'liq.

Pultaklifi ning o'zgarishini $\Delta M = \Delta R_{es} + \Delta DS$ ko'rinishida tasvirlash mumkin. Buyrda ΔR_{es} to'lov balansining taqchilligi yoki ortiqchaligiga mos keladi. Tashqi balansni titiklash, o'z navbatida valyuta kursini saqlab turish zaruriyatini xorijiy aktivlarni sotish va sotib olishni talab qiladi.

Besa valyuta rezervlarining ko'payishi yoki kamayishi uni keltirib chiqaradi. Lekin, rezervlarni sotish barobarida Markaziy Bank muomaladagi pulning bir qismini chiqarib o'ladi. Rezervlarni sotib olish bilan esa pul taklifi hajmini ko'paytiradi.

Markaziy Bank to'lov balansining iqtisodiyotdagi pultaklifi gata'sirini valyuta rezervlari o'zgarishi nister illash orqali neytrallashtirish im mumkin. Masalan, (to'lov balans itaqchilligini yoki al mashinuv kurs ipasayishi ni bartaraf qilish maqsadlari da foydalanilish inatijasida) rezervlar qisqarganida Markaziy Bank ichki aktivlarni pultaklifi hajmio'zgar masligini ta'minlaydig andarajadako'paytirish im mumkin.

Ya'ni : $M = \downarrow R_{es} + \uparrow DS$

Bunda u ochiq bozordagi operasiyalari yoki pul-kreditsiyosatining boshqavositalaridan foydalanadi.

Ammo sterillash imkoniyatlar i cheklangan.

Agart o'lov balansining itaqchillig i uzoq vaqtsaqlanib qolsa, uni bartaraf qilish ga intilish valyuta rezervlar in itugab qolish i ga olib kelish im mumkin.

Bunday holatda, mamlakat, al mashinuv kursining pasayishtendensiyas i ni bartaraf qilish hamda pulning xorij ga oqib ketish in itugatish uchun yoki qaydetilgan kurs dan voz kechishi, yoki pul massasining qisqarish i ga yo'l qo'yib berish ga majbur bo'ladi.

Demak,

hattoki sterillash hamda pul massas i ni to'lov balans ita'siridan himoya qila olmaydi.

Bu esa pul-kreditsiyosatining ichki balans gata'sirini keskin cheklab qo'yadi.

Qayd qilingan valyuta kurs i sharoitida byudjet-soliq siyosatining samaradorlig i kapitalning mobil lig i gata'g'ridan-to'g'ribog'liq.. Davlat xarajatlarining ko'payish i foiz stavkasining o'sish i ni keltirib chiqaradi (fond bozorida qarz ga mablag'olib, davlat xususiy sektor foydalanadigan pul massas i ni kamaytiradi) . Buesao'z navbatida xorijd an kapital oqib kelish i ni rag'batlantir apdi. Kapitalning yuqori mobil lig i sharoitida davlat xarajatlarining ko'payish i bilan bog'liq savd o balans itaqchillig i kapital harakat i schyotining musbat (ijobiy) qoldig' i bilan amal da qoplanadi.

Markaziy Bank esa yuzaga kelgan al mashinuv kursining o'sishtendensiyas i ni bartaraf qilish uchun xorij i y valyuta ni sotib olish va muomalaga milliy valyuta ni ko'pmiqdordach i qarish ga, bu bilan esa pultaklifi ni oshirish ga majbur bo'ladi. Butad bir (davlat xarajatlarining o'sish i bilan bir gal dikda) daromadlarning kengayish i uchun qo'shimcha rag'bat yaratadi.

Shunday qilib, qayd qilingan valyuta kurs i sharoitida byudjet-soliq siyosat i pul-kreditsiyosatidan farqliravish da daromad darajas i ga, o'z navbatida ichki muvozanat ga muvaffaqiyat lita'sir ko'rsata oldadi. Tasir darajas i kapitalning mobil lig i o'sish i bilan ortib boradi.

20.4. Erkinsuzib yuruvchi valyuta kurs i sharoitida makroiqtisodiy siyosat

Suzib yuruvchi valyuta kurs i sharoitida gi byudjet-soliq siyosat i savdo, demak, to'lov balans i uchun pul-kreditsiyosat i ganisbat an katta ahamiyat ka betadi. Aynan byudjet-soliq siyosat i dan tashq i balans ga erish uchun foydalanish maqsad ga muvofiq bo'ladi.

Ichkibalansnita'minlashdaesapul-kreditsiyosatidanfoydalanishbirinchiplangachiqadi.

Pultaklifinikengaytirishfoizstavkalarinipasaytiradivaxarajatlarningoshishigaolib keladi.

Ma'lumkixarajatlarningortishiimportningo'sishinirag'batlantiradivasavdobalansini yomonlashtiradi.

To'lovbalansiningtaqchilligiyuzagakelishigafoizstavkasiningpasayishisabablikapitalningmamlakatdanchiqibketishihamta'sirko'rsatadi.

Lekinegiluvchanvalyutakursisharoitidataqchilliksaqlanibqolmaydi.

Importningo'sishivakapitalningoqibketishixorijiyvalyutagatalaboshishigaolibkeladi vamilliyvalyutaqadrsizlanadi.

Buqadrsizlanishmamlakateksportchilariningraqobatbardoshliginikuchaytiradi.

Oqibatdasavdobalansiyaxshilanadi.

Eksportningortishimamlakatimizmahsulotigabo'lgantalabningo'sishinianglatadivapulmassasiningdastlabkio'sishinatijasidayuzagakelganiqtisodiyyuksalishniyanadaku chaytiradi.

Demak, pul-kreditsiyosatiichkidaromadlargabevosita (pultaklifiningo'sishiorqali) vabilvosita (almashinuvkursiningpasayishihamdaeksportningo'sishiorqali) ta'sirko'rsatadi.

Suzibyuruvchivalyutakursisharoitidadavlatxarajatlarningortishiichkivatashqimuvozanatgaikkiyo'nalishda: daromadorqalivafoizstavkasiorqalita'sirko'rsatadi. Daromadlarningortishi(multiplikatorsamarasiorqali) importniko'paytiradi, savdobalansiniyomonlashtiradivamilliyvalyutaningkursinipasaytiradi.

Davlatxarajatlarningortishi, shuningdek, hukumatolayotganqarzlariniko'paytirayotganliginianglatadi, buesafoizstavkalariningortishigaolibkeladi.

Yuqoriroqfoizstavkalariesaxorijdankapitaloqibkelishinirag'batlantiradi.

Buesamilliyvalyutakursinioshiradivakapitalharakatischyotiniyaxshilaydi.

Yakuniynatijaesakapitalningmobilligidarajasigabog'liqbo'ladi.

Kapitalningpastmobiligisharoitidabyudjetekspansiyasidaromadorqaliko'proqta'sirko'rsatadi.

Kapitalningunchako'pbo'lmaganmiqdordaoqibkelishisavdobalansiningtaqchilligini qoplayolmaydivaoqibatdavalayutakursipasayadi.

Shundayqilib, pulsiyosatiningichkidaromadgaaniqijobiya'siridanfarqliravishdabyudjet-soliqsiyosatikapitalningpastmobilligisharoitidaginasamaralibo'ladi.

Xulosayasab, pulvabyudjet –soliqsiyosatining, tashqibalansnisaqlabturganholdaishlabchiqarishhajmigata'sirko'rsatishinuqtainazaridan, nisbiysamaradorliginibaholashimizmumkin.

Ma'lumki, qaydqilinganvalyutakursisharoitidaichkimonetarsiyosatamalda "falajlangan" bo'ladivafaqatbyudjet-soliqsiyosatiginasamaraberadi. Vabusamarakapitalningmobilligiortishibilanko'payibboradi.

Suzibyuruvchivalyutakursisharoitidaichkiishlabchiqarishhajmiga, shubhasiz, kapitalningmobilligiqandaybo'lishidanqat'iy nazarpul-kreditsiyosatiijobiya'sirko'rsatadi.

Nazarotvamuhokamauchunsavollar

1. Ochiq iqtisodiyot degandanimanitusiz?
 2. Kichik vakatta ochiq iqtisodiyotning mohiyati va farqlarini tushuntiribbering.
 3. Tashqi muvozanatni izohlabbering.
 4. Mandell-Flemingning ochiq iqtisodiyot modelini tavsiflabbering.
 5. Yalpidaromad, almashtiruv kursivajoriy operatsiyalar balansisaloqlaroshgandaqandayo'zgarishini Mandell-Flemingning ochiq iqtisodiyot modelidan foydalangan holda tushuntiribbering.
 6. Nima sababdan qayd qilingan valyutakursi sharoitida pul-kredit siyosati ichki balansni ta'minlashda samarabermaydi?
 7. Qayd qilingan valyutakursi sharoitida byudjet-soliq siyosatining ichki muvozanatni ta'minlashda samaradorligini izohlabbering.
 8. Suzib yuruvchi valyutakursi sharoitida pul-kredit siyosati qanday maqsadlar uchun qo'llanilganda yuqori samarabera divani masababdan?
 9. Suzib yuruvchi valyutakursi sharoitida byudjet-soliq siyosatining tashqi muvozanatni ta'minlashgata'sirime xanizmini tushuntiribbering.
 10. Kapital mobilligining qayd qilingan valyutakursi sharoitida iqtisodiy siyosat samaradorligigata'sirini izohlabbering.
-